

ҚАЗТҰТЫНУОДАҒЫ ҚАРАҒАНДЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАРАГАНДИНСКИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ КАЗПОТРЕБСОЮЗА
KARAGANDA ECONOMIC UNIVERSITY

ISSN 1998-7862

WWW.KEU.KZ

ҚЭУ ЖАРШЫСЫ ВЕСТНИК КЭУ BULLETIN OF KEU

№4 (55) 2019

www.keu.kz

№4 (55) 2019

ISSN 1998-7862

**ҚЭУ Жаршысы: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция
ЖУРНАЛЫ**

ЖУРНАЛ

**Вестник КЭУ: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция**

JOURNAL

**Bulletin of KEU: Economy, Philosophy, Pedagogics,
Jurisprudence**

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Аймагамбетов Е. Б. [Yerkara Aimagambetov], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан), председатель;

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Таубаев А.А. Таубаев Аяпберген Алданаевич [Taubayev Ayarbergen], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан); заместитель председателя;

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Накипова Г.Н. Накипова Гульмира Николаевна [Nakipova Gulmira], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Мануэль Фернандез-Грела [Manuel Fernandez-Grela], доктор PhD, [экономика], Университет Сантьяго де Компостела, (Испания);

Шеломенцев А. Г. [Andrei Shelomentsev], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Институт экономики Уральского отделения РАН (Россия);

Базилевич В.Д. [Victor Bazilevich], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Киевский национальный университет им.Т.Шевченко (Украина);

Сатубалдин С.С. [Sagyndyk Satubaldin], академик НАН РК, доктор экономических наук, профессор, [экономика] (Казахстан);

Алимбаев А.А. [Abilda Alimbaev], доктор экономических наук, профессор, [экономика], НИИ регионального развития (Казахстан);

Азаров В.А. [Vladimir Azarov], доктор юридических наук, профессор, [юриспруденция], Омское региональное отделение Российской академии юридических наук (Россия);

Покрытан П.А. [Paul Pokrytan], доктор экономических наук, профессор, [экономика], МГУ имени М.В.Ломоносова (Россия);

Сихимбаев М.Р. Сихимбаев Муратбай Рыздикбаевич [Sikhimbaev Muratbay], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Ханов Т.А. [Talgat Khanov], доктор юридических наук, доцент, [юриспруденция], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Шамурзаев Т.Т. [Taalaibek Shamurzaev], доктор юридических наук, доцент, [юриспруденция], Кыргызско-Российский Славянский университет (Кыргызстан);

Бакишев К.А. [Kairat Bakishev], доктор юридических наук, профессор, [юриспруденция], НИИ Экономических и правовых исследований Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Муликова С.А. [Saltanat Mulikova], доктор педагогических наук, профессор, [педагогика], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Карипбаев Б.И. [Bayzhol Karipbaev], доктор философских наук, профессор, [философия], Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова (Казахстан).

Пунтус Е.А. [Yevgenya Puntus] Эксперт ЦМР НИР, Карагандинский экономический университет, технический редактор (Казахстан)

ҚЭУ Жаршысы
Ғылыми басылым

Вестник КЭУ
Научное издание

Bulletin of KEU
Scientific publication

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры, информации
и общественного согласия Республики Казахстан.

Свидетельство № 3672-Ж от 11 марта 2003 года.

Подписной индекс: 74106

Учредитель: Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Год основания журнала - 2003.

Периодичность издания- 4 номера в год.
Языки публикаций: казахский, русский, английский.

Ответственность за аутентичность и точность приводимых в статьях цитат, имен, названий и иных сведений, а также за соблюдение законодательства о защите интеллектуальной собственности несут авторы публикуемых статей.

© Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 2019

МАЗМҰНЫ

ЭКОНОМИКА

Рымгул АНСАБАЕВА КОМПАНИЯНЫҢ ҚАРЖЫ БАСҚАРУЫНЫҢ МӘНІ МЕН МАЗМҰНЫ	9
Рустам БАДРЕТДИНОВ, Мұратбай СИХИМБАЕВ ТҰРҒЫН ҮЙ ЖЫЛЖЫМАЙТЫН МҮЛІК НАРЫҒЫНЫҢ НЕГІЗГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ МЕН ДАМУ ЖОЛДАРЫ	12
Ералы БУДЕШОВ, Сергей ШАНИН МЕМЛЕКЕТТІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ КАУПСІЗДІГІНІҢ КЕПІЛІ - ХАЛЫҚТЫҢ ӨМІР СҰРУ ДЕҢГЕЙІ МЕН ТҰРМЫС САПАСЫН АРТТЫРУ	16
Ольга ДРЫГАЛО, Роза БЕСПАЕВА КОМПАНИЯ ПЕРСОНАЛЫН ОҚЫТУ ЖӘНЕ ДАМУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ	20
Ботакоз ДУЗБАЕВА ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖЫЛЖЫМАЙТЫН МҮЛІКТІ БАҒАЛАУ БОЙЫНША МІНДЕТТЕР АЯСЫН АНЫҚТАУ	26
Зарина ИЛЬДЫБАЕВА ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАҒАЛАУ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	30
Амир СЕМБЕКОВ, Алия МАЙКЕНОВА САҚТАНДЫРУ САЛАСЫНДАҒЫ САНДЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ НЕГІЗГІ ҚҰРАЛДАРЫ	35
Валерия МОЗГОВАЯ, Бахтыгуль ДОСМАГАМБЕТОВА ЖҮРГІЗІЛГЕН ЖЕР УЧАСКЕЛЕРІН БАҒАЛАУДА СТАНДАРТТАРДЫ ҚОЛДАНУ ТӘРТІБІ	43
Нәсилә ТӨЛЕПБЕРГЕНҚЫЗЫ, Гульмира ЕСЕНБАЕВА ЖОО-ДАҒЫ БІЛІМ САПАСЫН БАҒАЛАУ	48
Әмір СЕМБЕКОВ САҚТАНДЫРУДАҒЫ БЛОКЧЕЙН ТЕХНОЛОГИЯСЫ	51
Айша ШӘКЕНОВА ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНДАҒЫ ТУРИЗМНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ	58
Темербай МҰҚАШЕВ МИНЕРАЛДЫҚ-ШИКІЗАТ КЕШЕНІ КӘСІПОРЫНДАРЫН БАСҚАРУДЫҢ ҰЙЫМДЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕТІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	61

ФИЛОСОФИЯ

Назым БУКИРБАЕВА ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ ҚҰРЫЛУЫ	66
Назым БУКИРБАЕВА, Мереке АЛШЫНБАЕВА XV Ғ. СОҒҒЫ ШИРЕГІ - XVI Ғ. 80 ЖЫЛДАРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ САЯСИ ЖАҒДАЙЫ	74

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Айбек АХМЕТОВ ЗАҢГЕРЛІК БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ ПЕН ОҚЫТУШЫНЫҢ ЖЕКЕ БАСЫ ЖЕТІСТІКТЕРІНІҢ ӨЛШЕМІ	83
Қайрат БӘКІШЕВ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЗАҢ СИПАТТАМАСЫ (ҚР ҚК 190 бабы)	86
Бағлан ДАУЛБАЕВ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ БІЛІМ АЛУШЫЛАРЫН ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРМЕН ЖҰМЫС ЖАСАУҒА ДАЙЫНДАУДЫҢ РӨЛІ	92
Ахметкали ШАЙМУХАНОВ ҚЫЛМЫСТЫҢ ОПЕРАЦИЯЛЫҚ-ІЗДЕУ ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ	96

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА

Рымгуль АНСАБАЕВА СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ФИНАНСОВОГО УПРАВЛЕНИЯ КОМПАНИЕЙ	9
Рустам БАДРЕТДИНОВ, Муратбай СИХИМБАЕВ ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПУТИ РАЗВИТИЯ РЫНКА ЖИЛОЙ НЕДВИЖИМОСТИ	12
Ералы БУДЕШОВ, Сергей ШАНИН ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ И КАЧЕСТВА ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ - ЗАЛОГ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА	16
Ольга ДРЫГАЛО, Роза БЕСПАЕВА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОБУЧЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ПЕРСОНАЛА КОМПАНИИ	20
Ботакоз ДУЗБАЕВА ОПРЕДЕЛЕНИЕ ОБЛАСТИ ЗАДАЧ ПО ОЦЕНКЕ НЕДВИЖИМОСТИ В КАЗАХСТАНЕ	26
Зарина ИЛЬДЫБАЕВА ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ	30
Амир СЕМБЕКОВ, Алия МАЙКЕНОВА ОСНОВНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В СФЕРЕ СТРАХОВАНИЯ	35
Валерия МОЗГОВАЯ, Бахтыгуль ДОСМАГАМБЕТОВА ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ СТАНДАРТОВ ПРИ ОЦЕНКЕ АРЕНДНЫХ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ	43
Насида ТОЛЕПБЕРГЕНКЫЗЫ, Гульмира ЕСЕНБАЕВА ОЦЕНКА КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В ВУЗЕ	48
Амир СЕМБЕКОВ ТЕХНОЛОГИЯ БЛОКЧЕЙН В СТРАХОВАНИИ	51
Айша ШАКЕНОВА СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ	58
Темербай МУКАШЕВ ФОРМИРОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯМИ МИНЕРАЛЬНО-СЫРЬЕВОГО КОМПЛЕКСА	61

ФИЛОСОФИЯ

Назым БУКИРБАЕВА ФОРМИРОВАНИЕ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА	66
Назым БУКИРБАЕВА, Мерек АЛШЫНБАЕВА ПОЛИТИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА В КОНЦЕ - XV В. И В НАЧАЛЕ 80 ГОДОВ - XVI В	74

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Айбек АХМЕТОВ КРИТЕРИИ УСПЕШНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ЛИЧНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ В ЮРИДИЧЕСКОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ	83
Кайрат БАКИШЕВ УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МОШЕННИЧЕСТВА (статья 190 УК РК)	86
Баглан ДАУЛБАЕВ РОЛЬ ПОДГОТОВКИ ОБУЧАЮЩИХСЯ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ МВД РК К РАБОТЕ С ПОДРОСТКАМИ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ	92
Ахметкали ШАЙМУХАНОВ ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ПРОФИЛАКТИКИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ	96

CONTENTS

ECONOMY

Rymgul ANSABAEVA ESSENCE AND CONTENT OF FINANCIAL MANAGEMENT OF THE COMPANY	9
Rustam BADRETDINOV, Muratbay SIKHIMBAYEV MAIN TRENDS AND WAYS OF DEVELOPMENT OF THE RESIDENTIAL REAL ESTATE MARKET	12
Yeraly BUDESHOV, Sergei SHANIN STATE ECONOMIC SAFETY - INCREASING THE LIVING STANDARDS AND QUALITY OF LIFE	16
Olga DRYGALO, Roza BESPAYEVA IMPROVEMENT OF THE COMPANY'S PERSONNEL TRAINING AND DEVELOPMENT SYSTEM	20
Botakoz DUZBAYEVA DEFINING THE SCOPE OF REAL ESTATE VALUATION TASKS IN KAZAKHSTAN	26
Zarina ILDYBAYEVA THEORETICAL FOUNDATIONS OF APPRAISAL ACTIVITY IN KAZAKHSTAN	30
Amir SEMBEKOV, Aliya MAIKENOVA BASIC INSTRUMENTS OF DIGITAL ECONOMY IN THE FIELD OF INSURANCE	35
Valeria MOZGOVAYA, Bakhtygul DOSMAGAMBETOVA FEATURES OF APPLICATION OF STANDARDS IN THE EVALUATION OF RENTED LAND	43
Nasila TOLEPBERGENKYZY, Gulmira ESENBAYEVA ABOUT THE VALUE OF QUALITY OF EDUCATION IN HIGHER SCHOOL	48
Amir SEMBEKOV BLOCKCHAIN TECHNOLOGY IN INSURANCE	51
Aisha SHAKENOVA MODERN STATE OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE KARAGANDA REGION	58
Timerball MUKASHEV FORMATION OF THE ORGANIZATIONAL ECONOMIC MECHANISM FOR MANAGING ENTERPRISES OF THE MINERAL RESOURCE COMPLEX	61

PHILOSOPHY

Nazym BUKIRBAEVA FORMATION OF THE KAZAKH KHANATE	66
Nazym BUKIRBAEVA, Mereke ALSYNBAEVA POLITICAL SITUATION OF THE KAZAKH KHANATE AT THE END - XV CENTURY AND THE BEGINNING OF 80 YEARS - XVI CENTURY	74

JURISPRUDENCE

Aibek AHMETOV CRITERIA FOR SUCCESSFUL PEDAGOGICAL ACTIVITY AND PERSONALITY OF THE TEACHER IN THE LEGAL EDUCATIONAL SYSTEM	83
Kairat BAKISHEV CRIMINAL LAW CHARACTERISTIC OF FRAUD (Article 190 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan)	86
Baglan DAULBAEV THE ROLE OF TRAINING STUDENTS IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE MINISTRY INTERN AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN TO WORK WITH JUVENILES OF DEVIANT BEHAVIOR	92
Akhmetkali SHAIMUKHANOV IMPROVEMENT OF EFFICIENCY OF OPERATIVE-SEARCH PREVENTION OF CRIMES	96

Rymgul ANSABAEVA, *Master Senior Lecturer, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 10009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str. 9, ansabaeva68@mail.ru*

ESSENCE AND CONTENT OF FINANCIAL MANAGEMENT OF THE COMPANY

The article examines the place of financial management in the management activities of the company. Based on the systematization of scientific literature, the author provides a definition of "financial management". In this article blocks of financial management of the company for disclosure of its contents are allocated.

Keywords: financial management, financial planning, financial control.

Рымгул АНСАБАЕВА, *магистр, аға оқытушы, Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық Университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая, 9 көш., ansabaeva68@mail.ru*

КОМПАНИЯНЫҢ ҚАРЖЫ БАСҚАРУЫНЫҢ МӘНІ МЕН МАЗМҰНЫ

Мақалада компанияны басқарудағы қаржылық менеджменттің орны қарастырылған. Ғылыми әдебиеттерді жүйелеудің негізінде "қаржылық менеджмент" түсінігі анықталған. Мақала компанияның қаржылық менеджментінің мазмұнын ашып көрсетуге арналған блоктарға назар аударады.

Түйінді сөздер: қаржылық менеджмент, қаржылық жоспарлау, қаржылық бақылау.

Рымгуль АНСАБАЕВА, *магистр, ст.преподаватель, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 10009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул. Академическая 9, ansabaeva68@mail.ru*

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ФИНАНСОВОГО УПРАВЛЕНИЯ КОМПАНИЕЙ

В статье изучается место финансового управления в управленческой деятельности компании. На основании систематизации научной литературы автором приведено определение понятия "управление финансами". В статье выделены блоки финансового управления компанией для раскрытия его содержания.

Ключевые слова: управление финансами, финансовое планирование, финансовый контроль.

Financial management is the most important aspect of enterprise management as a whole. To study the essence of the concept of "financial management" or "financial management" we will study the interpretation of the term "management".

Management is "the development and creation (organization), the most effective use (management) and control of socio-economic systems. On institutional spheres it is focused on: entrepreneurship, state social and economic systems, non-profit organizations, etc." [1].

In the scientific literature on management, "management is usually understood as a set of processes that are able to support the system in a particular state or improve its mechanisms in order to improve its work, using the development and influencing it by setting goals and objectives" [2].

Planning in financial management plays a significant role and encompasses the whole range of measures both for the development of solutions and for their implementation. In order for this activity to be successful, a methodology and methodology for developing financial plans is created. Prediction is the development of long-term changes in the financial condition of the object as a whole and its different parts. Prediction feature is the alternative in the construction of financial indicators, the development of the financial condition of the object of management. Management

on the basis of the anticipation of these changes requires the development of a certain instinct of market mechanism and intuition by the financial manager, as well as the adoption of flexible and quick decisions.

The organizational function of financial management is to bring together people who jointly implement a financial program based on certain rules and procedures. These rules and procedures include the creation of management bodies, the establishment of relationships between management units, the development of norms, standards, and methods. Regulation in financial management is an influence on the object of management, with which you can achieve a stable state of the financial system in the event of deviations from the specified parameters. The regulation mainly covers current measures to eliminate deviations from planned targets, established norms and standards.

Coordination in financial management - coordination of the work of all parts of the management system, management apparatus and specialists. Coordination ensures the unity of the relationship between the management entity, the management entity and the individual employee. Stimulation in financial management is an incentive for financial service employees to be interested in the results of their work.

Control in financial management is a check of the organization of financial work, the implementation of

financial plans, etc. Using control, information is collected on the use of financial resources and on the financial condition of the facility, additional financial reserves are identified, and changes are made to financial programs. Control involves the analysis of financial results. Analysis, in turn, is part of the finance planning process. Thus, control is the flip side of financial planning and should be considered as part of it.

Approaches to solving managerial tasks can be very different, so financial management should be multivariate. The main thing in financial management is the correct setting of a goal that meets the financial interests of the management object. Financial management is dynamic, the effectiveness of its functioning largely depends on the speed of reaction to changes in the conditions of the financial market, the financial situation, the financial condition of the management object. Therefore, financial management should be based on knowledge of standard management methods, on the ability to quickly and correctly assess a specific financial situation, on the ability to quickly find the right solution.

There can be no ready-made recipes in financial management. He teaches how, knowing the methods,

methods of solving certain business problems, to achieve tangible success for a particular company. Financial management as an economic management body of an economic entity is part of the management apparatus.

Any organization develops for itself the interaction of existing levels of management and functional areas in such a way as to successfully achieve their goals. Finances are of utmost importance to the enterprise, since any enterprise requires funds for activity and development. Therefore, the creation of a rational financial management structure should be given great attention. The structure of the financial services of an enterprise should be built on a linearly-functional principle, that is, the functions of each unit and employee should be clearly defined. As a rule, a financial director (or manager) at large enterprises or a chief accountant at small enterprises heads the financial department. Given the need to fulfill the tasks facing financial services, their structures vary significantly depending on the size of the enterprise.

In the company's activities, there are different types of management aimed at achieving certain goals and affecting different processes (Figure 1).

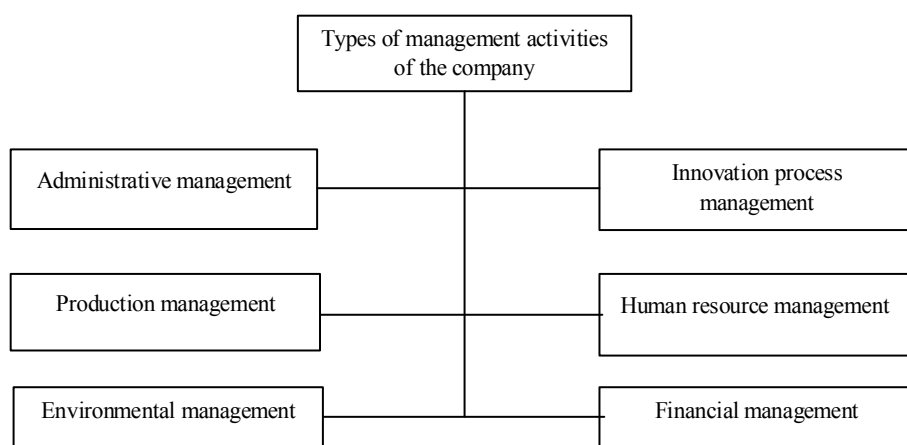

Figure 1. Types of management activities of the company.

Thus, in the management of the company there are different types of management aimed at solving problems in a specific area of the organization. For this study, the interest is the study of financial management and in this regard, we further focus on this particular type of management.

It should be noted that in the scientific literature there are terms as "financial management" and "management of finance", which are used as synonyms and we share this approach. The object of financial management are the company's finances.

"Enterprise Finance - is the economic relations on formation and use of funds of the enterprise to achieve the organization's objectives" [3].

Analysis and systematization of scientific literature allowed to formulate the following definition of the term "financial management". In our opinion, financial management is a set of actions to improve the efficiency of the formation of monetary funds of the organization and their rational use in a timely manner to achieve the goals.

The content of financial management consists of several components (Fig. 2).

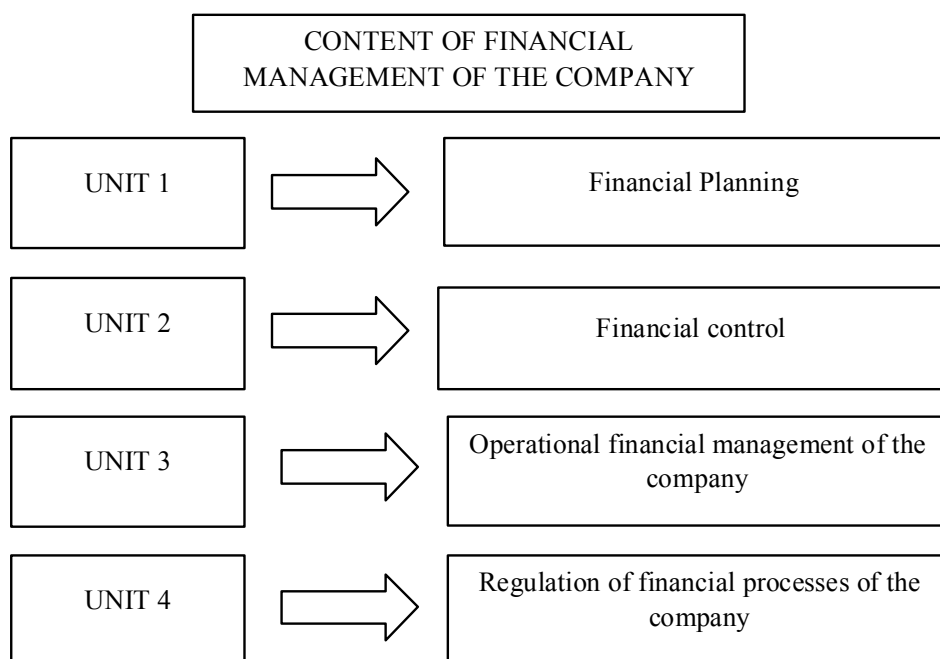

Figure 2. Content of financial management of the company.

Financial planning is the most important stage of financial management of the company. The effectiveness of financial planning largely depends on the effectiveness of financial management of the organization as a whole.

Financial planning is the process of determining the planned values of financial indicators of the company's activities: income (broken down by types of income from core activities, income from financial operations and other income), expenses (broken down by fixed and variable expenses), profit (loss) of the company. When planning the income and expenses of the company to the employees of Financial Department are using all the necessary information about the current state of the business, and examine the potential development of the company, which is reflected in the types of income and expenses of the organization, as well as their value.

Regulation of financial processes is the development and approval of the necessary regulatory documents of the company, establishing rules and regulations in the formation and use of funds of the organization. An example of a company's normative documents on financial regulation is the company's dividend policy, which determines the distribution of dividends, dividend rates, payment terms, etc. Financial regulation refers to the credit policy of the organization, which defines the parameters of the correlation of own and borrowed funds of the company to maintain the financial stability of the organization.

Operational financial management is the ongoing process of timely formation of the necessary number of trust funds necessary for the efficiency and smooth functioning of the company. In addition, operational financial management ensures the distribution of the formed funds in the specified areas of business.

An important stage of financial management of the company is financial control. Financial control is a continuous process of monitoring the preparation of financial plans of the company, verification of regulatory documents regulating the cash flow of the enterprise,

control over the operational formation and targeted use of funds. Thus, financial control is carried out at all stages of financial planning, with the detection of violations at each stage in order to improve the efficiency of financial management of the company.

In conclusion, financial management is a set of actions to improve the efficiency of the formation of monetary funds of the organization and their rational use in a timely manner to achieve the goals. The financial management of the company consists of four blocks: financial planning, regulation of financial processes of the company, its financial management, financial control. The effectiveness of financial management largely depends on the effectiveness of the organization as a whole.

List of used materials:

1. Antonova, M.V. Study of changes in the conditions of Bank lending to the population [Text] / M. V. Antonova, M.A. Po-lyanskaya // Bulletin of the Belgorod University of cooperation, Economics and law. - 2015. - No. 4. Pp. 309-315.
2. Dakhova, Z.I. Investment risks and methods of their assessment [Text] / Z. I. Dakhova, I. A. Sklyarenko // Economics and entrepreneurship. - 2016. - No. 1-2 (66-2). Pp. 774-778.
3. Serova, E.G. Basic aspects of formation of rational financial structure of the enterprise [Text] / E. G. Serova // Bulletin of Belgorod University of cooperation, Economics and law. - 2012. - No. 1. Pp. 253-258.
4. Sklyarenko, I.A. the Criterion "validity" defining riskology as a science and its applicability to banking risks [Text] / I. A. Sklyarenko, M. V. Antonova // Bulletin of the Belgrade University of cooperation, Economics and law, 2017. - No.2. Pp. 133-141.
5. Shekhovtsov V.V. Influence of investments and their structure on the value of business (enterprise) [Text] / V. V. Shekhovtsov // Vestnik Belgorod University of cooperation, Economics and law. - 2013. - No. 4 (48). - Pp. 285-288.

Рустам БАДРЕТДИНОВ, магистрант, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, roostambadretdinoff@yandex.ru, +77000202101

Муратбай СИХИМБАЕВ, доктор экономических наук, профессор, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Казахстан, г. Караганда, Академическая 9, smurat@yandex.ru, +77212441624

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПУТИ РАЗВИТИЯ РЫНКА ЖИЛОЙ НЕДВИЖИМОСТИ

Исследованы особенности и проблемы рынка недвижимости как объекта инвестиций. Исходя из анализа зарубежного опыта авторами выделены направления развития рынка жилой недвижимости.

Ключевые слова: недвижимость, инвестирование в недвижимость, рынок жилой недвижимости, инвестиции, инвестиционная привлекательность объектов.

Рустам БАДРЕТДИНОВ, магистрант, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, roostambadretdinoff@yandex.ru+77000202101

Мұратбай СИХИМБАЕВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан, Қарағанды қ., Академическая 9, smurat@yandex.ru, +77212441624

ТҰРҒЫН ҮЙ ЖЫЛЖЫМАЙТЫН МҮЛІК НАРЫҒЫНЫҢ НЕГІЗГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ МЕН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Инвестиция объектісі ретінде жылжымайтын мүлік нарығының ерекшеліктері мен мәселелері зерттелді. Шетелдік тәжірибені талдауға сүйене отырып, авторлар тұрғын үй жылжымайтын мүлік нарығын дамыту бағыттарын анықтады.

Түйінді сөздер: жылжымайтын мүлік, жылжымайтын мүлікке инвестициялау, тұрғын жылжымайтын мүлік нарығы, инвестицияларды, инвестициялық тартымдылығы объектілерін.

Rustam BADRETDINOV, master student, Karaganda economic University of Kazpotrebsoyuz, roostambadretdinoff@yandex.ru+77000202101

Muratbay SIKHIMBAYEV, doctor of Economics, Professor, Karaganda economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Kazakhstan, Karaganda, Academic 9, smurat@yandex.ru, +77212441624

MAIN TRENDS AND WAYS OF DEVELOPMENT OF THE RESIDENTIAL REAL ESTATE MARKET

The features and problems of the real estate market as an object of investment are investigated. Based on the analysis of foreign experience the authors identified areas of development of the residential real estate market.

Keywords: real estate, investment in real estate, residential real estate market, investments, investment attractiveness of objects

Строительная отрасль во всем мире признана самой консервативной в вопросах внедрения инноваций. Новые технологии, регулярно появляющиеся на рынке, влияют на повышение качества строящегося жилья, способствуют снижению стоимости и сокращению срока строительства. С каждым годом все больше возрастает потребность в количестве возводимого жилья, устанавливаются все более высокие уровни требуемой комфортности и экологичности строений в условиях ускоренной реализации строительных проектов [1, 2].

Целью исследования является рассмотрение проблемы развития рынка жилой недвижимости, анализ основных тенденций и выработка путей ее решения.

В соответствии с проведенным анализом рынка недвижимости г. Караганды, прослеживаются

следующие тенденции современного карагандинского рынка жилой недвижимости:

1. Слабый инвестиционный интерес к отрасли среди крупных предпринимателей, отсутствие на рынке субъектов малого и среднего бизнеса, нехватка отечественных и иностранных инвесторов на строительном рынке жилья и в сегментах реструктуризации фондов недвижимости;

2. Несовершенство законодательной базы, устранение искусственных административных барьеров, нехватка субъектов, представляющих интересы собственников жилья;

3. Отстраненная позиция государственных и общественных структур по вопросам регулирования рынка (отсутствие четкого понимания перспектив развития градостроительства, отсутствие необходимой координации действий по передаче информации о потенциале и конъюнктуре рынка);

4. Преобладающее влияние административных рычагов регулирования над рыночными механизмами (отсутствие единой политики развития и совершенствования института саморегулирования, добросовестный мониторинг на предмет выявления неэффективных участников рынка, сокращение доли

незавершенного строительства в регионе, отсутствие стимулов для внедрения инноваций, средств на их разработку и сопровождение).

На рисунке 1 представлена схема, отражающая специфические особенности рынка недвижимости в экономике.

Примечание - Составлено авторами по данным [2, 3, 4]

Рисунок 1 - Особенности рынка недвижимости

В вопросе внедрения инноваций строительная отрасль сталкивается со следующими основными проблемами:

1. Дорогостоящий процесс внедрения новых строительных технологий и их экономическая неэффективность на консервативном рынке строительных услуг. Изношенные и устаревшие системы городских коммуникаций зачастую не справляются с дополнительной нагрузкой подключения новых систем, что может привести к авариям, приостановке рабочего процесса и незапланированным затратам на ремонт. Потому, с практической точки зрения, не представляется возможным получить внушительный экономический эффект от внедрения инноваций, что затрудняет и отсрочивает переход к принципиально новым технологиям строительства.

2. Административные барьеры. Устаревшие нормы ГОСТов и СНИПов, формально отвечающие стандартам качества, не соответствуют требованиям современных потребителей. Модернизация норм строительства должна проводиться одновременно с модернизацией производства, во избежание несоответствия технологических мощностей предприятий с новыми формами строительства и минимизации возможных издержек по внедрению нововведений

3. Недостаточная квалификация и уровень инженерной подготовки многих подрядчиков. Несовременность еще советской базы подготовки будущих специалистов делает их уязвимыми и недостаточно профессиональными в гибких условиях развития рынка. В некоторых областях, например в сфере геодезии, при осуществлении подготовительных работ строительства, наблюдается

тотальная нехватка молодых специалистов способных производить работы при помощи современного, сверхточного геодезического оборудования и программного обеспечения. Вследствие этого большая часть работ осуществляется вручную устаревшим громоздким оборудованием, что существенно увеличивает трудоемкость всего процесса строительства. При выполнении нестандартных проектов большинство подрядчиков существенно завышает стоимость строительства, закладывая в нее коэффициент собственной безопасности.

4. Антиинновационные тенденции социума. В ситуации превышения спроса над предложением и ежегодного роста цен на объекты недвижимости потребители не готовы идти на риск, и предпочитают приобретать объекты, с устаревшими, но, по их мнению, традиционно надежными технологиями строительства. Вследствие чего подрядчики вынуждены ставить на реализацию проекты с невысокими потребительскими свойствами, но пользующимися спросом у покупателей. Такая ситуация на рынке формирует замкнутый круг, выходом из которой может стать комплекс мер, направленных на повышение инновационной культуры в обществе:

- создание экономических стимулов, поощряющих внедрение энергоэффективных материалов и технологий: налоговых льгот, субсидий;
- более выгодных условий ипотечного кредитования;
- внедрение субъектов, защищающих интересы потребителей и проводящих разъяснительную работу по повышению инновационной атмосферы в обществе;

- проведение государственно-частных кампаний, по обнародованию результатов строительства модернизированных проектов.

5. Отсутствие информации. Создание единого контролирующего органа, который будет аккумулировать данные по использованию всех энергоэффективных материалов и технологий и их применению в областях республики поможет наладить контакт между производителями и застройщиками и тем повысить уровень инновационной активности в отдельных регионах и по стране в целом.

Важное социальное место в развитии строительной отрасли занимает политика государства в жилищной сфере, реализация специальных программ по обеспечению доступным жильем социально уязвимых слоев населения.

На основании Послания Президента Республики Казахстан народу Казахстана [1], Прогнозной схемы территориально-пространственного развития страны до 2020 года [2] и Постановления Правительства Республики Казахстан "Об утверждении Программы жилищного строительства "Нұрлы жер" [3] в республике реализуется Программа жилищного строительства "Нұрлыжер" на 2017-2021 гг. [4].

Программа жилищного строительства "Нұрлыжер" направлена на выработку новых подходов стимулирования жилищного строительства для повышения доступности жилья широким слоям населения и интеграции в нее вопросов жилья из действующих программ.

Важнейшими инструментами обеспечения населения жильем в рамках Программы являются:

- привлечение частных инвестиций в жилищное строительство;
- стимулирование государственно-частного партнерства.

В ходе реализации Программы планируется перераспределение акцентов финансирования: с

государственного на внебюджетное финансирование, посредством решения следующих задач [3, 4]:

1. Повышение доступности ипотечного кредитования;
2. Стимулирование строительства жилья частными застройщиками;
3. Строительство кредитного жилья через систему Жилстросбережений;
4. Создание фонда арендного жилья для социально-уязвимых слоев населения;
5. Развитие индивидуального жилищного строительства;
6. Обеспечение населения арендным и коммерческим жильем;
7. Поддержка долевого жилищного строительства.

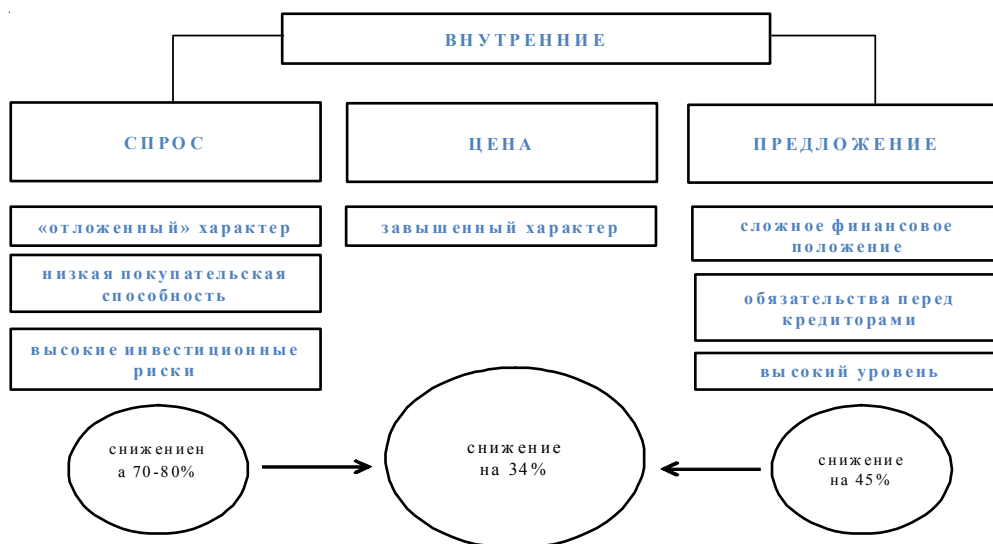
Реализация поставленных задач, призванных удовлетворить потребности населения в жилье через привлечение банков второго уровня и оказать поддержку частным застройщикам, может быть реализована по следующим направлениям:

- удешевление для застройщиков банковских кредитов за счет предоставления государством субсидий через АО "Даму";
- субсидирование ипотечных кредитов для населения, выдаваемых банком, через АО "Казахстанская Ипотечная Компания";
- строительство кредитного жилья акиматами для вкладчиков Жилстройсбербанка. Продолжается развитие направления временного арендного жилья для социально несостоятельных слоев населения. Будут приняты меры по развитию транспортных сообщений крупных городов с ближайшими населенными пунктами. Ключевым аспектом данной программы будет ее сопряжение с Государственной программой "НұрлыЖол". Исходя из рассмотренных проблем, предлагаются основные факторы влияния на развития рынка недвижимости в условиях кризиса, приведенные на рисунках 2 и 3.

Примечание - Составлено авторами по данным [3, 4, 5]

Рисунок 2 - Основные внешние факторы влияния на развитие рынка недвижимости в условиях кризиса

Цены на рынке жилой недвижимости восприимчивы к стадии экономического цикла рынка и уровня доходов населения. Тенденции рынка жилой недвижимости Казахстана определяются текущим фондом жилья, а так же условиями регулирования и развития предпринимательства на данном сегменте рынка. Процессы, происходящие на рынке жилой недвижимости, отражают функционирование взаимосвязанных с ним рынков: рынка факторов производства (труда, капитала), рынка товаров и услуг, финансового рынка [5, с. 452; 6, с.83]. Заключение. Анализ статистических и расчетных данных в сфере жилой недвижимости показывает, что основным инструментом реализации программы доступного жилья в настоящее время является развитие системы ипотечного кредитования. Действующая на сегодняшний день Программа жилищного строительства "Нұрлы жер" направлена на выработку новых подходов стимулирования жилищного строительства для повышения доступности жилья широким слоям населения. Комплексная реализация Программы жилищного строительства позволит частично решить проблемные вопросы по повышению инновационной активности в отрасли строительства, обратить внимание административных структур и повысить значимость рыночных механизмов регулирования рынка. Таким образом, проведенные исследования и полученные результаты позволяют представить рекомендации по развитию рынка жилой недвижимости г. Караганды, согласно которым необходимо:

1. Совершенствование механизма управления рынком, путем:

- применения мониторинговых процедур;
- дальнейшей модернизации нормативно-правовой базы;
- создание стимулов для внедрения инноваций;
- развитие диалоговых структур партнерства между участниками рынка;
- повышение роли независимых экспертов по оценке качества объектов недвижимости на разных стадиях их создания.

2. Создание благоприятных условий для развития конкуренции:

- открытость рынка для субъектов малого и среднего бизнеса, как рычага его насыщенности;
- определение конкретных перспектив развития градостроительства в г. Караганда;

- скоординированность действий административных органов по централизации данных о потенциале и конъюнктуре рынка и доступность такой информации для инвесторов и населения, как дополнительной формы стимулирования отрасли.

3. Ресурсная поддержка рынка жилой недвижимости (в том числе в рамках реализации долгосрочных целевых программ) с целью:

- поддержки социально ответственного бизнеса;
- создания новых рабочих мест;
- подготовки квалифицированных кадров;
- привлечения на основе государственных программ собственников жилья на доступных условиях;
- развитие межотраслевого сотрудничества сообщающихся структур рынка.

Список литературы:

- 1 Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана "Конструктивный общественный диалог - основа стабильности и процветания Казахстана". - Режим доступа: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaevanarodu-kazahstana.
- 2 Прогнозная схема территориально-пространственного развития страны до 2020 года (утверждена указом Президента Республики Казахстан от 21 июля 2011 года № 118).
- 3 Постановление Правительства Республики Казахстан "Об утверждении Программы жилищного строительства "Нұрлы жер" и внесении изменений и дополнения в некоторые решения Правительства Республики Казахстан". - 2016.- № 922.
- 4 Государственная программа жилищного строительства "Нұрлы жер". Постановление Правительства Республики Казахстан от 22 июня 2018 года № 372.
- 5 Сихимбаев М.Р. Анализ особенностей методик учета рисков инвестирования в недвижимость в условиях казахстанского рынка // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. - 2016. - № 5 (часть 3). - С. 449-453.
- 6 Сихимбаев М.Р., Бабыкина И.С. Анализ методов оценки рынка недвижимости на примере инвестиционного проекта строительства жилого комплекса в Казахстане. Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. - 2017. - № 2 (часть 1) - С. 82-87.

Ералы БУДЕШОВ, докторант, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көшесі 9, yeraly_budeshov@mail.ru
Сергей ШАНИН, э.э.д., профессор, Ресей экономикалық университеті Г.В. Плеханова (Мәскеу қ., Ресей)

МЕМЛЕКЕТТІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ КАУІПСІЗДІГІНІҢ КЕПІЛІ - ХАЛЫҚТЫҢ ӨМІР СҮРУ ДЕҢГЕЙІ МЕН ТҰРМЫС САПАСЫН АРТТЫРУ

Мақалада ішкі және сыртқы қауіптерден қорғаныс дәрежесін анықтайтын және төніп келе жатқан қатер жайлы алдын-ала ескертуге мүмкіндік беретін экономикалық қауіпсіздіктің көрсеткіштері (индикаторлары) көрсетілген. Экономикалық қауіпсіздіктің көрсеткіштер жүйесіндегі ең маңыздыларының бірі болып халықтың өмір сүру деңгейі мен тұрмыс сапасы табылады. Автормен аталған көрсеткішті зерттеудің қажеттілігі негізделіп, қолданыстағы мәселелер айқындалып, елдегі халықтың тұрмыс сапасын жақсарту бойынша шаралар ұсынылады.

Түйінді сөздер: халықтың тұрмыс сапасы, әл-ауқат, мемлекеттік басқару, экономикалық қауіпсіздік, адами әлеуеттің дамуы.

Ералы БУДЕШОВ, докторант, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, yeraly_budeshov@mail.ru
Сергей ШАНИН, д.э.н., профессор, Российский экономический университет им.Г.В. Плеханова (г.Москва, Россия)

ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ И КАЧЕСТВА ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ - ЗАЛОГ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

В статье выделены показатели (индикаторы) экономической безопасности, которые определяют степень защищенности от внутренних и внешних угроз и позволяют заблаговременно сигнализировать о нарастании грозящей опасности. В системе показателей экономической безопасности одним из основных является уровень и качество жизни населения. Автором обоснована необходимость исследования данного показателя, определены имеющиеся проблемы и представлены меры по повышению качества жизни населения страны.

Ключевые слова: качество жизни населения, благосостояние, государственное управление, экономическая безопасность, развитие человеческого потенциала.

Yeraly BUDESHOV, doctoral student, Karaganda economic university of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, st. Academic, 9, yeraly_budeshov@mail.ru
Sergei SHANIN, doctor of Economics, Professor, Russian University of Economics. G. V. Plekhanova (Moscow, Russia)

STATE ECONOMIC SAFETY - INCREASING THE LIVING STANDARDS AND QUALITY OF LIFE

The article highlights the indicators of economic security, which determine the degree of protection against internal and external threats and allow you to signal in advance about the growing threat. In the indicators' system of economic security, one of the main is the living standards and quality of life. The author substantiates the need to study this indicator, identifies existing problems and presents measures to improve the living standards of the country.

Keywords: quality of life, welfare, public management, economic security, human development.

Қазіргі жағдайда негізгі әлеуметтік-экономикалық шешімдерді қабылдау кезінде бірінші дәрежелі мәнге елдің экономикалық қауіпсіздігі иеленеді. Әлемдік экономиканың жаһандануы әсерінен ұлттық экономикалардың өзара тәуелділігі ұлғайып, ұлттық экономикалар тұрақты дамуының ішкі және сыртқы қатерлері күшеюде. Осының барлығы әлеуметтік-экономикалық ғылымының алдына Қазақстанның экономикалық қауіпсіздігі сұрақтарын белсенді зерттеу міндетін қояды.

Экономикалық қауіпсіздік деп тек ұлттық мүдделердің қорғалуын ғана емес, сонымен қоса

қоғамның саяси-әлеуметтік тұрақтылығын қолдау, отандық экономика дамуының ұлттық мүдделерін қорғау мен жүзеге асыру механизмдерін құрудағы мемлекеттік билік институттарының қабілеттілігі және дайындығы ретінде түсіну қажет. Осыған орай, Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделеріне заң шығарушымен Қазақстан Республикасы ұлттық экономикасының тұрақтылығымен, оның экономикалық тәуелсіздігі мен тұрақты дамуына қатер төндіретін ішкі және сыртқы күштерден, үрдістер және факторлардан қорғалуымен қамтамасыз етілетін Қазақстанның барлық халқының

игілігіне қатысты экономикалық дамуы жатқызылады. Экономика саласындағы қатерлерге қатысты - олар әлемдік қаржылық дағдарыстың әсерімен, технологиялық дамудың және халықтың тұрмыс сапасы мен деңгейінің артта қалуымен, меншікті қайта бөлу үрдістерін реттеу саласындағы тиісті шаралардың болмауымен, ресурстарды тиімсіз қолданумен, әлемдік нарықтар, әлемдік жаһандану мен ақпараттандыру жағдаятының өзгеруімен байланысты тәуекелдер мен сын-тегеуріндерге қарсы тұруға сәйкес қабілеттің төмендеуімен шартталған және кешенді сипаттамаға ие. Қатерлер әртүрлі негіздер бойынша сыныпталуы мүмкін. Мысалы, қатер көздерінің түрлері бойынша сыртқы және ішкі болып бөлінеді.

Өз кезегінде, ішкі қатерлер объективті дамушы үрдістерді төнедіретін (мысалы, экономикалық дамудың әркелкілігін туғызушы үрдістері, экономиканың өсу қарқындарының және оның құрылымдық дамуының қоғам қажеттіліктерінен артта қалуы) және белгілі бір әлеуметтік әрекеттерді төндіретін қатерлерге жіктеледі.

Ішкі қатерлер:

1. Келешекте өз артынан мемлекет еңбек әлеуетінің маңызды төмендеуіне әкелетін халық санының азаюы мен оның қартаюуы және азаюшы еңбекке жарамды халық саны бойынша демографиялық жүктеменің өсуі.

2. Әлеуметтік сала мекемелерінің құлдырауы, көптеген аз қамтылған азаматтардың денсаулық сақтау жүйесіне, білім және мәдениетке қолжетімділігінің шектелуі және осының негізінде халықтың дене және рухани саулығының нашарлауы; жайсыз тұрғын-үй жағдайлары, адамның тамақтану рационы құрылымының нашарлауы, қолайсыз экологиялық орта, қоғамдық өндірістегі әйел азаматтарының үлкен жұмысбастандылығы және басқалары.

3. Халықтың жоғары үлесті мүліктік дифференциациясының (мүліктік жіктелудің) сақталуы мен маңызды күшею мүмкіндігімен және кедейлік деңгейінен (күнкөріс минимумынан) төмен тұратын халық санының және жұмыссыздар санының артуы мүмкіндігімен байланысты қатерлер.

Осы қатерлерді айқындайтын факторларға келесілерді жатқызуға болады:

- лайықты тұрмыс деңгейін қамтамасыз етпейтін халықтың төмен кіріс деңгейінің сақталуы, төлемқабілетті сұраныстың қажетті өсімі мен халықтың тіршілік әрекеті үшін жеткілікті көлемдегі азық-түлік өнімдеріне мұқтаждығы;

- қылмыстық жағдайлар үшін әлеуметтік негіз құратын халықтың тұрмысы төмен жіктерінің тұрақты жоғары саны;

- халықтың нақты кіріс өсімінен озық келетін міндетті сипаттағы ақылы қызметтер құнының жоғарылауы (денсаулық сақтау, білім, тұрғын-үй коммуналдық шаруашылығы), және осы қосымша шығындарды төлемқабілетті сұраныс өсімін және жинақтарды қамтамасыз ететін халықтың орта деңгейдегі жіктеріне артуы;

- білім, денсаулық сақтау, тұрғын-үй коммуналдық шаруашылық салаларында бұқаралық қызмет көрсету сапасының нашарлауы;

- жұмыссыздықтың әлеуметтік шиеленістерді туғызушы деңгейге дейін өсуі және халықтың тұрмысы төмен жіктерінің тұрақты ұлғаюы.

Экономикалық қауіпсіздіктің көрсеткіштер жүйесіндегі ең маңыздысы болып халықтың тұрмыс сапасы мен өмір сүру деңгейі табылады [1, с. 7-16].

Заманауи ғылыми тұжырымдамаларда тұрмыс сапасы әлеуметтік-экономикалық, саяси, мәдени-идеологиялық, экологиялық факторлардың және тұлға тіршілігінің жағдайлары, адамның қоғамдағы орнының кешенді сипаттамасы ретінде түсіндіріледі. Қоғамның әл-ауқаты көбінесе мемлекеттің дұрыс таңдалған әлеуметтік саясатынан тәуелді, ол өз кезегінде, қазіргі қоғамда ақпарат қаншалықты бар мәселелерді толық көрсетуінен және айтарлықтай толық ақпаратқа иемденуінен тәуелді екені әлемнің көптеген жоғары дамыған елдерінің теориясы және тәжірибесімен дәлелденген. Өкіметтің осы салада туындайтын кедергілерден өту талпыныстары көбінесе елде болатын алдағы өзгерістер қарқыны мен бағыттылығын анықтайды, ол сөзсіз қоғамның саяси және экономикалық тұрақтылығында айқындалады. Сонымен басқарудың мемлекеттік саясатын әзірлеуде орталық орынды адам, оның әл-ауқаты, физикалық және әлеуметтік денсаулығы алады. Дәл осы себепті қалай болғанда тұрмыс деңгейін сапалы арттыра алатын барлық реформалар халықтың әртүрлі таптарында, ғылым мектептерінің өкілдері мен мемлекеттік басқару органдарының үлкен қызығушылығын тудырады, ол өз кезегінде, аталған көрсеткішті зерттеудің қажеттілігін айқындай түседі.

Сонымен қатар, халықтың өз тұрмыс сапасына деген қанағаттанушылығын анықтай отырып, тұлғаның жан-жақты дамуы үшін өз халқының жоғары тұрмыс сапасы мен деңгейін қамтамасыз ету кез келген демократиялық мемлекеттің негізгі мақсатына қол жеткізуді қамсыздандыратын, басқару мемлекеттік органдарының қызмет тиімділігін максималды дәлдікпен анықтау мүмкіндігімен шартталады.

Осыған байланысты, үй шаруашылықтарын іріктемелі зерттеудің 2018 жылғы қорытындысы бойынша, "Халықтың тұрмыс сапасы" сауалнамасы бойынша респонденттердің 56,5% (субъективті бағалау бойынша) өз өміріне жалпы қанағаттанған, бұл ретте қалалық жерлерге (53,2%) қарағанда ауылдық жерлерде қанағаттанғандар көбірек (62,2%). Ерлер әйелдерге қарағанда өз өміріне көбірек қанағаттанған - тиісінше 58,8% және 54,9%. Өткен жылғы зерттеумен салыстырғанда үй шаруашылықтарының өмірге қанағаттанушылық деңгейі өзгермеген.

Зерттеу қорытындысы бойынша пікіртерім жүргізілген респонденттердің 46,7% өз денсаулықтарымен қанағаттанған, 48,6% ішінара қанағаттанған. Бұл ретте, сұралғандардың жасы ұлғайған сайын денсаулығына қанағаттанушылық деңгейі төмендігі байқалды. Респонденттер арасында зейнеткер жасындағы осындайлар 15-17 жас топтарына қарағанда 3,3 есеге аз. Респонденттердің пікірлері бойынша денсаулық сақтау мекемелеріне барған кезде жиі кездесетін мәселелер қатарында кезектің көптігі (68,1%), жеке салаға маманданған

дәрігерлердің жетіспеушілігі (46,2%) және дәрігерлердің біліксіздігі (27,1%) болып табылды.

Респонденттердің жартысынан астамы (55,9%) туыстары мен таныстарының моральдік қолдауына сенімді екендігін көрсетті, бұл ретте ерлер мен әйелдер моральдік қолдау көрсетілетініне бірдей пікірде болған (тіісінше 56,3% және 55,6%).

Өздерінің бос уақыттарының көлеміне 39,9% респонденттер қанағаттанған, бұл ретте олардың тек 26,8% өздерінің бос уақыттарын спорт немесе денешынықтырумен айналысуға жұмсауға дайын.

Пікіртерім жүргізілген респонденттердің 43,7% негізгі мемлекеттік көрсетілетін қызметтерді жеткізушілердің ұсынылған тізбесінен жедел медициналық көмек станцияларының және 38,9% - "Азаматтарға арналған үкімет" Мемлекеттік корпорациясының көрсететін қызмет сапасына көбірек қанағаттанған.

Соңғы жылы әл-ауқаттарының өзгермегені туралы 59,9% респонденттер белгілесе, ал жақсарғандығын 35,7% респонденттер белгіледі.

Материалдық қамтамасыз етілу (ауқаттылық) деңгейі бойынша респонденттердің 55,6% өздерін қамтамасыз етілудің орташа деңгейіне жатқызды, қамтамасыз етілудің төменгі деңгейін 1,6% респонденттер көрсетті және респонденттердің тек 0,2% өздерін қамтамасыз етілудің жоғары деңгейіне жатқызды.

Пікіртерім нәтижесі өздерінің қаржылық жағдайларымен 14,6% үй шаруашылықтарының қанағаттанғанын көрсетті, бұл ретте ауылдық жерлерге қарағанда қанағаттанғандар қалалық жерлерде жоғарырақ - тиісінше 15,9% және 12,2%.

Бұл ретте табыс деңгейі бойынша 25,8% респонденттер қажеттінің барлығын сатып ала алатындықтарын көрсетті, 36,5% тамаққа және киімге жетеді, бірақ олардың ұзақ пайдаланатын тауарларды (телевизор, тоназытқыш және тағы басқа) сатып алуға мүмкіндіктері жоқ деп есептейді, ал 1,7% респонденттер тіпті қаражаттың тамаққа да жетпейтіндігін көрсетті.

Тұрғын үйді алудағы негізгі мәселелер ретінде 50,1% респонденттер тұрғын үйдің жоғары құнын, 32,3% қаражаттың жетіспеушілігін және 30,3% ипотекалық несиелердің жоғары пайыздық мөлшерлемелерін көрсетті.

Үй шаруашылықтарында кездесетін мұқтаждықтардың түрлері туралы сұрақтарға респонденттердің 78,8% кезекті демалысты үйден тыс жерде өткізуге мүмкіндік жоқтығын, 26,2% ақылы дәрігердің қабылдауына төлем жасай алмайтындықтарын, 25,6% салт-жораларды ауыртпалық келтірмей қарызсыз ұйымдастыра алмайтындықтарын, 18,9% респондент өмірлік маңызы бар дәрілерге қаражаты бола бермейтінін көрсетті.

Өзінің жарқын болашағы туралы 37,0% респондент оң көзқарасын білдірді, болашақта жақсаратынын 40,1% болжайды және респонденттердің тек 0,6% тұрмыстары нашарлай түседі деп ойлайды [2].

Өз алдына әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына кірудің аса өршіл міндетін қойып отырған мемлекетте,

яғни Қазақстан Республикасында да халықтың әл-ауқатын жақсарту, тұрмыс деңгейі мен сапасын арттыру дамудың басым бағыттары болып табылады. Сонымен қатар, белгіленген міндет тек тұрмыс деңгейі жоғары бәсекеге қабілетті адам капиталы бар болған жағдайда ғана орындалатын болады. Бұл тұрғыдан Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясаты, сөзсіз, тұрмыстың сапалық көрсеткіштерін ұзақ мерзімді дамытуға бағытталған әлеуметтік бағдарланған саясат ретінде объективті түрде айқындалады. Осы мақсатта мемлекетпен көптеген мемлекеттік даму бағдарламалары әзірленіп мағлұмдалған: "Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2015-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы", "Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы", "Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласын дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған "Денсаулық" мемлекеттік бағдарламасы", "Цифрлық Қазақстан мемлекеттік бағдарламасы" және тағы басқалары.

Мемлекеттің өркениетті дамуы үшін қазақстандықтардың тұрмыс сапасының жоғары және лайықты деңгейінің маңыздылығын ұғыну тұрмыстың жоғары стандарттарымен әлеуметтік мемлекетті қалыптастыру назарында анық бақыланатын Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің "Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту - Қазақстан дамуының басты бағыты" Жолдауында өз көрінісін табады: "Алдағы онжылдықтың басты міндеті - барлық Қазақстан азаматтарының тұрмыс деңгейі мен сапасын көтеру, әлеуметтік тұрақтылық пен қауіпсіздікті нығайту". Бұл ретте, Жолдаудың он негізгі тармағының сегізі іс жүзінде тікелей тұрмыстың сапалық көрсеткіштерін арттыруға арналған. Бұл сондай-ақ әлемдік экономикалық дағдарыс салдарымен байланысты дамыған және дамушы елдер халқының көп бөлігінде тұрмыс сапасы мен деңгейі көрсеткіштерінің айтарлықтай төмендеуі болып табылады. Дағдарыс қазақстандықтардың да тұрмыс сапасының біршама төмендеуіне байланысты тұрмыс сапасы мен деңгейі көрсеткіштеріне және индикаторларына деген жаңа көзқарасты мәжбүр етті. Осылайша, 2017 жылға арналған БҰҰ-ның адам дамуы туралы баяндамасына сәйкес, көптеген сарапшылардың пікірінше, халықтың тұрмыс сапасының ең кешенді көрсеткіші болып табылатын Қазақстан адами әлеуметтік даму индексі бойынша әлемде Беларусь, Латвия, Литва және Эстония сияқты елдерді алға өткізе отырып тек 58 орынды иеленуде. Ал халықтың өмір сүру деңгейі бойынша Қазақстан 2017 жылдың қорытындылары бойынша әлемдік рейтингте (Норвегия - 1 орын, Жаңа Зеландия - 2 орын, Финляндия - 3 орын, Швейцария - 4 орын және Швеция - 5 орын) сияқты көшбасшы позициясына ие жоғары дамыған елдер туралы айтпағанда, Монғолия (68-орын), Шри-Ланка (53-орын) сияқты елдерді алға өткізе отырып 72-орынды иеленіп отыр [3].

Қазақстанның халықаралық салыстырмалы рейтингтерінде көрсетілген ұстанымдары халықтың

тұрмыс сапасының неғұрлым жоғары деңгейіне жету үшін кешенді мемлекеттік басқаруды жетілдірудің қажеттігін шарттайды. Себебі осы саладағы соңғы зерттеулер келесідей жобалауға негіз береді, яғни "халықтың тұрмыс сапасы" категориясы көпшіліктің санасында қалыптасқан халықтың тұрмыс жағдайындағы сипаттамалар жиынтығының жалпыланған бағасы ретінде және әлеумет тіршілігі мен дамуына лайықты жағдайлардың жиынтығын құрайтын қоғамның барлық құрылымдары мен институттарының тиімді қызмет ету нәтижесі ретінде анықталуы мүмкін. Берілген ұстаным Елбасы Н.А. Назарбаевтың 2018 жылдың 5 қазанындағы "Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру" жолдауында өз көрінісін табады, онда: "Үкімет, әрбір мемлекеттік органның, мемлекеттік компанияның басшысы жұмыс тәсілдерін өзгертуі қажет. Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі басты басымдыққа айналуға тиіс" деп айтылған.

Сонымен, қолданыстағы мәселелер жағдайында (төмен нақты еңбекақы, жұмыссыздық, жекелеген жағдайларда әлеуметтік қызмет көрсетулердің салыстырмалы төмен деңгейі және т.б.) халықтың тұрмыс сапасын арттыру жүзеге асырылуы Қазақстанның сәйкес мемлекеттік даму бағдарламаларында жан-жақты қарастырылған төмендегі негізгі міндеттерді орындаудың нәтижесінде қамтамасыз етілетін болады:

1. Әлемдік стандарттарға қол жеткізу, әлеуметтік сақтандыру мен зейнетақы жүйесінің дамуы, әлеуметтік қызмет көрсету жүйесін жаңарту арқылы халықтың әлеуметтік саулығын қамтамасыз ету;

2. Ақпараттар мен үрдістерді кешенді цифрландырудың негізінде денсаулық сақтау жүйесінің қолжетімділігін, сапасын, қауіпсіздігін, тиімділігін, тұрақтылығын және емделушіге бағдарлануын арттыру;

3. Жер телімдерін инженерлік инфрақұрылыммен қамтамасыз ету және берілген жер телімдерін азаматтарға жеке тұрғын үй құрылысы үшін бөліп беру жолымен тұрғын үй жайлылығы мен қолжетімділігін және тұрғын үй инфрақұрылымын жақсарту.

4. Сот және құқық қорғау жүйелерінің заңнамаларын дамыту жолымен адам құқығы мен бостандығының қорғалуын жетілдіру;

5. Халықтың әл-ауқатын жоғарылату, адами әлеуетін дамыту, материалдық, әлеуметтік және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыру, халықтың әлеуметтік және мүліктік теңсіздігі деңгейін төмендетуге жәрдемдесу ең алдымен оның кірістер өсімі есебінен жүзеге асырылуы тиіс.

Әдебиеттер тізімі:

1. Р.О. Бугубаева, К.С. Айнабек, Н.И. Видрицкая, Б.У. Сейтхожин Экономическая безопасность и проблемы ее обеспечения в Республике Казахстан [Мәтін]: монография. - Қарағанды: ҚҚЭУ, 2013. - 183 б.

2. Качество жизни населения в Казахстане в 2018 году. [Электрондық ресурс]. - Рұқсат тәртібі: <https://www.zakon.kz>

3. Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update. [Электрондық ресурс]. - Рұқсат тәртібі: <http://hdr.undp.org>

Ольга ДРЫГАЛО, магистрант группы МН-21 НП, Карагандинский экономический университет
Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул. Академическая,9,
oly_drygalo@mail.ru

Роза БЕСПАЕВА, PhD, доцент, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009,
Республика Казахстан, г.Караганда, ул. Академическая,9, brs_@mail.ru

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОБУЧЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ПЕРСОНАЛА КОМПАНИИ

Обучение персонала является важным компонентом для повышения эффективности производства. Это является основным инструментом и увеличивает потенциал человеческих ресурсов, оказывает влияние на развитие организационной культуры. Когда компания изменила внешние и внутренние условия, она обязана подготовить сотрудников к этим изменениям. Развитие и обучение персонала служит специальным элементом в системе управления персоналом. Профессиональные работники знания быстро теряют свою актуальность, так что вы должны постоянно совершенствовать свои навыки. Таким образом, существует такое понятие непрерывного образования как развитие и обучение сотрудников продолжается на протяжении карьеры. В обучении и образовании рыночной экономики выступает актуальную задачу. Результат обучения должен стать стимулом для работника. Повышение квалификации, помогает формированию мотивации, что приводит к хорошей производительности.

Ключевые слова: повышение квалификации персонала, совершенствование системы, обучение, непрерывное образование, работодатели, концепция, квалификация, навыки, информационные технологии, кадровая политика.

Ольга ДРЫГАЛО, МН-21 НП тобының магистранты, Қазтұтынуодағының Қарағанды экономикалық
университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая к-сі, 9,
oly_drygalo@mail.ru

Роза БЕСПАЕВА, PhD, доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая к-сі, 9, brs_@mail.ru

КОМПАНИЯ ПЕРСОНАЛЫН ОҚЫТУ ЖӘНЕ ДАМУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

Персоналды оқыту өндіріс тиімділігін арттырудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Ол басты құрал болып табылады және адам ресурстарының елеулін арттырады, ұйымдастыру мәдениетінің дамуына әсер етеді. Компанияда сыртқы және ішкі жағдайлар өзгергенде, ол қызметкерлерді осы өзгерістерге дайындауға міндетті. Қызметкерлерді дамыту және оқыту персоналды басқару жүйесінде ерекше элемент болып табылады. Қызметкерлердің кәсіби білімі өзектілігін тез жоғалтады, сондықтан өз біліктілігін үздіксіз арттыру қажет. Осылайша, бар мұндай тұжырымдамасы, үздіксіз білім беру, кезде дамыту және оқыту қызметкерлерді жүріп, бүкіл еңбек жолында. Нарықтық экономика жағдайында біліктілікті арттыру және оқыту өзекті міндет болып табылады. Оқу қорытындысы қызметкер үшін ынталандыру болуы керек. Дағдыны арттыра отырып, ол олардың жақсы еңбек өнімділігіне әкелетін уәдмесін қалыптастыруға көмектеседі.

Түйінді сөздер: қызметкерлерді дамыту, дамыту жүйесін жетілдіру, оқыту, үздіксіз білім беру, жұмыс беруші, тұжырымдама, біліктілік, дағдылар, Ақпараттық технологиялар, кадр саясаты.

Olga DRYGALO, master's student of MN-21 NP group, Karaganda economic University of Kazpotrebsoyuz,
100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9, oly_drygalo@mail.ru

Roza BESPAYEVA, PhD, assistant professor, Karaganda economic University Kazpotrebsoyuz, 100009,
Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9, brs_@mail.ru

IMPROVEMENT OF THE COMPANY'S PERSONNEL TRAINING AND DEVELOPMENT SYSTEM

Personnel training is an important component of increasing production efficiency. It acts as the main tool and increases the potential of human resources, has an impact on the development of organizational culture. When the company changes external and internal conditions, it is obliged to prepare employees for these changes. Development and training of employees is a special element in the personnel management system. Professional knowledge of employees is rapidly losing its relevance, so you need to continuously improve their skills. Thus, there is such a concept of continuous education, when the development and training of employees goes throughout the work path. In a market economy, professional development and training is an urgent task. The result of training must be an incentive for the employee. By improving skills, it helps to motivate them, which leads to good productivity.

Keywords: personnel development, improvement of the development system, training, continuing education, employer, concept, qualification, skills, information technology, personnel policy.

Положительный результат организации зависит от развития персонала, независимо от деятельности. Совершенствование системы развития персонала должно начинаться с определением сущности этого понятия. Важно иметь понимание процесса и системы развития персонала. Совершенствование кадровой системы - это система взаимосвязанных действий, и включает в себя производство потребностей стратегии, планирования и прогнозирования работников, управления карьерой и карьера организации процессов адаптации, обучения, воспитание, развитие организационной культуры. Совершенствование системы персонала говорит систематический процесс, ориентированный на формирование рабочих, которые отвечают потребностям компании, и в то же время, исследования и развитие образовательного и производственного потенциала сотрудников компании. Обучение персонала называется организованной, целенаправленной, систематической и планируется осуществить процесс приобретения знаний, навыков, приемов и навыков общения под руководством опытного педагога, наставника, руководителя и специалистов. Профессиональное развитие персонала направлена подготовить сотрудников к решению задач более сложного уровня, внедрение новых производственных функций.

При благоприятных обстоятельствах, обучение оказывает существенное двойственную функцию наилучшего использования рабочего и его мотивации [1, с.125].

Важность постоянной поддержки образования являются основными факторами:

- внедрение новых технологий, техники, производства современных продуктов, возможностей увеличения связи;

- мир превращается в рынок с высоким уровнем конкуренции между странами. Страны, имеющие современную систему инженерного труда и программы непрерывного образования, лидируют в условиях конкуренции;

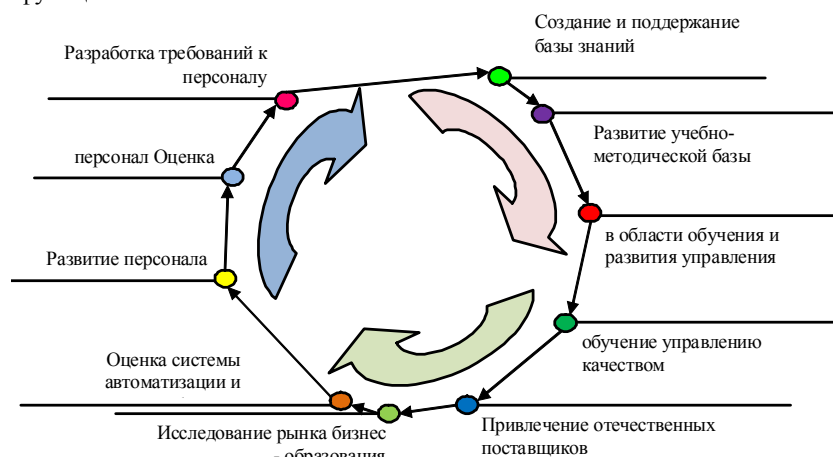
- Непрерывные и быстрые изменения в области науки и техники требуют непрерывного обучения;

- для компании более эффективно и экономически эффективно повысить отдачу от уже работающих на основе их непрерывного обучения, чем привлечение новых работников.

- поддержание высокого уровня эффективности;
- адаптация к новым условиям работы;

- профессиональная психологическая помощь сотрудникам, работающим в стрессовых условиях.

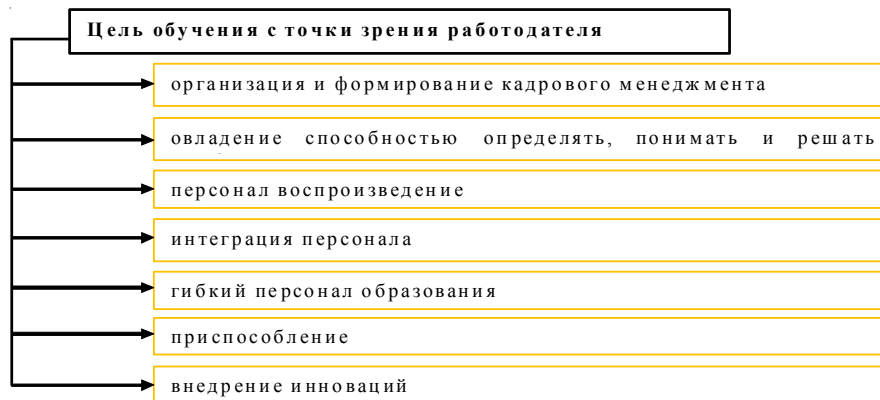
Рассмотрим систему обучения персонала подробно на рисунке 1.

Примечание: источник выполнен на основе [2, с.285]

Рисунок 1 - Система подготовки работников в компании

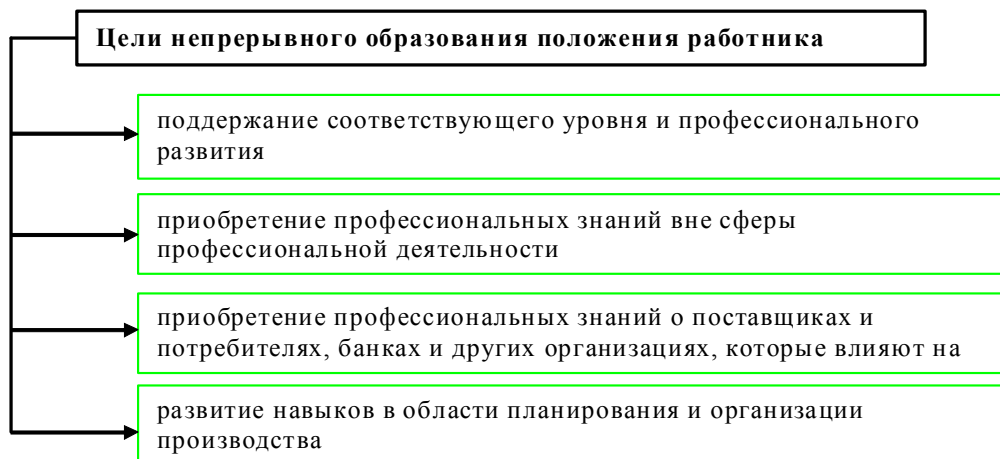
Цели обучения с точки зрения работодателя и наиболее профессиональных существенно различаются. Целью обучения с точки зрения работодателя, показаны на рисунке 2.

Примечание: источник выполнен на основе [2, с.285]

Рисунок 2 - Цель обучения с точки зрения работодателя

Далее рассмотрим цели обучения с точки зрения работника, данные, представленные на рисунке 3.

Примечание: источник выполнен на основе [2, s.285]

Рисунок 3 - непрерывные задачи формирования с позиции работника

Планирование учебных программ - часть общего планирования трудовых ресурсов наряду с расчетом потребности в персонале, составление набора планов, планирование карьеры [2, s.285].

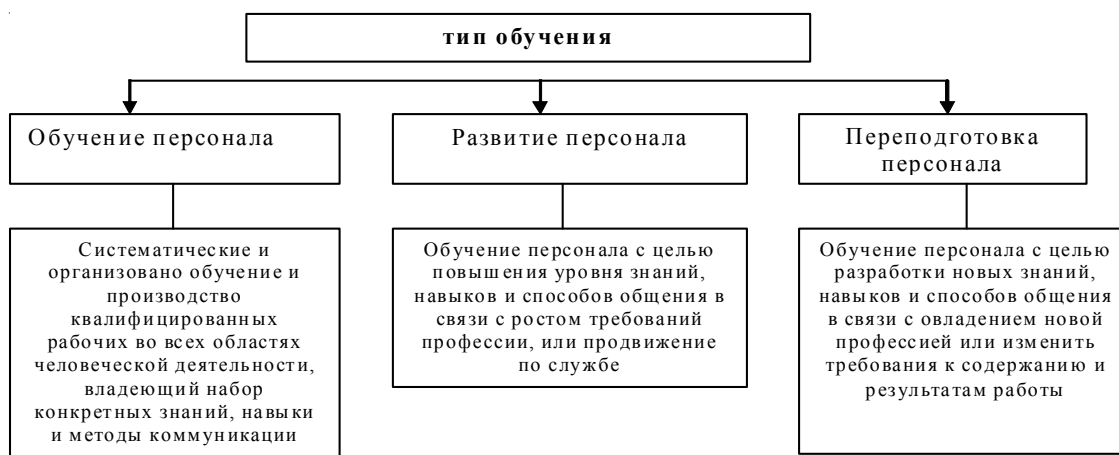
Принципы обучения и развития организации:

- использование различных форм обучения на разных этапах развития персонала;
- целостность системы и обучение персонала;

-построение системы развития сотрудников в соответствии с возможностями и социально-экономическими условиями организации;

-поощрение социального развития сотрудников.

Есть три вида обучения: обучение, подготовка и переподготовка кадров, представлены данные более подробно на рисунке 4.

Примечание: источник выполнен на основе [3, s.240]

Рисунок 4 - Виды обучения

Зарубежный и отечественный опыт сформировал три концепции обучения квалифицированного работника:

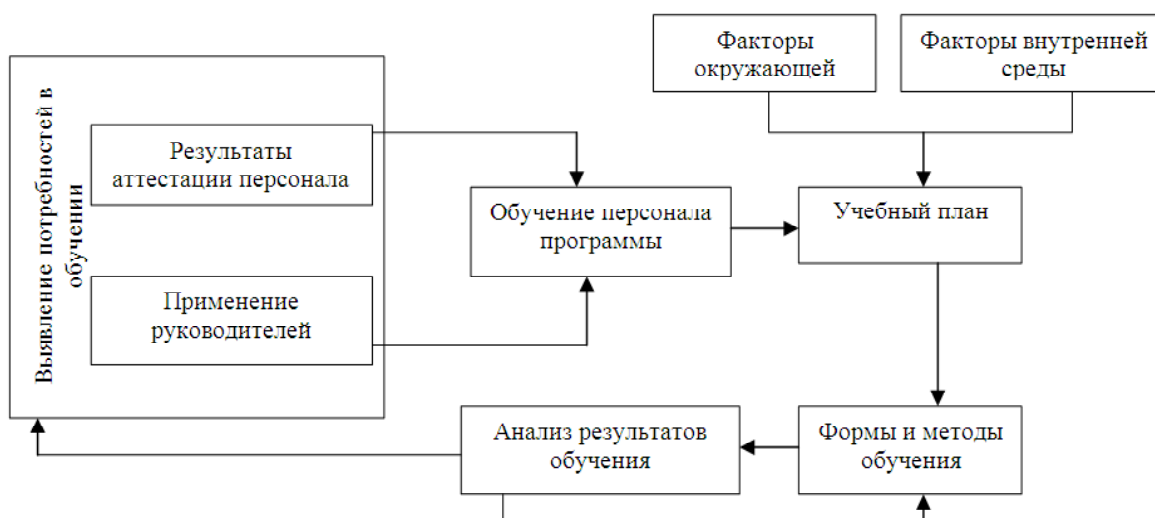
1) специализированная концепция обучения, которая ориентирована на сегодня и в ближайшем будущем, и связано с соответствующей работе. Такое обучение эффективно на короткий период времени, но с точки зрения вносит свой вклад работника, чтобы сохранить свою работу, и укрепляет чувство собственного достоинства.

2) Концепция многопрофильного обучения. Он действует эффективным с экономической точки зрения, в связи с увеличением внутризаводской и мобильностью без сотрудников. Но последнее

обстоятельство является известным риском для компании, где работник работает, из-за того, что у него есть выбор, и поэтому менее привязан к их столу.

3) Концепция обучения, которая фокусируется на личности, Направлена на развитие человеческих качеств, которые присущи природе или приобретенные на практике. Это понятие относится в первую очередь, люди, обладающие склонностью к исследованиям и иметь талант учитель, руководитель и т.д.

Рассмотрим процесс совершенствования мер по подготовке персонала, данные представлены на рисунке 5.

Примечание: источник выполнен на основе [3, s.240]

Рисунок 5 -меры по повышению эффективности подготовки кадров

Предметом обучения являются:

-знания, полученные в теоретических и практических учебных задачах, соответствующих работнику при выполнении своих обязанностей на рабочем месте;

-навыки и умения - способность выполнять обязанности, которые назначены работнику в конкретном рабочем месте;

-навыки и умения высокий уровень способности использовать знание, полученное на практике, навыки предполагают меру работы в области развития, когда формируется осознанный самоконтроль;

-методы поведение (связь), форма жизни человека - обобщение действий и индивидуальных действий в процессе общения с окружающей средой, формирование поведения персонажа, который отвечает требованиям, которые применяются на рабочем месте, общественные отношения, навыки общения [3, s.240]. Как будет обучение - на рабочем месте или вне его - устанавливается в первую очередь,

какие методы обучения будут применяться. Обучение на процессе работы, реализуется в обычной обстановке на рабочем месте: студент использует реальный рабочий инструмент, оборудование, материалы или документы, которые он будет применять после окончания курса. В то время как работник студента рассматриваются частично в качестве производительного работника.

Обучение вне рабочего места осуществляется, предпочтительно с использованием специально упрощенных научных инструментов и оборудования. Поезд сотрудники не считаются производительным единица с началом обучения, его работа начинается с упражнениями. Образование с отрывом от основной работы могут быть реализованы в производственных помещениях организаций - работодателей, в учебном центре, который посещают сотрудники различных компаний, или в колледже. Методы обучения персонала на рабочем месте представлены в таблице 1.

Таблица 1 - Методика обучения персонала на рабочем месте

п/п	методы обучения	Характерные особенности метода
1	2	3
1	Направленный опыт усиления	Систематическое планирование обучения на рабочем месте, планирование базовых форм индивидуального плана профессиональной подготовки, в котором изложены целях обучения.
2	Инструкции по производству	Общие данные, адаптация, введение в профессию, чтобы ввести студента в новую рабочую среду для себя.
3	Изменение рабочего места (ротация)	Получение опыта и обучения в результате систематического изменения рабочего места. В результате этого из-за количества времени, чтобы сформировать представление о многогранных производственных задач и мероприятий (специальные программы для молодого поколения специалистов).
4	Использование сотрудников в качестве помощников, стажеров	Ознакомление и обучение сотрудников с проблемами высшего и качественно иного порядка задач при одноразовом взятии на некоторой доли ответственности.
5	Попечительство	Сотрудничество обучающегося и наставника, когда инструктор дает непрерывную, объективную обратную связь и постоянно проверяют уровень выполнения работы подопечных. Эффективное использование метода, когда что-то идет не так, или кто-то неправильно что-то делает, и есть необходимость, чтобы исправить ситуацию. Способ может быть осуществлен как систематический.
6	Обучение в проектных группах	Сотрудничество, для реализации образовательных целей в проектных группах, сформированных в компании для развития крупных, время ограничено задачами.

Примечание: источник выполнен на основе [4, с.414]

Отдельные формы возможно только обучение на рабочем месте, как, например, операции вращения, репетиторство (коучинг) и обучение такого рода работу, которая не часто требуется во время производственного процесса, и, следовательно, нет необходимости намеренно обучать навыки их выполнение с отрывом от производственного процесса.

С другой стороны, теоретическая подготовка вряд ли может быть эффективно реализована в

производственной среде; студент обязан посещать колледж, и это уже обучение с отрывом от основного места работы.

Методы профессиональной подготовки вне рабочего места необходимы, главным образом, для теоретических знаний и научиться вести себя в соответствии с требованиями ситуаций на рабочем месте.

Методы обучения персонала вне рабочего места представлены в таблице 2.

Таблица 2 - Методика обучения персонала вне рабочего места

п / п	методы обучения	Характерные особенности метода
1	2	3
1	Чтение лекций	Пассивный метод обучения используется для представления методологических и теоретических знаний, практический опыт
2	Запрограммированные курсы	Более энергичный метод обучения результативен для теоретических знаний
3	Конференции, семинары, дискуссии, «круглые столы», экскурсии, дискуссии, встречи с руководством	активный метод обучения, участие в дискуссиях создает логическое мышление и развивает способы поведения в различных ситуациях
4	Метод управления персоналом обучения, на основе самостоятельного решения конкретной задачи производственной практики	Моделирование некоторых задач, которые необходимы для решения студентов (участники) группы. Это позволяет объединить практические навыки и теоретические знания, обеспечивает обработку данных, структурное и критическое мышление, способствует творчеству в процессе принятия решений
5	Деловые игры	Образование поведение в различных производственных ситуациях, в ходе переговоров, с владельцами Роли должны разработать альтернативный взгляд
6	Повышение квалификации	Обучение каждый день, в течение которого один поездка или инструктирует о другом столпе своей деятельности путем интенсивного обучения, практической работы и демонстрации с целью повышения эффективности деятельности
7	Самообразованию	Более простая форма обучения, которая не требует ни наставника, или специальное помещение, не установленное время студент поступил туда, а затем, как это удобно, это требует готовности и осведомленности студента усваивать новые знания
8	Методы решения производственно-экономических проблем с помощью моделей	Моделирование процессов, происходящих в конкурирующей компании. Студенты разделяют роль конкурирующих фиктивных компаний. С помощью справочной информации, студенты должны принимать соответствующие решения для нескольких этапов производства товаров или услуг (производство, продажи, человеческие ресурсы, финансы и т.д.)
9	Качество круг «вместо обучения» рабочая группа	Молодые специалисты разрабатывают конкретные решения проблемы управления компанией, чтобы сформировать рабочую группу. Сформированный в предложении рабочей группы, представленном управляющей компанией, которая анализирует предложения и принимает решения по ним и информировать рабочую группу об отказе или принятии его предложений
Примечание: источник выполнен на основе [4, с.414]		

В дополнение к обучению от рабочего места и на нем можно объединить первый и второй способ.

Эта форма обучения включает:

- эмпирическое или экспериментальное обучение - обучение через самообучение, но в определенном логическом порядке;

- практика и демонстрация под руководством - наставник показывает стажер, как сделать, после того, как инструктор дает возможность сделать это лично работнику, но под его контролем;

- программное обучение - машина или книга, которая является "хозяином" читатель и систематически проверяет свои проблемы установки знаний;

- обучение с помощью компьютера - программируемое обучение через взаимодействие с компьютером, использование сети Интернет;

- учиться путем практики - обучение в осуществлении действий, как, например, участвовать с другими в разработке проектов и групповых

заданий или работы "второго состава" в другом блоке [4, с.414].

Подготовка квалифицированных кадров выполняется эффективно, когда затраты связаны с ним в будущем будут меньше, чем стоимость увеличения производительности труда с помощью других факторов или издержек, связанных с ошибками в наборе рабочих.

В связи с тем, что определение результатов, достигается за счет подготовки квалифицированных кадров, сопровождается трудностями, видимого экономического влияния обучения в формате сокращения затрат поддаются точному расчету.

Подготовка квалифицированных кадров важных факторов, влияющих на социальную деятельность. Рост профессионального мастерства положительно отображается на гарантии безопасности на рабочем месте, о возможностях карьерного роста для увеличения внешнего рынка труда, чтобы увеличить доход, способность самореализации и самоуважение.

При расчете затрат на обучение и сравнивая их с финансовыми выгодами для организации работы квалифицированного работника проверки эффективности обучения может быть продлено до оценки. Хотя точность и легкость оценки значительно варьируется:

-затраты на обучение с отрывом от основной работы гораздо легче измерить, чем стоимость обучения на рабочих местах;

- финансовые выгоды от обучения гораздо легче определить, если мы говорим о физическом труде, не умственном;

-довольно легко оценить затраты на обучение несколько раз, в качестве примера, стоимость брака, избалованный сырьевые жалобы клиентов, сверхурочно, чтобы исправить ошибки;

-эффект обучения выходит за рамки простого роста производства;

Большие трудности могут возникнуть при попытке оценить эту выгоду в финансовом плане.

Развитие персонала является систематическая процедура выбора стратегии, планирования потребностей сотрудников, управление карьерой, чтобы обеспечить развитие карьеры, процесс формирования учебных и консультационных услуг, развитие организационной культуры.

- развитие сотрудников называемый систематический процесс, направленный на улучшение сотрудников, формирование качеств сотрудников, которые отвечают потребностям компании, а также развитие их промышленного и образовательного потенциала [5, s.280].

О развитии персонала организации следующие меры, направленные на:

- повышение квалификации;
- повышение квалификации;
- передача полномочий;
- планирование развития карьеры.

Повышение квалификации- действия, направленные на повышение уровня образования сотрудников. Обучение персонала организации спланирована таким образом, чтобы повысить уровень квалификации сотрудников на всех уровнях,

а также для удовлетворения потребностей предприятия в профессиональных сотрудников.

Таким образом, факторы, влияющие на потребность в подготовке кадров и развития организации:

-разработка новых информационных технологий;

- появление конкуренции в различных секторах рынка;

-необходимость разработки стратегии организации;

-совместное управление персоналом деятельность по реализации комплексной кадровой политики;

- возможность получения профессиональной консультации по вопросам обучения и развития организаций [6, с.104].

Таким образом, совершенствование системы персонала организации является одной из самых важных составляющих успеха организации. Повышение качества знаний и навыков сотрудников является перспективной задачей служб управления персоналом. Высокий уровень подготовки может гарантировать только сотрудничество всех участников процесса развития. Достижение высокой эффективности в усвоении учебного материала, компания в дополнение к культивированию высококвалифицированного персонала, чтобы оптимизировать свои расходы на обучение персонала. Реализация стратегических целей и краткосрочных планов развития любой организации включает в себя ряд своих сотрудников с определенными производственными функциями. Успешная реализация этих функций в значительной степени зависит от квалификации и профессиональной компетентности сотрудников компании, особенно если он работает в области аудита и консалтинга. Единственный способ остаться конкурентоспособными для таких организаций - вкладывать деньги и усилия в развитии персонала. Затраты на развитие персонала не только окупаются, но и внести свой вклад в сохранение и процветание организации в условиях растущей конкуренции. В настоящее время развитие персонала переживает следующий этап, который характеризуется осмыслением российских предпринимателей и менеджеров его роль в организации жизни.

Список литературы

1 Руденко А.М. Психология управления персоналом.- Издательство: Феникс, 2015, 125 с.

2 Иванова С.В. Мотивация на 100%.- М.:Альпина Паблицер, 2018, 285 с.

3 Самыгин С.И., Руденко А.М., Столяренко Л.Д. Социальная психология.- М.: Дашков и К, 2018, 240 с.

4 Руденко А.М., Котлярова В.В. Управление персоналом.- Издательство: Феникс, 2017, 414 с.

5 Иванова С.В., Болдогоев Д., Борчанинова Э. Развитие потенциала сотрудников.- М.: Альпина Паблицер, 2018, 280 с.

6 Бурмистрова Н.О. Оптимизация и повышение эффективности системы адаптации, оценки и развития персонала.- М.: Лань, 2018, 104 с.

Ботакоз ДУЗБАЕВА, магистрант, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. академическая 9, b-duzbaeva@mail.ru, 87020641727

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ОБЛАСТИ ЗАДАЧ ПО ОЦЕНКЕ НЕДВИЖИМОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

Данная статья рассматривает потребность и роль работы оценщиков в сферы недвижимости. Особую значимость приобретает статья, в связи с важными переустройствами законодательства обоценочной деятельности, формированием нормативной базы основных принципов в сферы земельно-вещественных отношений, характерными особенностями пояснения проблематических заявлений в правоприменительной практике. Необходимость в оценивающей работы состоит в установлении законной и аргументированной цены предмета с целью решения соглашений купли-реализации, аренды, кредитования, обеспечения кредитов, ссуда недвижимости, подсчет вероятности извлечения прибыли, сопряженных с владением собственности.

Ключевые слова: оценка, недвижимость, оценочная деятельность, собственность, цена, стоимость

Ботакоз ДУЗБАЕВА, магистрант, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. академическая 9, b-duzbaeva@mail.ru, 87020641727

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖЫЛЖЫМАЙТЫН МҮЛІКТІ БАҒАЛАУ БОЙЫНША МІНДЕТТЕР АЯСЫН АНЫҚТАУ

Бұл бап бағалаушылардың жылжымайтын мүлік саласындағы жұмысының қажеттілігі мен рөлін қарастырады. Бағалау қызметі туралы заңнаманың маңызды қайта құрылуына, жер-заттай қатынастар саласындағы негізгі қағидаттардың нормативтік базасын қалыптастыруға, құқық қолдану тәжірибесіндегі проблемалы арыздарды түсіндірудің сипатты ерекшеліктеріне байланысты бап ерекше маңызға ие болады. Бағалаушы жұмыстың қажеттілігі сатып алу-сату, жалға беру, кредит беру, кредиттерді қамтамасыз ету, жылжымайтын мүлік несиесі келісімдерін шешу мақсатында заттың заңды және дәлелді бағасын белгілеуден, меншік иелігімен байланысты пайда алу мүмкіндігін есептеуден тұрады.

Түйінді сөздер: бағалау, жылжымайтын мүлік, бағалау қызметі, меншік, баға, құн.

Botakoz DUZBAYEVA, master's student, Karaganda economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, ul. academic 9, b-duzbaeva@mail.ru, 87020641727

DEFINING THE SCOPE OF REAL ESTATE VALUATION TASKS IN KAZAKHSTAN

This article examines the need and role of appraisers in real estate. The article is particularly important in connection with the important changes in the legislation on valuation activities, the formation of the regulatory framework of the basic principles in the sphere of land and property relations, and the characteristic features of explaining problematic statements in law enforcement practice. The need for evaluation work is to establish a legitimate and reasoned price of the item in order to solve the purchase and sale agreements, lease, lending, securing loans, real estate loan, calculating the probability of making a profit associated with the ownership of property.

Keywords: valuation, real estate, valuation activity, property, price, cost.

Постановка проблемы. Недвижимое имущество в настоящее время является важным объектом финансового исследования и анализа. Цикличные подъем и спады в экономике страны, стремление к наличию развитого рынка недвижимости заставляет его участников постоянно совершенствовать методологию анализа формирования стоимости недвижимости и ее оценки, а также изучать влияние прямых и косвенных факторов, оказывающих влияние на рынок недвижимости, присутствующих на самом рынке, так и в смежных областях. Формирование рынка недвижимости сопрягается с огромным числом заключенных сделок купли-продажи, общепринятых возможностей инвестирования в недвижимое имущество, а также возможности развития рынка и использования его в своих коммерческих целях. Объективные последствия

установления цены недвижимости становятся наиболее важными и нужными.

В связи, с чем изучение и анализ оценки недвижимости является актуальной.

Анализ последних исследований и публикаций. С изменением в экономике в Республике Казахстан появилась обоснованная необходимость независимой качественной оценки стоимости недвижимости. Проблемы оценки недвижимости давно освещаются зарубежными специалистами в этой области и относительно недавно - казахстанскими учеными-экономистами. Увеличивающийся объем публикаций по исследованиям в этой сфере в Казахстане свидетельствует об актуальности данного направления и интересе со стороны государственных

и частных структур. Вместе с тем, значительный вклад в становление и развитие теории и практики оценочной деятельности внесли труды отечественных и зарубежных авторов: Агапова Н.Н., Бусова В.И., Воловича Н.В., Волынского А.Ф., Грибовского С.В., Григорьева В.В., Дмитриева А.В., Кузнецова В.Н., Лукьяницу А.А., Лящевского И.С., Пичукова В.К., Прорвичи В.А., Родионовой Н.В., Рутгайзера В.М. и др

Цель. Рассмотреть оценку недвижимости в зависимости от области задач.

Основные моменты исследования. Физические и юридические лица нуждаются в независимой оценке жилой и коммерческой недвижимости для определения размеров ипотечных кредитов, в целях снижения рисков в бизнесе, для судебных споров и в других случаях, когда необходимо принять обоснованное решение о стоимости объекта недвижимости. Государственные учреждения нуждаются в справедливой оценке объектов недвижимости для решения о приватизации и сдачи их в аренду. Кроме того, давно ведется работа по привлечению оценщиков к установлению кадастровой стоимости объектов недвижимости, т.е. определения налогооблагаемой базы для уплаты различных платежей в бюджет, различных государственных пошлин и налогов. В будущем эти платежи могут стать преобладающими в общем объеме налоговых поступлений в бюджет страны.

В больших городах Казахстана вопрос оценки стоимости объектов недвижимости реализуется довольно успешно: имеется развитая информационная инфраструктура рынка недвижимости, есть квалифицированные специалисты, умеющие пользоваться данной информацией для обоснованного мнения о стоимости недвижимости, существует общепринятая методология оценки. Незрелым рынкам присущи, как общие для рынка недвижимости свойства, так и дополнительные риски, связанные с низкой инвестиционной активностью в данных местах. Также, рынки с малоактивной инвестиционной средой, то есть низкоразвитые рынки, выполняют экономическую деятельность, для осуществления которой необходимо использование надлежащих инструментов оценки стоимости имущества.

Имеющиеся технологии оценки предметов недвижимости базируются в категориях, отображающих сформированные базарные взаимоотношения, и фактически "не работают" в обстоятельствах практически абсолютного неимения базарной данных, что же порождает массу инцидентов среди субъектов рыночных взаимоотношений. О данном указывает тяжёлая практическая деятельность оспаривания итогов прочерчиваемых оценок. В взаимосвязи с данным, с целью исполнения оценивающей работы в заселенных районах с слабоактивным рынком недвижимости следует развитие новых раскладов и способов балла торговой недвижимости, что же достаточно содействовать верному развитию стоимости в недвижимое имущество,

информативной открытости местных рынков недвижимости и, таким образом, для того наиболее улучшению атмосферного климата в территориях [1].

В процесс оценки недвижимости входит:

1. Определение области задачи по оценке (назначение оценки). Это один из основных моментов при оценке. Так как в зависимости от назначения оценки применяется один из подходов оценочной деятельности.

Клиент, устанавливает перед оценщиком определенную задачу - установить цену предмета недвижимости, что нужно ему с целью принятия. Круг интересов клиента имеют все шансы являться различными: купить недвижимое имущество в свойстве вложений, реализовать, положить собственность и т.д. В любом случае оценщику следует установить особенный определенный тип цены и сфера ее применения.

2. Предварительная проверка объекта оценки и заключение оценочного контракта. После того, как сущность оценки будет реализована и определена, оценщик определяет возможные способы ее решения. С этой целью разрабатывается исследовательская программа, которая включает в себя: структурирование оценки имущества, план оценки и конкретизацию подходов к оценке недвижимости.

3. Сбор и анализ информации.

4. Применение подходов, соответствующих оценке.

5. Согласование результатов.

6. Написание отчета о результате оценки стоимости объекта.

После этого равно как назначение оценки определено и установлена, оценщиком формируются вероятные дороги ее заключения. С данной мишенью разрабатывается схема изучения, что содержит в себе: структурообразование балла предмета недвижимости, проект балла, конкретизирование раскладов к балле предметов недвижимости.

Надежность заключений оценщика находится в зависимости с информации, примененных им в отчете. В случае если они никак не правильные, в таком случае достаточно тяжело организовать аргументированное решение. Следовательно сюрвейтор обязан составить подобную данные, что доказывает его заключения в докладе либо разборе.

Индивидуальная оценка - оценка конкретного объекта недвижимости на конкретную дату. Рассмотрим, чем отличается массовая оценка от индивидуальной, какое между ними сходство, и каковы области применения различных методик оценки недвижимости.

В фундаментальном учебнике Международной Ассоциации налоговых оценщиков "Организация оценки и налогообложения недвижимости" под общей редакцией Дж.К. Эккерта дается следующее определение:

Массовая оценка - это систематическая оценка групп объектов недвижимости по состоянию на определенную дату, с использованием стандартных процедур и статистического анализа [2, с.112].

В связи с целью оценки допускается индивидуализировать (выделить особенность) либо стандартизировать (установить присущность к виду) каждый предмет недвижимости. В первоначальном случае сюрвейтор применяет личный аспект, производя упор в отличительных чертах предмета, и подтверждает, вследствие чего типичная технология балла заблуждается, в другом случае способы общественной балла дают возможность сформировать общую технологию балла всевозможных предметов недвижимости. Оценка недвижимости наступает с абсолютного отображения расцениваемого предмета, его капиталом, а кроме того абсолютно всех усовершенствований аграрного места, аннексированных в оценку. Представление составлено с предписанием почтового адреса, кадастрового гостиница аграрного места либо иного лаконичного отображения его месторасположения. Кроме предоставления данных о месторасположении собственности, а кроме того промышленных данных аграрного места и предметов в молчалив, адвокатское представление предмета кроме того обязано являться подготовлено в базе определенных законных бумаг, поддерживающих возможность в неподвижное собственности, Анализ предполагает собою расчет значимости в некоторую дату, таким (образом равно как роль характеристики способен существенно меняться с временем. В последствие компиляции отображения расцениваемого предмета разрабатывается проект балла, что дает возможность исключить лишнего дублирования, непродуктивных расходов в ходе деятельность. Исследование объекта сопутствуется оценщиком с учетом унифицированных обстоятельств, обуславливающих стоимость продукта. Затем оценщик выносятся в исследование более особых обстоятельств стоимости в уровня рынка. В окончательном следствии землемер дает оценку некоторые обстоятельства, что проявляют огромное воздействие в стоимость данного участка и остаются в внегласных зданиях и зданиях. Проект деятельность собран в согласовании с оценкой, и помимо этого, избирается соответственный источник финансирования работы, что принимает во внимание использование валютных денег и времени в подготовке и подтверждении информации. Последующим шагом в процессе балла представляется координирование почуянных адвалорных данных, приобретенных рядом помощи каждого с их с 3 методами подсчета очков, для того, чтобы определить конечное роль рыночной стоимости расцениваемого объекта. В процессе координации включится, в какой мере употребим каждый пригодный способ балла, целостность добивается из-за расчета прочности и прочности приобретенных итогов, а конечное разрешение о стоимости объекта прививается в базе данного.

Динамичность оценщика завершается подготовкой доклада о счете, что далее передается к покупателю. Как существовало указано, рядом расчете цены любого расцениваемого предмета используются 3 ключевых расклада к оценке

базарной цены, а собственно: способ непосредственного сравнительного разбора торговель, затратный аспект балла недвижимости и доходный аспект. Способ относительного разбора торговель базируется в непосредственном сопоставлении расцениваемого предмета недвижимости с предметами, что находились реализованы либо выставлены в реализацию. Данный способ применяется в свойстве подтверждения цены подобных предметов недвижимости. Стоимость, из-за какую определенное собственность продается на рынке, предполагает собою взаимно пересечение искривленных спроса и совет. В случае если рынок примерно отвечал обстоятельствам вольной конкурентной борьбы и никак не претерпел значительных перемен, подобный согласно абсолютно всем характеристикам предмет недвижимости достаточно реализован примерно из-за ту вот ведь стоимость. Рядом сопоставлении торговель сюрвейтор оценивает сравнимые предметы недвижимости, что находились реализованы в подходящем рынке, далее создает исправления в отличия среди расцениваемыми и сравнимыми предметами. В следствии обуславливается стоимость любого сравнимых предметов. Откорректированная стоимость дает возможность оценщику совершить заключение об этом, какое количество, вероятнее лишь, достаточно обойтись расцениваемый предмет в рынке [3,с.97].

Подход с издержками основан на том факте, что стоимость существующего объекта недвижимости равна стоимости земли плюс стоимость монтажа конструкции, минус износ. Суть метода расходов объекта недвижимости заключается в следующем. Первоначально определяется структура и размер расходов, комплекс которых предполагает цену объекта, оценку физиологической и моральной износа. Кроме того, цена товара корректируется с учетом абсолютно всех видов изменений, определяется цена сельскохозяйственного места, в котором находится объект, и проводится окончательный досмотр объявлений недвижимости. Более просто дорогостоящий метод используется рядом технических и финансовых анализов нового строительства, выбора типа оптимального и более активного использования территории, количества зданий и зданий специального назначения и точек для целей налогообложения. Вокруг этого формируются затраты на строительство нового объекта недвижимости, который, согласно его собственным многофункциональным данным, был схожим, но, безусловно, не обязательно был четкой картиной окончательного.

Выгодный аспект установления цены неподвижного собственности применяется с целью балла предметов, заносащих прибыль. Главным принципом, возлежащим в основании способа, представляется в таком случае, что же цена предмета неподвижной имущества, в что вложен основной капитал, отображает свойство и число прогнозируемого заработка в течении лишь времени работы. Способ подразумевает, что же потребители,

стремящиеся приобрести предмет недвижимости, надеются в приобретение в перспективе существенного заработка. Выгодный способ более комфортен с целью этих типов собственности, что Больше лишь берутся с мишенью извлечения заработка. К ним допускается причислить сдаваемые в аренду квартирные здания, торговые сооружения, сооружения перед расположением органов. Особый интерес к оценке предметов недвижимости обязан уделяться территории, благодаря тому что правильные характеристики цены территории формируют базу успешной концепции оценки. Оценка территории правильнее осуществлять с применением расклада сопоставления торговель. Вслед за тем, в каком месте реализации неадекватны, имеют все шансы являться применены прочие способы. Общественный анализ территории содержит исследование модификаций отдельных стоимостей территории с помощью разбора районных торговель. Данные модификации отражаются в таблицах аграрных став и исправлений, а кроме того в картах цены территории [4, с.65].

Службы налогообложения недвижимого имущества должны проверять модели оценки на полноту и завершенность, т. е. модель должна учитывать общие факторы, которые влияют на стоимость недвижимого имущества в рассматриваемой группе. Аналогичным образом, административные службы налогообложения должны рассматривать вопрос о том, имеют ли какие-либо из объектов недвижимого имущества в рассматриваемой группе специфические факторы, которые влияют на их стоимость. Это требует анализа данных о характеристиках недвижимого имущества.

Выводы: Резюмируя вышеизложенное, можно заключить, что малейшее колебание в экономических процессах страны могут повлиять на стоимость недвижимости. Даже в условиях незначительной экономической нестабильности, можно ожидать существенных колебаний в ценах. Как результат, увеличиваются риски при купле - продаже и обыватель не в состоянии самостоятельно оценивать сложившуюся экономическую ситуацию. Становится сложно дать оценку стоимости имущества, и не прогадать, заплатив больше, или затребовать меньше сложившейся рыночной стоимости. В результате колебаний происходит пересмотр условий, и нужно четко понимать, как и в какую сторону, эти условия следует изменить, чтобы они отвечали нынешним реалиям.

Список литературы:

1 Закон Республики Казахстан от 10 января 2018 года № 133-VI "Об оценочной деятельности в Республике Казахстан" (с изменениями по состоянию на 05.10.2018 г.). [Электронный ресурс]. URL: <https://online.zakon.kz/Document/> (дата обращения: 20.12.2019).

2 А.Г. Грязнова, М.П. Федотова. Оценка недвижимости: учебник М. Финансы и статистика 2014г.

3 Валдайцев В.С. Оценка бизнеса и инноваций: Учебное пособие для студентов и преподавателей / В.С. Валдайцев. - М.: Фининь, 2015.

4 Ковалев В.В. Финансовый анализ. Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности / В.В. Ковалев. - М.: Финансы, 2017.

Зарина ИЛЬДЫБАЕВА, магистрант, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. академическая 9, z.ildybaeva@nzinc.kz. 87024442331

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

Данная статья рассматривает, как в Казахстане сформирована законодательная база в сфере оценочных услуг и созданы экономические условия для их активного развития. Оценочная деятельность в Казахстане за последние годы достигла вполне конкретных и значимых результатов. Вместе с тем, социальные и экономические условия не стоят на месте, оценочная деятельность как профессиональный вид деятельности должна отвечать текущим потребностям проводимых экономических норм. Анализ текущего состояния и перспектив отечественной практики показывает, что ближайшие годы должны характеризоваться углублением качественной стороны оценочной деятельности. Особенно эти процессы важны в условиях мирового финансового кризиса. Оценка недвижимости в настоящее время является одним из наиболее распространенных видов оценочной деятельности.

Ключевые слова: оценка, недвижимость, оценочная деятельность, собственность, цена, стоимость.

Зарина ИЛЬДЫБАЕВА, магистрант, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая к. 9, z.ildybaeva@nzinc.kz. 87024442331

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

Бұл бап Қазақстанда бағалау қызметі саласында заңнамалық база қалай қалыптасқанын және олардың белсенді дамуы үшін экономикалық жағдайлар жасалғанын қарастырады. Қазақстандағы бағалау қызметі соңғы жылдары әбден нақты және маңызды нәтижелерге қол жеткізді. Сонымен қатар, әлеуметтік және экономикалық жағдайлар орнында тұрмайды, бағалау қызметі қызметтің кәсіби түрі ретінде жүргізілетін экономикалық нормалардың ағымдағы қажеттіліктеріне жауап беруі тиіс. Отандық практиканың ағымдағы жай-күйі мен перспективаларын талдау таяу жылдары бағалау қызметінің сапалы жағының тереңдеуімен сипатталуы тиіс екенін көрсетеді. Әсіресе бұл үдерістер әлемдік қаржы дағдарысы жағдайында маңызды. Жылжымайтын мүлікті бағалау қазіргі уақытта бағалау қызметінің ең көп таралған түрлерінің бірі болып табылады.

Түйінді сөздер: бағалау, жылжымайтын мүлік, бағалау қызметі, меншік, баға, құн.

Zarina ILDYBAYEVA, master's student, Karaganda economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, ul. academic 9, z.ildybaeva@nzinc.kz. 87024442331

THEORETICAL FOUNDATIONS OF APPRAISAL ACTIVITY IN KAZAKHSTAN

This article examines how Kazakhstan has formed a legal framework in the field of valuation services and created economic conditions for their active development. Evaluation activities in Kazakhstan in recent years have achieved quite concrete and significant results. At the same time, social and economic conditions do not stand still, evaluation activities as a professional activity must meet the current needs of the current economic norms. An analysis of the current state and prospects of domestic practice shows that the coming years should be characterized by a deepening of the qualitative side of evaluation activities. These processes are especially important in the context of the global financial crisis. Real estate valuation is currently one of the most common types of valuation activities.

Keywords: valuation, real estate, valuation activity, property, price, cost

Постановка проблемы. По мере становления и развития рынка недвижимости в Казахстане повышается значимость результатов оценки, полученных с помощью сравнительного подхода.

В настоящий момент существует ряд проблем, с которыми приходится сталкиваться оценщикам при выполнении процедур сравнительного подхода. Одной из таких проблем является отсутствие общепризнанной методологии расчета поправок к стоимости объектов аналогов. Несмотря на существование разнообразных процедур, применяемых для расчета корректирующих коэффициентов, большинство оценщиков все еще ограничиваются экспертным методом, который базируется на профессиональном опыте и индукции,

что является заведомо субъектным подходом и вызывает недоверие у заказчика и различных контролирующих структур. В связи с чем изучение основ оценочной деятельности является актуальной.

Анализ последних исследований и публикаций. В качестве источника информации рассматриваются научные труды зарубежных и отечественных специалистов по вопросам организации оценочной деятельности, основные нормативные акты, стандарты, регулирующие оценочную деятельность Республики Казахстан, сборники укрупненных показателей, закон "Об оценочной деятельности", земельный кодекс Республики Казахстан. При написании статьи были использованы учебные пособия, монографии и

публикации таких авторов, как И.А.Каримов, Татаров А.В. "Оценка недвижимости и управление собственностью", Виноградов Д.В. "Экономика недвижимости", Р.Х. Алимов "Оценка недвижимости. Цель. Рассмотреть основы оценочной деятельности в Казахстане с теоретической стороны. Основные моменты исследования. В условиях перехода от административно-командных методов управления к рыночным в Казахстане появилась необходимость в развитии оценочной деятельности и профессии оценщика. "Большим нашим достижением стало повышение доли малого бизнеса и частного предпринимательства в ВВП и его роли в развитии экономики страны. Если в 2010 году за долю этого активно развивающего сектора экономики приходилось около 23,6 процента ВВП, то в 2019 году-52,5 процента. Укрепляются кооперационные связи между предприятиями, все шире в этот процесс вовлекаются малые предприятия и субъекты частного бизнеса". В связи с развитием рыночной инфраструктуры в Республике Казахстан за прошедшие годы оценочная деятельность прошла путь становления и в настоящее время сформировалась в самостоятельную область экономики. Сформирована система государственного регулирования оценочной деятельности, основанная на законе об оценочной деятельности. Принят новый Закон "Об оценочной деятельности" в 2018 году, где предусматривается обязательность оценки рыночной и других видов стоимости объектов недвижимости, принадлежащих Республики Казахстан, ее субъектам - при приватизации, передаче в доверительное управление, сдаче в аренду, при залоге, отчуждении, вкладе в уставный капитал, а также при возникновении имущественных споров. Прописаны договорные основания для проведения оценки, сформированы требования к договору и к содержанию отчета об оценке. Закон обязывает оценщиков страховать свою гражданскую ответственность, устанавливает порядок регулирования оценочной деятельности, в том числе путем утверждения стандартов оценки, определения требований к уровню образования оценщиков и к

лицензированию этого вида деятельности [1]. В Казахстане сформирована необходимая законодательная база в сфере оценочных услуг и созданы экономические условия для их активного развития. Оценочная деятельность в Казахстане за последние годы достигла вполне конкретных и значимых результатов. Вместе с тем, социальные и экономические условия не стоят на месте, оценочная деятельность как профессиональный вид деятельности должна отвечать текущим потребностям проводимых экономических норм. Анализ текущего состояния и перспектив отечественной практики показывает, что ближайшие годы должны характеризоваться углублением качественной стороны оценочной деятельности. Особенно эти процессы важны в условиях мирового финансового кризиса. Оценка недвижимости в настоящее время является одним из наиболее распространенных видов оценочной деятельности. В начале дадим определение, что такое недвижимое имущество. "Недвижимое имущество - это любое имущество, состоящее из земли, а также зданий и сооружений на ней". Под недвижимостью понимается участок земли, включая пространство над ним и содержащее недра, а также строения на участке земли и все то, что неотделимо от земли, то есть недвижимость - это земля и все, что постоянно закреплено за ней. Для того чтобы решить вопрос о том, что можно, а что нельзя отнести к недвижимости, смотрят: как присоединена эта часть к объекту, применимость этой части к другому объекту и намерения сторон. В процессе проведения экономических реформ в Казахстане введено деление имущества на движимое и недвижимое. К недвижимым вещам (недвижимое имущество, недвижимость) относятся земельные участки, участки недр, обособленные водные объекты и все, что прочно связано с землей, то есть объекты, перемещение которых без несоразмерного ущерба их назначению невозможно, в том числе леса, многолетние насаждения, здания, сооружения", воздушные и морские суда, суда внутреннего плавания, космические объекты, Таблица 1.

Таблица 1- Виды недвижимого имущества

Отдельные объекты	Сложные объекты
Земельные участки	Предприятие в целом как имущественный комплекс, включая:
Участки недр	
Обособленные водные объекты	земельные участки; здания и сооружения; инвентарь и оборудование; сырье и продукцию; требования и долги; права на обозначения, его продукции, работы и услуги;
Все, что прочно связано с землей, в том числе: леса; многолетние насаждения; здания; сооружения	
Приравненные к недвижимости, подлежащие государственной регистрации:	нематериальные активы; информацию; другие исключительные права
воздушные и морские суда; суда внутреннего плавания; космические объекты.	
Иные предметы, наделенные статусом недвижимости по закону «Об оценочной деятельности»	
Примечание – Составлено автором по литературе Гриненко С.В. Экономика недвижимости.	

Недвижимое имущество может быть делимым и неделимым. Делимым является имущество, которое может быть без нарушения его сущности разделено на доли и каждая его доля после раздела представляет целую недвижимую вещь. При этом в установленных законом случаях делимая недвижимость может быть признана неделимой [2, с.64].

Традиционно в Казахстане недвижимость делится на 3 группы: жилищный фонд, нежилой фонд, земля. Каждая из этих групп развивается самостоятельно, имеет собственную законодательную и нормативную базу, рисунок 1.

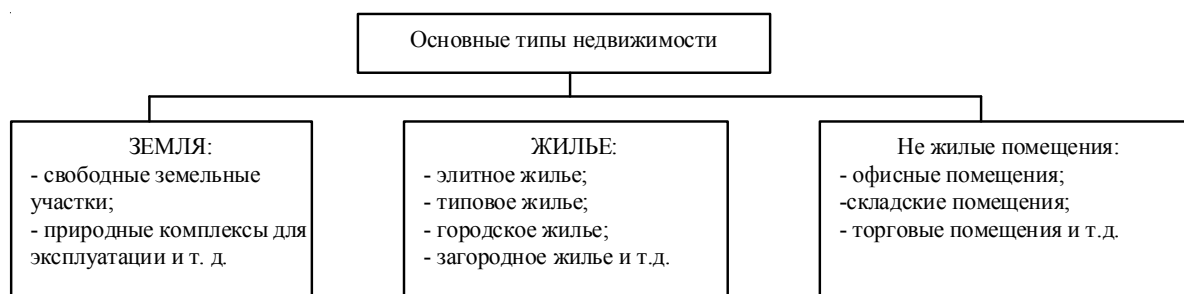

Рисунок 1 - Основные типы недвижимости в Казахстане

Наряду с делением на типы, недвижимость классифицируется по ряду признаков, что способствует более успешному исследованию рынка недвижимости и облегчает разработку и применение методов оценки различных категорий недвижимости, управления ими.

По характеру использования

- Жилая недвижимость: дома, коттеджи, квартиры.
- Коммерческая недвижимость: отели, офисные помещения, магазины, рестораны, пункты сервиса.
- Производственная недвижимость: фабрики, заводы, склады.
- Сельскохозяйственная недвижимость: фермы, сады.
- Специальная недвижимость: школы, церкви, монастыри, больницы, ясли-сады, дома престарелых, здания правительственных и административных учреждений.

По целям владения

- для ведения бизнеса;
- для проживания владельца;
- в качестве инвестиций;
- в качестве товарных запасов;
- для освоения и развития;
- для потребления истощимых ресурсов.

По степени специализации

- специализированная (в силу своего специального характера редко, если вообще сдается в аренду третьим лицам или продается на открытом рынке для продолжения ее существующего использования, кроме случаев, когда она реализуется как часть ее использующего бизнеса): нефтеперерабатывающие и химические заводы, электростанции; музеи, библиотеки и подобные им помещения, принадлежащие общественному сектору;

- неспециализированная - вся другая недвижимость, на которую существует всеобщий спрос на открытом рынке для инвестирования, использования в существующих или аналогичных целях.

По степени готовности к эксплуатации

- введенные в эксплуатацию;

- требующие реконструкции или капитального ремонта;

- незавершенное строительство.

По воспроизводимости в натуральной форме

- не воспроизводимые: земельные участки, месторождения полезных ископаемых;
- воспроизводимые: здания, сооружения, многолетние насаждения.

Недвижимость имеет потенциальную способность приносить доход и является довольно привлекательным направлением инвестирования. Формы дохода от недвижимости:

- 1) будущие периодические потоки денежных средств;
- 2) увеличение стоимости недвижимости за счет изменения рыночных цен, приобретения новых и развития старых объектов;
- 3) доход от перепродажи объекта в конце периода владения.

Оценка стоимости недвижимости - это расчет и обоснование стоимости объекта на определенную дату. Оценка стоимости недвижимости представляет собой целенаправленный упорядоченный процесс определения величины стоимости объекта в денежном выражении с учетом влияющих на нее факторов в конкретный момент времени в условиях конкретного рынка.

Оценка - это методически обоснованное мнение эксперта о стоимости объекта недвижимости и процесс ее определения [3, с.29].

Стоимость не является характеристикой, которая сама по себе присуща недвижимости: наличие стоимости зависит от желания людей, необходимо наличие покупательной способности, полезности и относительной дефицитности.

Спрос - количество данного товара или услуг, находящееся на рынке пла-тежеспособных покупателей.

Полезность - способность имущества удовлетворять некоторые потребности человека.

Дефицитность - ограниченность предложения.

Возможность отчуждаемости объектов - это возможность передачи имущественных прав, что

позволяет недвижимости переходить из рук в руки (от продавца к покупателю), т.е. быть товаром.

В рыночных условиях выделяют различные виды стоимости недвижимости:

- рыночная - это наиболее вероятная цена продажи объекта на конкурентном и открытом рынке при осознанных и рациональных действиях в своих интересах покупателя и продавца, которые хорошо информированы и не испытывают давления чрезвычайных обстоятельств;

- потребительская (в использовании) - это стоимость недвижимости для специфического потребителя, максимальная сумма, которую можно получить от продолжения владения и последующей продажи имущества;

- инвестиционная - это стоимость оцениваемого объекта для специфического инвестора; прирост рыночной стоимости объекта недвижимости в результате инвестирования;

- страховая - рыночная стоимость объекта, определяемая для целей страхования; обычно это стоимость замещения или восстановительная стоимость;

- замещения - это стоимость нового объекта недвижимости с идентичными функциональными свойствами, но с использованием современных материалов, конструкция и оборудования;

- восстановительная - это стоимость воспроизводства объекта недвижимости, т.е. сумма издержек на строительство точной копии оцениваемого объекта;

- залоговая - рассчитывается на основе рыночной стоимости для кредитования;

- ликвидационная - это стоимость при вынужденной продаже; она идентична рыночной стоимости, но ограничена сроками проведения оценки, маркетинговых исследований и продвижения на рынок, которые необходимы для получения наилучшей цены;

- для налогообложения - стоимость объекта оценки, определяемая для исчисления налоговой базы и рассчитываемая в соответствии с положениями нормативных правовых актов - это рыночная или восстановительная стоимость в зависимости от объекта недвижимости;

- утилизационная - стоимость объекта оценки, равная рыночной стоимости материалов, которые он в себя включает, с учетом затрат на утилизацию объекта оценки;

- действующего предприятия - стоимость единого имущественного комплекса, определяемая в соответствии с результатами функционирования сформировавшегося производства; при этом оценка стоимости отдельных объектов предприятия заключается в определении вклада, который вносят эти объекты в качестве составных компонентов действующего предприятия. Чем ближе полученное в процессе оценки значение стоимости объекта к истинному, тем меньше вероятность ошибки при принятии решений в области управления недвижимостью. Поэтому оценке должен предшествовать системный анализ параметров и характеристик объекта. В мировой практике участники рынка недвижимости выработали унифицированный набор фундаментальных оценочных правил или принципов, которые объединяются в взаимосвязанные группы, Таблица 2.

Таблица 2 - Принципы оценки недвижимости

Принцип	Характеристика
Полезности	Любой объект недвижимости обладает стоимостью, если он может быть полезен потенциальному владельцу
Замещения	Рациональный покупатель не заплатит за объект недвижимости больше минимальной цены за другой аналогичный объект с такой же полезностью
Ожидания	Стоимость объекта, приносящего доход, определяется текущей стоимостью доходов, которые могут быть получены в будущем от владения недвижимостью
Остаточной продуктивности	В основе стоимости земельных участков лежит их остаточная продуктивность, т.е. чистый доход, после того, как оплачены затраты на труд, управление
Предельной продуктивности	В результате инвестиций должен быть получен доход, остающийся после покрытия издержек
Вклад	Любые добавочные элементы оправданы тогда, когда получаемый прирост стоимости превышает затраты на приобретение этих элементов
Возрастающей и убывающей доходности	Закономерность об убывающей предельной производительности - т.е. наращивание капиталовложений ведет к пропорциональному росту прибыли до определенного предела, после чего прирост прибыли становится меньше, чем прирост капиталовложений
Сбалансированности (пропорциональности)	Оптимальное сочетание факторов предпринимательства, обеспечивающих максимальную стоимость - составные части объекта недвижимости должны быть согласованы между собой
Оптимальных величин	Оптимальное количество земли, необходимой для эффективного использования различных видов недвижимости
Разделения имущественных прав	Имущественные права следует соединять и разделять так, чтобы увеличить общую стоимость объекта недвижимости
Примечание – Составлено автором по источнику 4	

Оценка стоимости недвижимости - процесс определения рыночной стоимости объекта или отдельных прав в отношении оцениваемого объекта недвижимости. Она включает: определение стоимости права собственности или иных прав, например, права аренды, права пользования и т. д. в отношении различных объектов недвижимости.

Оценочная деятельность - деятельность субъектов оценочной деятельности, направленная на установление в отношении объектов оценки рыночной или иной стоимости.

Субъектами оценочной деятельности признаются, с одной стороны, юридические лица и физические лица (индивидуальные предприниматели), а с другой - потребители их услуг (заказчики).

Цель определяет тип определяемой стоимости объекта недвижимости (земельного участка) и тип тех прав, которые к нему относятся. Например, целью может быть определение рыночной стоимости прав на долгосрочную аренду земельного участка при определенных ограничениях его использования.

Функция оценки определяет ее назначение и область последующего использования. Она может быть использована для определения стартовой цены земельного конкурса или аукциона, выкупа прав аренды, получения кредита, страховки, внесения в уставный капитал предприятия и т.д.

Точность оценки стоимости объектов недвижимости (земельных участков) существенно зависит от цели и функции оценки - в результате, в начале любой оценки недвижимости перед экспертом-оценщиком стоит проблема выбора вида стоимости для расчетов. Эта проблема связана с тем, что в зависимости от целей и функций оценки выбирается тот или иной вид стоимости. Последний, в свою очередь, обуславливает выбор метода оценки объекта недвижимости

Цель оценки - это формулирование основной задачи, которая должна быть решена в результате оценки. Формулирование цели включает:

- вид оцениваемой стоимости;
- вид имущественных прав, которые оцениваются;
- полное наименование объекта оценки;
- дату оценки.

Рыночная стоимость имущества - расчетная денежная сумма, по которой продавец, имеющий полную информацию о стоимости имущества и не обязанный его продавать, согласен был бы продать его, а покупатель, имеющий полную информацию о стоимости имущества и не обязанный его приобрести, согласен был бы его приобрести.

Рыночная стоимость имущества может быть определена при наличии следующих условий:

- рынок является конкурентным и предоставляет достаточный выбор имущества для взаимодействия большого числа покупателей и продавцов;

- покупатель и продавец свободны, независимы друг от друга, хорошо информированы о предмете сделки и действуют только в целях максимального удовлетворения собственных интересов - увеличить доход или полнее удовлетворить потребности;

- имущество обращается или продается за разумный интервал времени, обеспечивающий его доступность всем потенциальным покупателям;

- оплата сделки производится деньгами или денежным эквивалентом, при этом покупатель и продавец используют типичные финансовые условия, принятые на рынке.

В соответствии с определением Закона РК "Об оценочной деятельности" (ст. №7), рыночная стоимость оцениваемого объекта есть расчетная величина - наиболее вероятная цена, за которую имущество может перейти из рук в руки на дату оценки между добровольным покупателем и добровольным продавцом в результате коммерческой сделки после адекватного маркетинга. При этом полагается, что каждая из сторон действует компетентно, расчетливо и без принуждения. При этом рыночная стоимость объекта определяется в основном рыночными подходами к оценке [1].

Выводы: Резюмируя вышеизложенное, можно заключить, что процесс оценки включает в себя. Оценка рыночной стоимости объекта оценки включала в себя следующие этапы: Сбор общих данных и их анализ: на этом этапе были проанализированы данные, характеризующие природные, экономические, социальные и другие факторы, влияющие на рыночную стоимость. Сбор специальных данных и их анализ: на данном этапе была собрана более детальная информация, относящаяся к оцениваемому объекту; Проведение осмотра объекта оценки, определение физического состояния объекта и имеющихся коммуникаций; Сбор данных по аналогичным объектам, имеющимся на рынке, определение всех факторов прямо или косвенно влияющих на стоимость объекта.

Список литературы:

1 Закон Республики Казахстан от 10 января 2018 года № 133-VI "Об оценочной деятельности в Республике Казахстан" (с изменениями по состоянию на 05.10.2018 г.). [Электронный ресурс]. URL: <https://online.zakon.kz/Document/> (дата обращения: 20.12.2019).

2 Григорьев В.В., Федотова М.А. Оценка предприятия: теория и практика / В.В. Григорьев. - М.: НОРМА-ИНФРА-М, 2016.

3 Валдайцев В.С. Оценка бизнеса и инноваций: Учебное пособие для студентов и преподавателей. / В.С. Валдайцев. - М.: Филинь, 2015

4 А.Г. Грязнова, М.П. Федотова. Оценка недвижимости: учебник М. Финансы и статистика 2014г.

Амир СЕМБЕКОВ, доктор экономических наук, профессор, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, sembekov_a@asko.kz, +77015111546

Алия МАЙКЕНОВА, магистр, старший преподаватель, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, Aliya_maikenova@mail.ru, +77021974859

ОСНОВНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В СФЕРЕ СТРАХОВАНИЯ

В научной статье описываются цифровые инструменты, активизирующие процесс цифровизации в сфере страхования. Цифровые технологии, как объективный фактор технологического прогресса в страховом секторе экономики, способствуют внедрению новых бизнес - решений.

В статье показаны пути эффективной цифровой трансформации страхового бизнеса. Применение новых цифровых инструментов позволяет страховщикам открыть новые технологические возможности в модернизации страховой отрасли, повысить качество страховых услуг и способствовать росту конкурентоспособности отрасли.

В статье анализируются возможности использования новых цифровых инструментов в страховом бизнесе, обосновывается актуальность их внедрения.

Ключевые слова: цифровая экономика, блокчейн, страхование, большие числа, BigData, цифровые технологии, интернет вещей, облачные технологии, искусственный интеллект.

Амир СЕМБЕКОВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш.,9, sembekov_a@asko.kz, +77015111546

Алия МАЙКЕНОВА, магистр, аға оқытушы, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш.,9, Aliya_maikenova@mail.ru, +77021974859

САҚТАНДЫРУ САЛАСЫНДАҒЫ САНДЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ НЕГІЗГІ ҚҰРАЛДАРЫ

Ғылыми мақалада сақтандыру саласындағы цифрландыру процесін белсендіретін сандық құралдар сипатталады. Сандық технологиялар, экономиканың сақтандыру секторындағы технологиялық прогрестің объективті факторы ретінде жаңа бизнес - шешімдерді енгізуге ықпал етеді.

Мақалада сақтандыру бизнесін тиімді сандық өзгерту жолдары көрсетілген. Жаңа сандық құралдарды қолдану сақтандырушыларға сақтандыру саласын жаңғыртуға жаңа технологиялық мүмкіндіктерді ашуға, сақтандыру қызметтерінің сапасын арттыруға және саланың бәсекеге қабілеттілігінің өсуіне ықпал етуге мүмкіндік береді.

Мақалада сақтандыру бизнесіндегі жаңа сандық құралдарды пайдалану мүмкіндіктері талданады, оларды енгізудің өзектілігі негізделеді.

Түйінді сөздер: сандық экономика, блокчейн, сақтандыру, үлкен сандар, bigdata, сандық технологиялар, интернет заттар, бұлтты технологиялар, жасанды интеллект.

Amir SEMBEKOV, Doctor of economics, professor, Karaganda Economic university Kazpotrebsoyz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str.,9, sembekov_a@asko.kz, +77015111546

Aliya MAIKENOVA, master, senior lecturer, Karaganda Economic university Kazpotrebsoyz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str.,9, Aliya_maikenova@mail.ru, +77021974859

BASIC INSTRUMENTS OF DIGITAL ECONOMY IN THE FIELD OF INSURANCE

The scientific article describes digital tools that activate the digitalization process in the field of insurance. Digital technologies, as an objective factor of technological progress in the insurance sector of the economy, create the conditions for the introduction of new business solutions.

The article shows the ways of effective digital transformation of the insurance business. The use of new digital tools allows insurers to discover new technological opportunities in the modernization of the insurance industry, improve the quality of insurance services and contribute to the growth of industry competitiveness.

The article analyzes the possibilities of using new digital tools in the insurance business, justifies the relevance of their implementation.

Keywords: digital economy, blockchain, insurance, large numbers, BigData, digital technologies, Internet of things, cloud technologies, artificial intelligence.

Современные цифровые технологии, как объективные факторы технологического прогресса, активизируют интенсивное внедрение информационно-цифровых технологий во всех сферах традиционной экономики, возникновения новых чисто цифровых производств. В конечном счете, речь идет о новых экономических отношениях новой цифровой экономики.

Под цифровой экономикой понимается система экономических отношений, при которой ключевым фактором производственного процесса будут являться цифровые данные, что способствует формированию информационно-коммуникационного пространства с учетом потребностей граждан и общества. Цифровые преобразования производственного процесса будут осуществляться посредством внедрения принципиально новых программно- аппаратных решений, новых цифровых технологии. модернизации финансовых услуг.

В соответствии с современными тенденциями цифровой экономики в Казахстане востребованной является объективная необходимость дальнейшей цифровизации финансовой отрасли. Ускоренному ходу цифровизации финансового (в том числе, страхового) рынка могут дать внедрение новых технологических решений, в том числе, новых цифровых инструментов .

Страховой рынок в условиях цифровизации должен быть готовым к использованию новых более совершенных технологических решений, чтобы выдать цифровой полис, как конечный продукт, автоматизировать процессы учета и измерения рисков, решения вопросов страховых убытков. Экономическое содержание страхования остается неизменным, но создается новая цифровая инфраструктура и основные цифровые инструменты.

Так называемое понятие "цифровое страхование" - это не значит, что появился новый вид страхования, а подчеркивает преобладающее использование цифровых технологий в страховом процессе. На практике зачастую используются термин "электронное" страхование.

Основными факторами цифровизации современного страхования являются применение инновационных технологических решений, как внедрение распределенной системы обработки информации (блокчейн), методы обработки больших числовых данных, искусственный интеллект, с помощью которых должны решаться вопросы страховой деятельности и удовлетворения индивидуальных запросов страхователя.

Проблема изучения цифровых инструментов новой экономики, активно реализуемой в развитых странах, для Казахстана является одной из актуальных тем в сфере исследования финансовых и фондовых рынков.

Соответственно, целью данной публикации является изучение всех аспектов цифровых технологии, применяемых в мировой практике страхования, с целью определить перспективы развития отечественного страхования на базе применения современных цифровых технологий.

Основные положения. Основными инструментами внедрения цифровизации современного цифрового страхования, на сегодняшний день, являются: блокчейн, обработка больших массивов числовых данных (BigData), интеллектуальные информационные технологий, облачные технологий, интернет вещей, которые качественно преобразует страховое бизнес, повысить конкурентоспособность страховых компаний.

1. Блокчейн. Возникновение блокчейн-технологии связано, в первую очередь, для обеспечения в автономном режиме транзакций криптовалютных операций. Данной технологией начали пользоваться с 2009 года, для транзакций зашифрованной информации, не поддающуюся копированию, вне финансовой системы государства. По мере развития блокчейн стало ясно, что функциональные возможности применения технологии блокчейн более шире, чем операций криптовалют. Блокчейн - это инструментальный механизм хранения в цифровом виде кадастровых операций, переводов, соглашений, договоров и др. В такой базе данных можно сохранять всевозможные виды информации, для обеспечения долгосрочной сохранности. Характерной особенностью блокчейна является способность доступа к информации всех участников распределенной цепочки записи конкретной операции на блоках, что исключает возможность фальсификации данных. Этот реестр способен хранить регулярно заполняющийся список записей в хронологическом порядке, на так называемых блоках, взаимосвязанных друг с другом в зашифрованном виде.

Принцип работы блокчейн описано Тапскотт Дон и Тапскотт Алекс, авторов книг "Технология блокчейн: то, что движет финансовой революцией сегодня" и "Как технология, стоящая за Bitcoin, меняет деньги, бизнес и мир": "Информация о транзакциях находится в глобальной, общедоступной базе данных - Blockchain. В ней происходит подтверждение и принятие операций этой крупной P2P-сети. Вся цепь распределена: она поддерживается компьютерами по всему миру. Центрального сервера, который можно было бы сломать или взломать, не существует. Блокчейн публичный и очень надежный одновременно, так как использует зашифрованные данные" [1].

Блокчейн - это зашифрованная информация, хранящаяся в отдельных равномерно распределенных базах данных (цифровой учетный журнал). Это связанная цепочка блоков, в которой выдерживается строгая последовательность информации в блоках в закодированной криптографической форме. Все данные в блокчейн накапливаются и постоянно дополняют базу данных, с которой невозможно ничего удалить или провести замену блока. В блоке может быть записано бесконечное количество транзакций, это одна из главных особенностей блокчейна [1].

Технология Blockchain способна кардинально изменить систему финансовых отношений. Со стороны финансового рынка интерес к блокчейну

растет: еще в 2016 году многие банки, биржи и финтех-компании объявили о запуске собственных проектов по развитию технологий. Несколько крупных финансовых организаций и участники рынка сформировали команды для изучения возможностей технологии блокчейн, для разработки стандартов ее использования. Согласно докладу, представленному на Всемирном экономическом форуме в 2016 году, за последние три года было инвестировано более 1,4 млрд. долл. США в изучение блокчейна и его применения в индустрии финансовых услуг [2].

Реализация блокчейна по определению является сложным процессом, но основная идея технологии следующая: распределенный реестр или база данных, работающие одновременно на множестве (иногда миллионах) узлов, распределенных по всему миру между различными пользователями и организациями. Уникальность блокчейна заключается в неизменности или необратимости, которые гарантирует система криптографической защиты.

Блокчейн платформы - это ключ к эффективной цифровой трансформации бизнеса в сфере страхования. Внедрив частные блокчейн - решения в свою работу, компании смогут воспользоваться преимуществами автоматизированных процессов, которые дешевле, быстрее, безопаснее и прозрачнее существующих.

Блокчейн позволяет открыть совершенно новые технологические возможности в модернизации страховой отрасли:

" смарт-контракты, исполняющиеся по страховым событиям, помогают обеспечить автоматические страховые выплаты, снизить риски и, в целом, улучшить качество обслуживания клиентов;

" эффективность блокчейн-систем делает рынки децентрализованными, полностью цифровыми и более безопасными, снижает время обработки запросов и стоимость финансовых транзакций;

" отказ от посредников и прозрачность публичных блокчейн - платформ, повышает доверие к системе, существенно увеличивает скорость работы и снижает ее стоимость;

" высокая скорость обработки транзакций позволяет легче подбирать индивидуальную стоимость услуг и делает рынок более гибким;

" появляются и развиваются новые виды страхования: P2P страхование, микро-страхование, параметрическое страхование и другие;

" повышается доступность страховых услуг и все больше пользователей получают доступ к рынку страховых услуг [2].

На сегодняшний день в мировой практике 5 наиболее интересных бизнес проектов, использующих блокчейн технологию в сфере страхования:

- Etherisc.
- Medishares.
- PAL Network.
- Teambrella.

- VouchForMe [3].

Стартап Etherisc разработал децентрализованную страховую платформу, основанную на блокчейне Ethereum. Компания самостоятельно разрабатывает продукты на данной платформе, а также предоставляет возможность другим организациям воспользоваться ей для создания и распространения собственных приложений, обеспечивая их общей инфраструктурой, шаблонами продуктов и страховой лицензией как услугой.

Medishares- это децентрализованный маркетплейс для взаимного страхования пользователей в различных сферах деятельности. Эта платформа с открытым исходным кодом основана на блокчейне Ethereum и использует смарт-контракты, чтобы свести пользователей страховых услуг страховых компаний. Модель страхования MediShares предполагает, что присоединяясь к данной системе, страховщики вносят определенную сумму, обеспечивая резервы для страховых выплат путем приобретения MDS токенов. Чтобы мотивировать страховщиков держать резервы в системе, им выплачивается вознаграждение в токенах платформы MDS. Пользователи, желающие приобрести страховку, получают доступ к шаблону смарт-контрактов, по которому они могут оплатить страховку в приемлемом для себя размере.

Платформа построена по принципу DAO и не требует личных данных с обеих сторон, что повышает надежность и конфиденциальность системы. Для платформы будут разработаны децентрализованные приложения для страхования здоровья, страхования при участии в экстремальных видах спорта, страхования дорогих автомобилей и другие. Токен MDS торгуется на 9 биржах, включая NuobiGlobal, Gate.io, Dcoin и другие.

PAL Network- это стартап из Сингапура, которые занимается страхованием на блокчейне с помощью искусственного интеллекта и машинного обучения. Платформа была создана с целью предоставления страховой защиты людям вне банковской системы, сокращения разрыва между потребителями в развивающихся странах и поставщиками страховых услуг. С помощью приложения пользователи могут оформить страховой полис на автомобиль, на случай отмены или задержки авиарейса, землетрясения, диагностирования онкологического заболевания и даже разбитого экрана смартфона. Страховой полис можно приобрести за традиционную валюту или токены платформы, в таком случае страховка обойдется на 50% дешевле. Страховые выплаты также производятся в обычной валюте или токенах PAL на выбор.

Также PAL Network предоставляет партнерам удобный доступ для упрощения распространения страховых продуктов. Альфа и бета версии платформы были запущены на публичном блокчейне Ethereum. На данный момент платформы оперирует в собственной блокчейн-сети PAL Network.

Стартап Teambrella предоставляет пользователям услуги P2P страхования. Пользователи сервиса объединяются в команды и обеспечивают

страхование друг друга. При наступлении страхового случая, решение о возмещении в команде принимается путем обсуждения и голосования, обеспечивая прозрачность страхового процесса. Открытость процесса обеспечивает вынесение справедливых решений и укрепляет социальные отношения.

VouchForMe, ранее известная как InsurePal, это блокчейн платформа с уникальной концепцией. Приложение представляет собой первое в мире децентрализованное социальное страхование, основанное на одобрении со стороны общества. Похожий механизм уже используется и в других сферах, например, в кредитовании, когда заемщик получает какие-либо преимущества, если у него есть поручитель. Основной принцип платформы - предоставление скидки клиентам страховых компаний при наличии у них поручителей, предоставляющих финансовую гарантию. Поручитель предоставляет финансовую гарантию, которая будет изъята у него только в том случае, если заявитель нарушит условия страхового договора. Мотивация поручителей достигается мгновенной выплатой токенов платформы, которые они смогут хранить как инвестиции или продать на бирже. Платформа гарантирует, что застрахованный клиент получит окончательную компенсацию, если другая сторона нарушила взаимное соглашение. Модель VouchForMe- это классическая комбинация традиционного страхования и P2P одобрения на блокчейне, подкрепленная социальным доказательством. Как утверждают основатели, такой подход создает положительный стимул для страхователя и позволяет ему стать более ответственным. Первая веб-версия платформы на данный момент уже доступна пользователям [3].

Выгоды страховой индустрии от внедрения распределенных реестров и использования смарт-контрактов вполне очевидны. Во-первых, свободный доступ к договорам и контрактам позволит во всем мире иметь информацию о застрахованном лице или имуществе по одному только волеизъявлению заинтересованной стороны контракта. Определенное договором количество ключей шифрования даст возможность разграничивать уровни доступа к информации, а смарт-контракт будет определять сроки действия и существенные условия страхового полиса. В результате клиент получает автоматическое страховое возмещение или страховую поддержку, поскольку валидность события, по которому оно выплачивается, равно как и право получения возмещения, подтверждается неразрывностью записей в блокчейне страховщика или консорциума страховщиков.

Во-вторых, хранение страховой истории клиента и информации о добросовестности страхователя, которые невозможно подделать, снизит риски андеррайтинга и позволит уменьшить общие затраты на страхование. Для этого страхователю достаточно дать свое согласие на хранение таких данных, зашифровать их своим ключом и предоставлять страховщикам по запросу. Причем гарантией от подделок будет служить подпись страховщика под

каждой записью и невозможность что-либо стереть в записях блокчейна. А информацию о страхователе можно легко расширить до рамок системы страхования usage-based insurance, где поведение страхователя является входным параметром сложных скоринговых моделей, рассчитывающих размер страховой премии.

В-третьих, удобной упаковкой покупаемых страховых портфелей для рынка перестрахования может стать выпуск определенных токенов первичных страховых компаний. При этом количество выкупаемых токенов означает принимаемый перестраховщиком на себя уровень риска.

Использование блокчейн в обмене страховыми данными, по вопросам страховых возмещений и защиты от действий страховых мошенничеств крайне актуальны. Блокчейн за счет своего распределенного реестра, смарт-контрактов и криптозащиты данных может кардинально изменить страховые процессы, до настоящего времени многие процессы страховой деятельности выполняются вручную и приходится уделять много рутинного труда и времени. С помощью блокчейна рутинные процессы автоматизируются путем раздачи информации об участниках программы, условиях получения выплат и данных, указанных в заявлениях на получение страховых выплат. Смарт-контракты кодируются компьютером в соответствии с правилами регистрации. Общность данных и компьютеризация смарт-контрактов сокращают количество последующих споров. Проверка размеров страховых выплат базируется на данных из нескольких источников, которые однозначно доступны всем провайдерам услуг. Основной момент в том, что блокчейн-технология предоставляет страховой индустрии шанс повысить эффективность своих операций, снизить расходы на обработку транзакций, повысить качество обслуживания клиентов, повысить качество данных и усилить доверие между сторонами.[4].

Основная проблема внедрения блокчейна в страховой бизнес лежит не в сфере технологий, а в сфере человеческих отношений. Страхование традиционно очень консервативный бизнес с весьма деликатной информацией, хранящейся у андеррайтеров. Публикация ее в блокчейне, пусть даже в зашифрованном виде - это формирует репутационный риск для страховщика. [4].

2. Большие данные (bigdata). Впервые термин "большие данные" стали использоваться в 2008 году в мировой практике, как самостоятельная категория, хотя данные, притом большие массивы существовали и ранее. Большие данные - это совокупность многообразия структурированных и неструктурированных данных огромных объёмов. Но, с увеличением в экономическом пространстве все больше возрастающих объемов информации, необходимости их неоднократного пользования возникла острая необходимость в выделении таких больших объемов данных в отдельное экономическое понятие. Появление технологических возможностей подтвердила эту тенденцию. Сегодня в мировой

экономической теории считают, что понятие больших данных (big data) - это большие объемы неоднородной и поступающей цифровых данных, как объекта для экономического анализа, которые невозможно изучить традиционными методами. Основными характеристиками для больших данных являются:

1) объём данных, возможности их постоянного увеличения;

2) скорость обработки и получения конечных результатов;

3) многообразие информации, сложность их структуры, доступность одновременной обработки различных типов структурированных и неструктурированных данных[5].

Большие данные (Big Data) - это статистическая и управленческая информация, как основа для страхового бизнеса. Для страховых компаний страховая деятельность полностью основана на статистической и иной управленческой информации: страховой статистике по договорам страхования, сведениях о клиентах, страховых случаях и возмещениях, рисках страховых, вероятностях их наступления, а также финансовой оценке всех этих данных. Широкий перечень видов страховых продуктов и множество страховой информации обуславливают использование страховщиками технологий Big Data, в следующих направлениях:

1. Персонализация (индивидуализация) страховых полисов;

2. Оценка рисков при формировании страховых тарифов;

3. Предупреждение страховых случаев;

4. Борьба со страховым мошенничеством;

5. Автоматизация рутинных процессов и операций в страховании[6].

Использование Big Data для индивидуализации потребностей в страховании строится на основе анализа всех параметров жизнедеятельности человека (большие данные о поведении клиента). Человеку можно заблаговременно учесть его пожелания и предложить ему подходящий страховой продукт. Например, если человек интересуется отелями и расписанием авиарейсов, ему, наверняка, актуальны страховки для туристов. А кто просматривает сайты с объявлениями о продаже квартир, возможно, понадобятся услуги страхования недвижимости. При этом страховое предложение может формироваться индивидуально.

При формировании страховых тарифов используется метод андеррайтинга - расчета вероятности наступления страхового случая и оценка потенциального риска. Решение принимается на основе анализа множества параметров: сведениях о страхователе, объекте страхования, статистике наступления страховых случаев в аналогичных ситуациях и т.д. Например, автоэксперты используют Machine Learning для автоматического распознавания поврежденных деталей автомобиля и определения необходимого ремонта. Использование модели Machine Learning для оценки страховых рисков[6] позволяют учитывать все входные данные

и точно определять цену страхового контракта для каждого клиента в отдельности.

3. Интернет вещей. По мере развития интернета и интернетных возможностей возникло понятие "интернет вещей". Процесс интернетизации оборудования, приборов, вещей с электронной начинкой привело к тому, что сформировался феномен "интернет вещей", как системы из физических предметов, вещей, приборов домашнего обихода, соединенных между собой интернетной сетью, работающих без человеческого воздействия в автономном режиме. Следовательно, эти физические элементы способны к передаче данных без ведома человека самостоятельно, что имеет, как положительные, так и отрицательные свойства. В страховом бизнесе появился новый вид страхования - страхование интернет вещей с автоматизацией некоторых процессов страховой сделки, как заключение договора, фиксация ущерба, организация выплат. Отрицательными моментами интернет вещей является возможность контроля за человеком, человеческой деятельностью посредством вживленных датчиков и снимаемых с них информации, что реально реализуемо многими производителями. В цифровой экономике интернет вещей, как определенная часть экономики. Уровень интернет вещей неуклонно возрастает, так, к примеру, в 2008 - 2009 годах число присоединенных устройств к всемирной паутине превзошло численность людей, использующих Интернет. Согласно прогнозу Huawei, интернет вещей в 55% случаев использования будет ориентирован на бизнес, разработку и совершенствование умных городов и производства, остальные 45% - на нужды человека бытовая техника, беспилотные автомобили, медицинские устройства.

Таким образом, в цифровой экономике возникла новая концепция интернета физических предметов (обозначенных как "вещей"), с встроенными технологиями для взаимодействия друг с другом или с внешней средой, рассматривающая организацию таких сетей как экономико-общественные процессы, исключаящее из части действий и операций необходимость участия человека. Интернет вещей эффективно можно использовать для предупреждения страховых случаев, позволяет получить больше сведений об объекте страхования, в т.ч. в режиме онлайн. Например, американские страховые компании пришли к выводу, что данные с автомобильных сенсоров и датчиков помогают в 4 раза точнее предсказать вероятность возникновения аварии и даже иногда предупредить ее [6].

Благодаря интернет "вещей" страховщики получают еще больше данных, что делает возможным не только статистическую информацию, но и аналитику, предсказывая вероятность событий и моделируя потенциальные риски.

Такой количественный и качественный анализ информации о страхуемых объектах способствует появлению новых страховых продуктов, услуг и методов работы, а также развитию отрасли в целом.

Компания AIG провела исследование опыта крупных компаний, которые внедряют технологии

"Интернета вещей (iot)". Ежегодно прогнозируется 20%-й рост рынка "Интернета вещей" - к 2020 году вклад iot-технологий в мировую экономику составит \$15 трлн. К этому времени к интернету будет подключено 50 млрд. устройств. [7].

Исследование дает прогноз, что в скором времени качественно изменится работа по оценке риска. Интернет вещей повышает взаимозависимость отраслей, что стимулирует внедрение новых страховых решений в силу необходимости покрытия рисков, возникающих при использовании технологий. Внедрение технологий "Интернета вещей" в страховании будет способствовать развитию новых страховых продуктов, услуг и методов работы[7].

Использование "Интернета вещей" приведет не только к формированию инновационных видов страхования, но также изменит модель взаимодействия внутри классических видов страхования. Многие страховые компании с применением концепции интернет вещей начинают внедрять системы мониторинга, сбора и обработки информации о своих клиентах в целях формирования детального образа клиента. С развитием технологий интернета вещей, появлением множества датчиков, вычислительных мощностей, способных анализировать большой поток данных появилось понятие, так называемое "умное страхование" - расчет тарифов страхования с использованием современных технологий, на основании данных, полученных от различных датчиков и других устройств, установленных на застрахованном объекте или в непосредственной близости [8].

4. "Облачные" Технологии. Наиболее амбициозным направлением в развитии современных страховых технологий является перевод работы в так называемое "корпоративное облако". Исследований в этом направлении на сегодняшний день явно недостаточно. Термин "облако" означает способ предоставления IT-услуг пользователям. Оно не является какой-то особенной технологией, не привязано к конкретным электронным системам. Особенность "облачных" вычислений состоит в определенных пользовательских качествах. Поставщиками "облачных" услуг признана совокупность этих качеств, разработанная американским Национальным институтом стандартов и технологий (NIST): самообслуживание по запросу, свободный доступ к IT-сервисам по сети, объединение вычислительных ресурсов в пулы, возможность быстрого масштабирования и реконфигурации, учет и контроль оказываемых услуг.

Облачные вычисления" - вид вычислений на основе Интернета, предоставляющих компьютерам и другим устройствам совместно используемые ресурсы и данные по требованию. "Облачные" вычисления и решения по хранению предоставляют пользователям и предприятиям различные варианты хранения и обработки их данных в информационных центрах третьих лиц. Прежние технологии не давали возможности организовать мощную инфраструктуру серверного оборудования.

Наряду с несомненными достоинствами "облачным" технологиям присущи и недостатки, ограничивающие их применение. Например, требуется уверенная связь страхователя с Интернетом, трудоемкое настраивание программного обеспечения, затребованного страховой организацией. Такие ограничения частично преодолимы путем интеграции "облачных" и агентно - ориентированных технологий. Например, концепция мобильных вычислений, поддерживаемая постоянно находящимися в движении страховыми агентами, не требует постоянного соединения клиента с сетью. Часть работы страховой агент может выполнить автономно и далее передать ее результаты после того момента времени, когда клиент снова подключится к Интернету. Страховые агенты могут осуществлять поиск, отбор и мониторинг данных. Благодаря взаимодействию с функциями агентов, реально возможно устранить многие недостатки и поддержать функциональность "облачных" сервисов, используя потенциально неограниченные вычислительные ресурсы облачных возможностей, как гибкая виртуализация ресурсов, высокая доступность, простое администрирование, масштабирование вычислений и ресурсов хранения[9].

Наиболее яркий пример практического использования "облачных" технологии имеет American International Group, Inc (AIG),- ведущая страховая компания, один из мировых лидеров в области личного и имущественного страхования, предоставляет услуги клиентам более чем в 100 странах, используя преимущества крупнейшей глобальной сети. AIG как крупнейшая международная компания, обеспечивающая единые стандарты для всех региональных подразделений, реализовала технологию виртуализации при помощи проекта Global Infrastructure Unity (GIU). Это беспрецедентный по масштабу проект по переносу всех приложений и баз данных офисов AIG в корпоративный "облачный" дата-центр. Только в Европе за последние полгода в рамках проекта GIU было перенесено в сферу "облачных" технологий более 800 программ и баз данных в области страхования из стран, где компания ведет свою деятельность. [9].

На практике перевод к "облачной" технологии снижает проблемы с оборудованием, обеспечивает полноту контроля IT-безопасности, оптимизацию корпоративной сети, и в целом значительно снижает расходы на поддержку IT-инфраструктуры.

Во многих странах, в том числе, и в Казахстане, в законодательстве отсутствует четкое регулирование "облаков". В законодательстве Казахстана не содержится термин "облачные технологии". Закон не предусматривает никаких ограничений и запретов касательно использования "облачных" сервисов и технологий ни в государственном, ни в частном секторе Казахстана. Однако, концепция "облака" частично предусмотрена законодательством Казахстана (платформа e-gov). Законодательство Казахстана относительно страховых организаций не

содержит каких-либо прямых ограничений по передаче данных и использованию "облаков".

В законе предусмотрено использование облачных технологий может:

- о трансграничной передаче данных;
- о передаче персональных данных;
- о использовании "облачных" решений различными пользователями (государственными, частными);
- о неприкосновенность персональных данных;
- о частные и государственные конфиденциальные данные;
- о регулирование доменов[10].

5. Интеллектуальные информационные технологии (ИИТ), под которой понимаются цифровые технологии, способные обрабатывать различные данные подобно применению человеческих навыков и действий, способности логически мыслить. Эти технологии называются технологиями искусственного интеллекта. Возможность моделирования некоторых процессов, а также способности самообучения на основе имеющихся баз данных с ситуационными примерами решенных задач составляет основное содержание ИИТ. Интеллектуальные информационные технологии (ИИТ) обладают способностью определять формы решения на основе также неполных данных. Интеллектуальные информационные технологии можно описать как процесс автоматизации на основе имеющихся цифровых данных с четким регламентом действий и операций с принципами гибкой адаптации и само регуляции. При этом интеллектуальная информационная система - это технико-программная система, способная решать задачи, традиционно считающиеся творческими, доступными только для человеческого решения. Эта сфера конкретной предметной области, знания и примеры решений хранятся в памяти такой системы. Главной задачей ИИТ будет то, чтобы обеспечить человека универсальным инструментарием в вопросах повышении аналитических возможностей по решению различных проблем, окружающих человека.

На практике видно, что искусственный интеллект вносит кардинальные изменения в работу компаний из различных отраслей экономики, начиная от бизнес-модели до цепочки создания стоимости. Страховой сектор сильно зависит от обработки данных в большом количестве и разнообразия, а обработка данных лежит в основе данной технологии.

Значит, применение этой технологии станет конкурентным преимуществом "умных" страховых компаний в будущем, предполагают эксперты. Для того, чтобы технология искусственного интеллекта превратился в реализуемую технологию, страховщикам необходимо научиться понимать его внутренние механизмы и потенциальную пользу для страхового бизнеса. В этой связи определение целесообразных и необходимых областей применения технологии ИИТ сегодня становится важнейшей задачей для руководителей страховых компаний[11].

Таким образом, нужно отметить, что цифровые возможности сильно изменились за последнее десятилетие и продолжают быстро развиваться. Страховщики должны переосмысливать свои сервисные возможности в страховой деятельности в сторону внедрения цифровых технологий. На практике видно, что инвестиции многих страховых компаний направляются на расширение цифровых возможностей. По оценкам Novarica, примерно 20% ИТ-бюджетов страховщиков на 2019 год предназначены для цифровых стратегий и сервисов, для усовершенствования системы управления и учета, и формирования аналитических инструментов[12].

Выводы. Основными направлениями на среднесрочной перспективе для казахстанских страховых компаний будут программы цифровизации страховых процессов в страховой деятельности следующие:

1. Маркетинг.

Цифровые маркетинговые возможности ориентированы на корпоративные веб-сайты и позволяют напрямую взаимодействовать с потенциальными клиентами. Страховщики вносят новые сервисные предложения на электронных порталах по продажам и маркетингу, что позволяет им расширять свои продуктовые линейки.

2. Страховые продажи.

Для продаж страховых продуктов доступ к цифровым учетным данным ускоряет возможные процессы реализации, появление новых видов электронного страхования создает новые рынки.

3. Андеррайтинг.

Организация цифрового андеррайтинга позволяет ускорять внутренние процессы. Страховщики смогут продуктивно использовать данные для автоматизации процессов андеррайтинга, обеспечивая прямую обработку, учета всех нюансов риска и сокращение времени подготовки андеррайтингового отчета.

4. Привлечение клиентов.

Создание комплексной системы по взаимодействию с клиентами на основе цифровых технологий, помимо традиционных порталов для страхователей. Страховщики активно стали привлекать пилотные проекты для поддержки дополнительных каналов, планируют пилотные проекты с чат-ботами и активно используют мобильные или SMS-платформы. Страховщики начинают уделять внимание не только вопросам индивидуализации запросов клиента, но учитывать интерес многих граждан к цифровым технологиям, соответственно, инвестируя в проекты, которые интегрируются с социальными сетями и другими информационно-коммуникационными каналами.

5. Урегулирование убытков.

Многие страховщики значительно стали уделять больше внимания вопросам в цифровизации урегулирования убытков. К примеру, почти 71% крупных страховщиков общего страхования поддерживают мобильное первое уведомление о потерях по сравнению с менее, чем 25% страховщиками среднего размера[12].

Перспективы цифровизации страхования связаны с инвестициями в цифровизацию, направленные на улучшение возможностей электронного портала, внедрение систем управления и улучшение рабочих процессов страховой деятельности электронных продаж страховых продуктов. В экономике развитых стран, ведущих страховых компаниях отрасли активно используют опосредовано технические и технологические достижения передовых цифровых технологий. Соответственно, в ближайшей перспективе основное конкурентное преимущество будут обладать отрасли экономики с высоким уровнем цифровизации, в том числе, и страховые компании. Применение новых цифровых инструментов в страховании крайне актуально для Казахстана с точки зрения цифровой конкурентоспособности. Цифровые инструменты дадут возможность создать конкурентоспособное производство с высоким уровнем производительности труда, обеспечить индивидуаль-ные потребности человека, удобства в жизни.

Список литературы:

1. Don Tapscott and Alex Tapscott, "Технология блокчейн: то, что движет финансовой революцией сегодня / [пер. с англ. К. Шашковой, Е. Ряхиной]": Эксмо; Москва; 2017
2. [http://www.tadviser.ru/index.php/Блокчейн_\(Blockchain\)](http://www.tadviser.ru/index.php/Блокчейн_(Blockchain)) от 17.08.2018.
3. <https://digiforest.io/blog/top5-insurance-blockchain-startups>. Кристина Новикова. Топ 5-блокчейн проектов в страховании. 2019.
4. <https://wellsoft.pro/blog/blokchein-prilozhenie-dlya-strahovoi-kompanii> 22.02. 2019.
5. Официальный сайт https://ru.wikipedia.org/wiki/Большие_данные.
6. <https://www.bigdataschool.ru/bigdata/insurance-big-data-iot-machine-learning>. Вичугова А. . Не бойся падать - большие данные подстелят соломку: умное страхование. 11.07.2019.
7. <https://www.aig.ru/content/dam/aig/emea/russia/documents/press-release/27.07.2016>. Исследование AIG: "Интернет вещей" создаст инновационные страховые рынки.
8. Официальный сайт <https://iot.ru/wiki/umnoe-strakhovani>
9. https://cyberleninka.ru/article/n/Развитие_рынка_электронного_страхования. Шепелин Г.И. 2014.
10. <https://profitday.kz/Content/files/2016/cloud/1-2.pdf>. Юридические аспекты облачных технологий в контексте последних изменений в законодательство РК. Фулбрайт. Н.
11. https://ru.wikipedia.org/wiki/Искусственный_интеллект.
12. <https://allinsurance.kz/articles/insurance-technologies/11273-pochemu-tsifrovizatsiya-vazhna-dlya-strakhovaniya>. Почему цифровизация важна для страхования? 29.05.2019.

Валерия МОЗГОВАЯ, магистрант гр. О-11НП, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, v__25@mail.ru, 87072541255.

Бахтыгуль ДОСМАГАМБЕТОВА, магистр, старший преподаватель кафедры экологии и оценки, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, dbahtygul@mail.ru, 87756127672

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ СТАНДАРТОВ ПРИ ОЦЕНКЕ АРЕНДНЫХ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ

В статье рассмотрены основные понятия, связанные с оценкой арендных земельных участков, выявлены проблемы в этой области, действующие на данном этапе развития оценочной деятельности в Республике Казахстан. Проанализированы национальные и международные стандарты оценки и условия их применения. Разработаны рекомендации по применению стандартов и методов при оценке участков во временном пользовании.

Ключевые слова: оценка, земельный участок, аренда, стандарты оценки, методы оценки, актив, рынок недвижимости.

Валерия МОЗГОВАЯ, мО-11НП тобының магистранты, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағандық, Академиялықкөш 9, v__25@mail.ru, 87072541255.

Бахтыгуль ДОСМАГАМБЕТОВА, магистр, ағаоқытушы, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағандық, Академиялықкөш, 9, dbahtygul@mail.ru, 87756127672

ЖҮРГІЗІЛГЕН ЖЕР УЧАСКЕЛЕРІН БАҒАЛАУДА СТАНДАРТТАРДЫ ҚОЛДАНУ ТӘРТІБІ

Мақалада жалгерлік жерді бағалауға байланысты негізгі ұғымдар, осы салада анықталған проблемалар, осы кезеңде Қазақстан Республикасында бағалау қызметін дамытуда қолданылады. Ұлттық және халықаралық бағалау стандарттары мен оларды қолдану шарттары талданады. Уақытша пайдаланудағы учаскелерді бағалаудың стандарттары мен әдістерін қолдану бойынша ұсыныстар жасалынған.

Түйінді сөздер: бағалау, жер, жалдау, бағалау стандарттары, бағалау әдістері, актив, жылжымайтын мүлік нарығы.

Valeria MOZGOVAYA, undergraduate gr. O-11NP, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda., Academicheskaya str. 9, v__25@mail.ru, 87072541255.

Bakhtygul DOSMAGAMBETOVA, Master, Senior Lecturer, Department of Ecology and Assessment, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Academicheskaya str. 9, dbahtygul@mail.ru, 87756127672

FEATURES OF APPLICATION OF STANDARDS IN THE EVALUATION OF RENTED LAND

The article discusses the basic concepts associated with the assessment of rental land, identified problems in this area, operating at this stage in the development of valuation activities in the Republic of Kazakhstan. The national and international assessment standards and the conditions for their application are analyzed. Recommendations on the application of standards and methods for assessing sites in temporary use are developed.

Keywords: valuation, land, rent, valuation standards, valuation methods, asset, real estate market.

За период развития оценочной деятельности в Казахстане был пройден достаточно долгий и тяжелый путь. Началом можно считать формирование понятия "оценщик" на республиканском рынке труда и уже в процессе становление цельной системы и методологии оценки имущества, а так же интеллектуальной собственности, бизнеса и активов. Развитие деятельности в области оценки не стоит на месте и по сегодняшний день. В связи со многими

трудностями и противоречиями в оценочной практике появилась необходимость в некоторых изменениях и поправках в Законе и в других нормативных актах, стандартах и пособиях, связанных с процессом оценки. Было несколько изменений и правок, но 13 июля 2018 года в силу вступил последний обновленный Закон "Об оценочной деятельности", который был подписан президентом еще 10 января 2018 года [1]. Лицензии были ликвидированы, внедрена обязательная

сертификация, изменены положения по регулированию и работе Палаты Оценщиков. Также были добавлены и доработаны Стандарты оценки и более развита методология. Однако, как показывает деятельность оценочных компаний и проверки Отчетов об оценке некоторых из них, многие оценщики производят расчеты рыночной стоимости некорректно, рассчитывая нормативную стоимость участка земли. В процессе работы многие ссылаются в своих расчетах на Постановление Правительства РК от 2 сентября 2003 года №890 [2].

В связи с вышеизложенным, цель данного исследования - проанализировать и дать рекомендации по применению стандартов при оценке арендных земельных участков, что в настоящее время является актуальным научным направлением в оценочной деятельности. Для определения рыночной стоимости участков, необходимо учитывать, что она формируется на вторичном рынке земли, то есть в условиях соотношения предложения и спроса. В то время как нормативная кадастровая стоимость формируется на первичном рынке и уже регулируется путем применения базовой ставки платы за один квадратный метр земельного участка и соответствующих зональных поправочных коэффициентов. Нормативная стоимость - это более или менее постоянная величина, которая не поддается влиянию изменений и ценообразования рынка. Расчет стоимости в данном случае зависит от конкретных характеристик объекта: целевого назначения участка и месторасположения. Земля имеет и категории, на назначение которых влияет факт реализации и невозможность передачи в аренду, либо другой вариант, когда земля может поступить в аренду частному лицу. Однако, изучив и проанализировав Стандарт "Базы оценки и типы стоимости" можно заметить, что в данном стандарте понятие "нормативная стоимость" даже не рассматривается, а значит, оценщик не вправе рассчитывать данный вид стоимости [3]. Нормативная стоимость рассчитывается земельным комитетом. Согласно положению о Комитете по управлению земельными ресурсами Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан одной из задач земельного комитета является расчет стоимости конкретных участков (права землепользования) при продаже в частную собственность или предоставлении в землепользование государством или при их залоге [4]. Следовательно, нормативная стоимость рассчитывается для определения стоимости земли при продаже либо при сдаче в аренду государством, в основном для первичного рынка. Эта стоимость не является рыночной и большинство оценщиков производят расчеты не верно.

Для того, чтобы определить методы и на какой именно Стандарт оценки ссылаться при работе, оценщику следует обладать верным

представлением о соответствующей действующей законодательной базе государства, которая влияет на оцениваемые права и на процесс оценки в целом. Все права, связанные с имуществом, определяются законами государства или отдельных его юрисдикций и часто регулируются государственным или местным законодательством. То есть для более полного и углубленного понимания проблемы, необходимо дать понятие определению "земельный участок", а также разграничить понятия, связанные с землей и правами на неё. Для этой цели необходимо обратиться к Земельному и Гражданскому кодексам. Земельный участок - это ограниченная земная поверхность, имеющая фиксированные замкнутые границы. Права на участок, как правило, закрепляются за лицами по Земельному Кодексу. Право пользования - это законодательно закрепленная возможность получать из своего имущества полезные свойства, а также способность получать выгоды от имущества. Применяя это право для земли, пользователь (временный или собственник) может получать выгоду в виде плодов, урожая, строительства, приращения, приплода и в других различных формах. Право распоряжения, в свою очередь, является юридически подкрепленным и законодательно обоснованным основанием изменять состояние, принадлежность, назначение имущества. Лицо, обладающее данным правом, имеет возможность продавать, дарить, менять, сдавать в аренду участок и так далее, то есть имеет полное право распоряжаться своим имуществом. И наконец, право владения, представляет собой законодательно подкреплённую возможность обладать, владеть имуществом. В некоторых случаях, к примеру, по завещанию, передается лишь право владения земельным участком. В таких случаях пользоваться, извлекать выгоду, распоряжаться, продавать, дарить или менять, владелец не имеет юридических прав [5].

Из вышесказанного можно подвести итог: арендатор участка земли имеет права пользования и владения. То есть подразумевается, что он вправе возвести строения, здания, получать выгоду от участка, но распоряжаться землей он не может (за исключением предоставления участка вместе с расположенными на нём строениями в залог). Разграничив понятия вещных прав, необходимо изучить непосредственно приемы оценки. Методология описана в Стандарте "Оценка стоимости недвижимого имущества". Данный стандарт включает в себя шесть методов, которые показаны на рисунке. Нижеупомянутые методы используются для оценки участков, которые находятся только в частной собственности, а в свою очередь, все права аренды, недропользования и землепользования относятся уже к нематериальным активам и стоимость рассчитывается с применением методов, которые установлены в соответствующем стандарте.

Примечание - составлено автором на основании[6]

Рисунок - Методы оценки земельных участков

Из этого следует, что участок, находящийся в аренде, мы не можем оценивать как недвижимость, в отличие от строений и зданий, находящихся на нём. А значит, что Стандарт "Оценка стоимости недвижимого имущества" оценщик не имеет право использовать. Методы, установленные в стандарте, используются для оценки полных прав собственности на недвижимое имущество, расположенное на территории Республики Казахстан. Права аренды, землепользования и недропользования относятся к нематериальным активам и оцениваются с использованием методов, установленных в соответствующем стандарте[7]. Участок земли, находящийся в аренде, то есть в обстоятельствах, когда арендатор имеет основания пользоваться или распоряжаться имуществом, необходимо рассматривать и оценивать как актив. Актив - это ресурс, который контролирует организация в результате прошедших событий. Так же от этого ресурса ожидается получение будущих экономических доходов, прибыли и выгод.

Оценки, связанные с арендой недвижимости, в том числе земли, до настоящего времени вызывают определенные трудности в оценочной среде, а также у заказчиков и потребителей оценки. В значительной степени это объясняется неразвитостью ряда сегментов рынка аренды, а также тем, что в Казахстанских нормативных актах и Стандартах до сих пор не дано развернутое определение рыночной арендной платы и не стандартизованы основные требования к проведению таких оценок. В то время как в Международных стандартах оценки (МСО) уже с 2011 года дается определение рыночной арендной платы.

Так, в действующей редакции МСО от 2017 года указано следующее: "40.1. Рыночная арендная плата (Marketrent) - это расчетная денежная сумма, за которую состоялась бы сдача в аренду прав на недвижимое имущество на дату оценки между заинтересованным арендодателем и заинтересованным арендатором в коммерческой сделке, заключенной на соответствующих условиях аренды, после проведения надлежащего маркетинга, при совершении которой стороны действовали бы осведомленно, расчетливо и без принуждения"[8]. В данном случае, под соответствующими условиями понимаются условия договора аренды или проекта

договора, для которого рассчитывается арендная плата. Действующая редакция МСО 2017 признает рыночную арендную плату базой оценки наравне с другими базами, в том числе с рыночной стоимостью 1. По сути, это определение дублирует понятие рыночной стоимости, но отражает особенности арендной платы.

Раздел должен был включить определение рыночной арендной платы, а также основные требования к проведению оценки рыночной арендной платы и рыночной стоимости прав заключения договора аренды или передачи прав по нему.

Приведем формулировки этих требований:

1) при определении рыночной арендной платы в задании или земле на оценку указываются в том числе существенные условия договора (проекта договора) аренды, включая:

- срок договора аренды;
- порядок, условия и сроки внесения арендной платы в течение срока аренды;
- состав дополнительных услуг, плата за которые включена в арендную плату;
- затраты арендатора, возмещаемые за счет платы аренды;
- условия досрочного расторжения договора, включая штрафы.

2) при указании итоговой величины рыночной арендной платы в отчете об оценке должны быть приведены существенные условия договора аренды или его проекта, для которых она была рассчитана;

3) рыночная стоимость прав на заключение договора аренды с известным из условий договора размером арендной платы и его изменением в течение срока договора аренды определяется капитализацией (дисконтированием) разности величин рыночной арендной платы и арендной платы по договору в каждый расчетный период;

4) рыночная стоимость прав получения арендной платы, передаваемых арендодателем по договору цессии или залога права, определяется капитализацией (дисконтированием) указанной в договоре аренды арендной платы с учетом существенных условий договора аренды и договора цессии (залога права).

Напомним, что основная цель сдачи в аренду земельных участков - получение дохода на

инвестированный капитал. Под инвестированным капиталом в этом случае понимают рыночную стоимость приобретенного для сдачи в аренду объекта. Если взять допущение, что оцениваемый объект не теряет стоимость в связи с износом, что является естественным по отношению к земле и сдается в аренду на условиях чистой ренты, то годовой доход на капитал определяется платой арендатора собственнику за пользование его имуществом. Размер этой платы прямо пропорционален рыночной стоимости сдаваемого в аренду объекта, а в качестве коэффициента пропорциональности выступает признаваемая рынком ставка текущей доходности: $A = V_0 \cdot Y_t$, (1) где A - арендная плата; V_0 - рыночная стоимость объекта (инвестированный капитал); Y_t - ставка текущей доходности, равная A / V_0 .

Если собственник объекта несет издержки E , непосредственно связанные с содержанием сдаваемого в аренду имущества (к примеру, платит налог на земельный участок), то такие издержки также должны быть покрыты арендными платежами: $A = V_0 \cdot Y_t + E$. [9].

Для оценки арендного участка, мы должны оценивать не саму землю, а договор, заключенный между арендатором и арендодателем, потому как земля во временном пользовании представляет собой актив. Так же для оценки и получения достоверных результатов стоимости нужно рассматривать участок земли позиции того, что заказчик в момент оценки не является собственником, а только арендатором, однако в будущем есть вероятность, что он выкупит арендуемую землю и будет получать выгоду. Исходя из вышеперечисленного, мы считаем, при таких условиях оценки правильным будет применение опционного метода или так же он называется метод развития. Данные методы отражены в национальном стандарте Республики Казахстан "Оценка стоимости объектов интеллектуальной собственности и нематериальных активов".

На сегодняшний день в национальных стандартах оценки Республики Казахстан нет четких инструкций по выбору методов и стандартов по оценке арендных земельных участков, что вызывает затруднение. Если сравнивать, к примеру, с оценкой недвижимости (квартир и домов), то даны конкретные рекомендации по выбору методов, представлены этапы оценки. В случае же с земельным участком и определении рыночной стоимости участков, находящихся в аренде, перед оценщиком отсутствуют конкретные правила, кроме того, что необходимо ссылаться на стандарт "Оценка стоимости объектов интеллектуальной собственности и нематериальных активов". В связи с этим возникают затруднения в работе и итоговое заключение о стоимости одного и того же объекта разнится в несколько раз. По этой причине мы разработали ряд рекомендаций по применению стандартов и выбору методов оценки арендных земельных участков:

Для процесса оценки участков, находящихся во временном пользовании, необходимо придерживаться рекомендаций:

- Рассчитывать именно рыночную стоимость, а не нормативную.

- Оценщик должен иметь правильное представление о соответствующей законодательной базе, которая влияет на оцениваемые права;

- Перед непосредственной оценкой объекта установить и разграничить понятия связанные с участком земли и вещными правами;

- Определить любые улучшения, осуществленные арендаторами, и прояснить, следует ли учитывать их при продлении или пересмотре договора аренды, и решить, способны ли они привести к требованию компенсации со стороны арендатора, когда он освободит данный объект имущества;

- Необходимо опираться на стандарт "Оценка стоимости объектов интеллектуальной собственности и нематериальных активов"

- При расчетах правильнее использовать метод развития или опционный методы в рамках доходного подхода.

- Ссылаться и опираться на Международные стандарты оценки (МСО).

В целом оценочная деятельность развивает и формирует рынок, а параллельно с ним конкуренцию, и, в дополнение, помогает реализовать инвестиционные программы. Помимо этого, оценочная деятельность способствует формированию и обеспечению аналитической базы для определения различных управленческих решений при ведении бизнеса.

Результаты и итоговая стоимость независимой оценки имущества - это законный инструмент для создания налогооблагаемой базы, так же являются основанием для выявления цены сделок с имуществом и других операций, связанных с материальными и нематериальными активами, финансовыми интересами.

Таким образом, высокое качество оценочной практики, которая подразумевает определение верно просчитанной рыночной стоимости, а так высокий уровень оценщиков, играют особую роль в развитии рыночной экономики государства.

Список литературы:

1. Закон Республики Казахстан от 10 января 2018 года № 133-VI "Об оценочной деятельности в Республике Казахстан" (с изменениями по состоянию на 05.10.2018 г.). [Электронный ресурс]. URL: <https://online.zakon.kz/Document/> (дата обращения: 20.12.2019).

2. Постановление Правительства Республики Казахстан от 2 сентября 2003 года № 890 "Об установлении базовых ставок платы за земельные участки". [Электронный ресурс]. URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/P030000890_/history (дата обращения: 20.12.2019).

3. Стандарт оценки "Базы и типы стоимости" согласно приложению 3 приказа министра финансов Республики Казахстан от 5 мая 2018 года № 519. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.valuer.kz/zan/stand> (дата обращения: 25.12.2019).

4. Приказ Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 26 мая 2016 года № 236. Об утверждении Положения о Комитете по управлению земельными ресурсами Министерства сельского

хозяйства Республики Казахстан обновленный с изменениями на: 12.02.2018 г. [Электронный ресурс] URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35209141 (дата обращения: 26.12.2019).

5. Гражданский Кодекс Республики Казахстан с изменениями и дополнениями на 01.07.2019 г. [Электронный ресурс]. URL: <https://online.zakon.kz/document/> (дата обращения: 20.12.2019).

6. Стандарт оценки "Оценка стоимости недвижимого имущества" согласно приложению 2 приказа министра финансов Республики Казахстан от 5 мая 2018 года № 519. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.valuer.kz/zan/stand> (дата обращения: 19.12.2019).

7. Стандарт оценки "Оценка стоимости объектов интеллектуальной собственности и

нематериальных активов" согласно приложению 4 приказа министра финансов Республики Казахстан от 5 мая 2018 года № 519. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.valuer.kz/zan/stand> (дата обращения: 21.12.2019).

8. Баринов Н.П.. Об оценке рыночной арендной платы и стоимости прав, связанных с договором аренды земельного участка// Имущественные отношения в Российской Федерации. 2018. № 6 (201)

9. Международные стандарты оценки 2017 / пер. с англ. ; под ред. И. Л. Артеменкова, С. А. Табаковой. М. : Саморегулируемая общероссийская общественная организация "Российское общество оценщиков", 2017.

Нәсила ТӨЛЕПБЕРГЕНҚЫЗЫ, магистрант, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көшесі № 9, nasila-kz@mail.ru
Гульмира ЕСЕНБАЕВА, педагогикалық ғылымдарының докторы, профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая 9, esenbaeva_keu@mail.ru

ЖОО-ДАҒЫ БІЛІМ САПАСЫН БАҒАЛАУ

Мақалада ЖОО-ның білім беру қызметінің үрдістері мен өлшенетін сипаттамалары қарастырылған. Білім беру сапасын сыртқы және ішкі бағалау элементтері келтірілген. ЖОО-да мамандарды даярлау сапасына кепілдік беру механизмі сапа менеджменті жүйесі болуы тиіс.

Түйінді сөздер: сапа, білім сапасы, жоғарғы оқу орны.

Насила ТӨЛЕПБЕРГЕНҚЫЗЫ, магистрант, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул.Академическая 9, nasila-kz@mail.ru
Гульмира ЕСЕНБАЕВА, доктор педагогических наук, профессор, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул.Академическая 9, esenbaeva_keu@mail.ru

ОЦЕНКА КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В ВУЗЕ

В статье рассмотрены процессы и измеряемые характеристики образовательной деятельности вуза. Приведены элементы внешней и внутренней оценок качества образования. Механизмом гарантии качества подготовки специалистов в вузе должна стать система менеджмента качества.

Ключевые слова: качество, качество образования, высшее учебное заведение.

Nasila TOLEPBERGENKYZY, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str. 9, nasila-kz@mail.ru
Gulmira ESENBAYEVA, Doctor of Pedagogical sciences, professor, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str. 9, esenbaeva_keu@mail.ru

ABOUT THE VALUE OF QUALITY OF EDUCATION IN HIGHER SCHOOL

In the article it is considered the processes and measured characteristics of educational activities in higher school. It is given the elements of external and internal values of quality of education. The quarantine mechanism of training quality of the specialists in higher school should become the management quality system.

Keywords: quality, quality of education, higher education institution.

Бүгінгі күнде қоғам өмірінің барлық салаларында өнеркәсіпте, қызмет көрсету саласында, медицинада, білім беруде сапаға көңіл бөлінеді. "Сапа" термині Аристотельден бастап бар және ол: "сапа - айтарлықтай айқындық, ол басқа объект емес, деректер болып табылатын объект, яғни бұл ерекшеленетін ең айқындық"-деп анықтама берген. Мұндай сапаны түсіндіру XIX ғ. соңына дейін жүзеге асырылды.

XX ғ. индустриялық елдерде сапаны арттыруға ерекше көңіл бөлінді. Сапаны қамтамасыз ету бойынша ұлттық жүйелер мен стандарттар әзірлене бастады. Іс жүзінде бірінші басқару жүйесі Ф. Тейлордың атақты - сапа жүйесі болды. 80-ші жылдары Жапонияда Жалпы сапа нұсқаулығы (TQM) құрылды және ол жүйелік болып есептелді.

Осы жылдары Кенес Одағында ақаусыз өнім, ақаусыз еңбек, сапа, сенімділік, ресурс және т. б. Сапаға қатысты анықтамалар пайда бола бастады да, 70-ші жылдары КСРО-да қалыптасқан және

көптеген өнеркәсіптік кәсіпорындарда кешенді басқару жүйесі енгізілді. Басқару жүйесінің басты мақсаты сапаны жақсарту болып табылды. Келісілген іс-қимылдар шоты барлық кезеңдерінде орындаушылар мен өнімдер циклы (әзірлеу, дайындау және пайдалану). Осы уақытта нормативтік мемлекеттік стандарт деңгейінде өнім сапасы термині бекітілген. Өнім қасиеттерінің жиынтығы сәйкес белгілі бір қажеттіліктер мен оның табысы болып табылады. Ерекшелігі бұл термин - өндіруші нарығы тұрғысынан өнімнің сапасына қатысты болған көзқарасты бейнелейтін нәрсе. Сапалы тауар сатып алушының белгілі бір сұрауларына ғана сәйкес келуі керек болды және өкінішке орай, тұтынушыны толық қанағаттандыра алмады.

XX ғ. соңында жоғары дамыған елдерде нарықтан өту процесі басталды (өндіруші нарығы, тұтынушы), ал дамыған мемлекет Жапонияда сапаны басқарудың негізін қалаушы К. Исикава атап өткендей, "сапасы тиіс болуға бағытталған адам" деген ұстанымды

бағыттады. Адам факторына бұл бағыт "сапа - объектінің белгіленген немесе болжанатын қажеттіліктер" деген анықтама берді. Көріп отырғандай, жаңа қалыптасқан жағдайларда өнім өндірушіге тұтынушының қажеттілігін қанағаттандыру ғана емес, сондай-ақ оның жасырын ниетін болжау да өте маңызды болды.

Соңғы 9001 сериялы ИСО стандарттарының нұсқаларында Қазақстан стандарттары сапа саласында бекітілген нақтыланған анықтауға ие, ол: "сапа-тән сипаттамалар жиынтығының сәйкестік дәрежесі талаптарына сай болуы тиіс". Егер "сапа" терминін түсіндірілуі шығарылатын өнеркәсіптік немесе өзге де өнімдер үшін неғұрлым түсінікті болса, ал "білім сапасы" термині әлі күнге дейін облыстағы мамандар арасындағы пікірталастар тұғызуда.

Қазіргі Қазақстандық педагогикада білім беруді тұлғаны оқыту, тәрбиелеу және дамыту процесі ретінде қарастырады. Білім беру сапасы басты механизм, ал қоғамдық интеллект-бұл бір қазіргі адам сапасының негізгі құрамдас бөлігі. Сондықтан білім беру сапасына айтарлықтай көңіл бөлінуі тиіс.

Жоғарғы оқу орын оқытушылары жақсы академиялық білім беру сапасын анықтайды және жоғары оқу орнының жоғары кадрлық әлеуетіне студенттерді дайындау, оқу-әдістемелік жүйені қамтамасыз ету, жоғары оқу орнының дамыған инфрақұрылымы, оқytудың ғылыммен тығыз байланысы және т.б. негізделгенін қамтамасыз етеді. Әрбір мүдделі тарап өзінің нақты міндеттеріне сәйкес әзірленген білім беру сапасына жеке нормалары мен критерийлері бар. Табиғатта абсолютті сапа жоқ. Сондықтан білім сапасы туралы айту да мүмкін емес. Сапаның әр түрлі аспектілерін қарастыру және бұл ретте нақты студенттердің білім сапасына қойылатын талаптар еңбек нарығы, қоғам және жалпы қоғам арасында шектеу жоқ.

Сапаны бағалау шеңберінде сондай-ақ, білім беру деңгейі стандарттары мен сапасы сияқты ұғымдар арасында нақты шекаралар бар. Қазіргі уақытта ЖОО-да көп деңгейлі дайындық жүзеге асырылады және де олар: бакалавр, магистр, доктор дәрежелерінде оқыту.

Білім беру бағдарламасының бағдарланған магистр дәрежесі деңгейі бакалавр дәрежесінен жоғары екені анық. Бірақ, бұл мүлдем бакалавр бағдарламасының сапасы білім беру бағдарламасының сапасынан жоғары емес деп сипаттамайды. Білім берудің әр деңгейі өз түлектерін сапалы даярлауды қамтамасыз етуі тиіс. Әлбетте, кез келген сапа білім беру бағдарламасының мазмұны мен деңгейі - өткізілетін оқу пәндерінің сапасымен байланысты. Яғни, бұл лекциялар және оқу материалдары.

Әрбір білім беру бағдарламасы үшін мемлекеттік білім беру стандарттарының критерийлері белгіленген. Жоғары кәсіптік білім стандарттары білім анықтауымен қоса минимум негізгі білім беру бағдарламаларының мазмұны, оқу жүктемесінің ең жоғары көлемі мен дайындық деңгейіне қойылатын талаптар жоғары оқу орындарының түлектеріне арналған сапаны жақсартады. Бұл стандарттар білім

деңгейін объективті бағалаудың негізі болып табылады. Бірақ, олар тек базис қызметін атқарады, өйткені ЖОО-ның мемлекеттік және жоғары сапалы білім беру кепілдігі сақталмайды. Себебі, тек болуы тиісті аудиторлық пәндері бойынша оқу сабақтары (дәріс, практикалық және зертханалық сабақтар) және емтихан тапсыру бітірушінің еңбек нарығындағы сұранысқа және бәсекеге қабілеттілігіне кепілдік бере алмайды.

Жоғары мектеп білім беру сапасын бағалауға әрдайым көңіл бөлінеді және жоғары оқу орындарының көпжылдық қызметі нәтижесінде олардың әрқайсысында сапаны қамтамасыз етудің белгілі бір жүйесі мен оны өлшеу үшін көрсеткіштер тізбесі қалыптасқан. ЖОО-ның қызметін жыл сайынғы талдау әр түрлі мамандықтар бойынша оның жұмысын бағалауға негізделеді және оның қызметінің бағыттары болып оқу, ғылыми, әдістемелік, қаржылық және т. б. бастапқы мәліметтер (сандық көрсеткіштер) жиналады да, содан кейін жоспарлы нормалармен, лицензиялық және аккредиттеу көрсеткіштерімен салыстырылады. Қазір мемлекеттік ЖОО-ны аккредиттеу оның қызметінің сандық көрсеткіштерінің тобы болып табылады. Бірақ, осы көрсеткіштердің әрқайсысы ғылыми дәрежелері мен атақтары бар оқытушылардың пайызы, басып шығарылған монографиялар саны, диссертацияларды қорғау саны, орындалған ғылыми-зерттеу жұмыстарының көлемі тек жоғары оқу орнындағы білім сапасына белгілі бір дәрежеде әсер етеді.

ЖОО ішінде білім сапасы дәстүрлі түрде бағаланады да, нәтижелері бойынша аралық және қорытынды арқылы студенттерді аттестаттау бағалары алынады. Бірақ, толық әсер алу үшін білім беру факультетінде немесе институтында сүйенсек, тек қана пайызы орта студенттердің үлгерімі ғана қажет. Ал, статистикалық мәліметтерге келсек, білім беру сапасының басқа көрсеткіштері болып табылатын:

- түлектердің кәсіби табыстылығы;
- олардың жұмысқа орналасуы және болашағы;
- кәсіптік өсу мүмкіндігі;
- білім жалғастыру және т. б болады.

Жоғары түлектердің әлеуметтік ұтқырлығы білім беру сапасының көрсеткіші бола алады. Көрсетілген сандық көрсеткіштердің барлығы жоғары оқу орнындағы білім сапасы жағдайының толық көрінісін бермейді, тек жеке аспектілері мен оның білім беру қызметін сипаттайды. Дегенмен, бұл көрсеткіштер алдағы уақытта маңызды рөл атқаратыны сөзсіз. Жоғары оқу орнының құрылымдық бөлімшелерінде өтетін және білім сапасына әсер ететін терең үдерістерді бағалау және талдау әлдеқайда тиімді. Ресейлік сапа менеджменті саласындағы белгілі маман "білім беру сапасы-бұл тек оқу нәтижелері ғана емес, сонымен қатар жүйе, модель, ұйымдастыру және процедуралар және студенттерді кешенді жеке және қоғамдық дами алуына кепілдік беруімен ғана қоймай, сондай-ақ, оларды қанағаттандыруға мүмкіндік беретін, өз қажеттіліктерін және жалпы алғанда, қоғамның ілгерілеуі мен жақсаруына үлес" деп айтқан.

Әр түрлі көзқарастарды жүйелеу арқылы, білім беру сапасының жіктелуі:

- білім беру қызметін алу субъектісі (талапкер, студент, тыңдаушы, аспирант);
- ұсыну нысанының сапалы білім беру қызметтері (жалпы білім беретін мектептер, арнайы орта оқу орындары, оқу орындары, лицей);
- ұсыну үдерісінің сапасы.

ЖОО-да білім беру қызметтерін көрсету процесі болып, білім беру қызметін ұсыну үдерісінің өзі, өз кезегінде, ЖОО-да өтетін процестер желісіне бөлінеді :

- тұтынушылармен байланысты процестер;
- білім беру бағдарламаларын жобалау және әзірлеу;
- жоғары оқу орнына дейінгі дайындық;
- талапкерлерді іріктеу;
- оқу-ұйымдастыру қызметі;
- білім беру үдерісі;
- түлектерді бөлу үдерісі.

Жоғарыда айтылғандардан көрініп тұрғандай, ЖОО-ның білім беру қызметі оның мәні-полиструктуралық жүйе және жоғары оқу орнындағы білім сапасы аталған үдерістердің барлық жиынтығының сапасымен анықталуы тиіс. Бұл көп критериялды есепті шешу, білім беру сапасын бағалау өте күрделі проблема болып табылады. Бір мәнді үшін сапаны бағалау бұл міндет жеке үдерістер мен сапаны бағалау бойынша шешім қабылдаудың көп деңгейлі алгоритмдерін әзірлеуді талап етеді, себебі, бұл өз кезегінде жоғары оқу орнының білім беру

қызметінің барлық аспектілері бойынша әзірлеуші мамандардың белсенді қатысу қажеттілігін көрсетеді.

Болашақта, мүмкін, мұндай бағалауға келеді, бірақ қазіргі жағдайда "білім беру сапасы" ұғымын екі бағытта қарастыру керек. ЖОО білім беру қызметінің нәтижелерін сыртқы бағалау және жұмыс істеу тиімділігімен айқындалатын ішкі бағалау жоғары оқу орны ішіндегі сапаны жүйелерін қамтамасыз ету. Қазіргі заманғы сапа менеджментінің табысты дамуы ЖОО-да әкімшілік ресурсты белсенді пайдаланған кезде ғана мүмкін болады, өйткені СМЖ жоғарғы қабаттардан салынуы тиіс және жоғары оқу орнын басқарудан бастаған маңызды. Интандыру білім сапасы жүйесін дамыту жоғары оқу орны барлық деңгейдегі басшылардың еркі және олардың тілегі болуы мүмкін. Өйткені СМЖ корпоративтік жүйе болуға тиіс, тіпті оның даму шамасына қарай білім беру сапасын жақсарту жөніндегі қызмет саласына және барлық персоналды біртіндеп тарту қажет. Білім беру сапасы саласындағы саясат шын мәнінде ЖОО білім беру саясатының өзегі болуы тиіс.

Әдебиеттер тізімі:

1. Жоғары оқу орындарында сапаны басқару мәселелері / В. А. Качалов // стандарттар және сапа. - 2000. - № 12. - С. 82-87.
2. Левшина В. В. жоғары оқу орнының сапа менеджменті жүйесін қалыптастыру: монография / В. В. Левшин, Э. С. Бұқа. - Красноярск: СибГТУ, 2004. - 328 б.
3. "Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі кәсіптік білім туралы" ҚР Заңы"

Амир СЕМБЕКОВ, доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой "Финансы" Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан. эл. адрес: amir_sembekov@mail.ru

ТЕХНОЛОГИЯ БЛОКЧЕЙН В СТРАХОВАНИИ

В научной статье рассматриваются вопросы формирования современной модели финансовых технологий, направленной на формирование цифровых технологических цепочек во всех сферах человеческой деятельности и отраслей экономики. Современные цифровые технологии, как блокчейн, стартапы, смарт-контракты активизируют ускоренное внедрение информационных технологий во всех сферах традиционной финансовой системы, упростивших реализацию многих бизнес-процессов. В статье подтверждается объективная актуальность в цифровизации страховой отрасли, внедрения принципиально новых программно-аппаратных решений, новых цифровых технологий, в том числе, блокчейн-платформ. Применение блокчейн технологий в страховом процессе в Казахстане активизируется, при этом основное экономическое содержание страхования остается неизменным. Характер оказываемых финансовых услуг в страховой отрасли с применением блокчейн технологий кардинально изменяется в сторону улучшения предоставления финансовых услуг по запросам человека. Применение механизма блокчейн в финансовой сфере влечет за собой создания новых мобильных платежных приложений, использования криптовалют и др.

Как показало анализ внедрения блокчейн технологии в некоторых странах, происходит увеличение числа новых проектов с использованием блокчейна, в том числе, и в страховании.

В статье отмечается необходимость избирательного применения блокчейн технологии в страховом секторе, в некоторых сферах страховой деятельности лучше и проще использовать традиционные механизмы страхования. Новые технологические решения, как блокчейн, улучшают взаимоотношения между потребителями страховых услуг и поставщиками, создают новые удобства. В статье обосновывается возможности системы блокчейн внедрять совершенно новые технологические решения в модернизации страховой отрасли.

Ключевые слова: блокчейн технология, страхование, распределенный реестр, базы данных, страховые услуги, цифровизация, цифровой полис, страховое мошенничество, убытки, стартап, бизнес-процессы.

Әмір СЕМБЕКОВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, "Қаржы" кафедрасының меңгерушісі, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды, Қазақстан. эл. адрес: amir_sembekov@mail.ru

САҚТАНДЫРУДАҒЫ БЛОКЧЕЙН ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Ғылыми мақалада адам қызметінің барлық салаларында және экономика секторларында цифрлық технологиялық тізбектерді қалыптастыруға бағытталған қаржылық технологиялардың заманауи моделін қалыптастыру сұрақтары қарастырылады. Блокчейн, стартаптар, смарт-келісімшарттар сияқты заманауи цифрлық технологиялар көптеген бизнес-үрдістерді жүзеге асыруды жеңілдететін дәстүрлі қаржы жүйесінің барлық салаларында ақпараттық технологияларды жедел енгізуді белсендіреді.

Мақала сақтандыру саласын цифрландыруды, түбегейлі жаңа бағдарламалық-аппараттық шешімдерді, жаңа цифрлық технологияларды, оның ішінде блокчейн-платформаларын енгізудің объективті өзектілігі расталады. Қазақстандағы сақтандыру үрдісінде блокчейн технологияларын қолдану белсенділігі артып келеді, бұл ретте сақтандырудың негізгі экономикалық мазмұны өзгеріссіз қалады. Блокчейн технологияларын қолдана отырып, сақтандыру саласында көрсетілетін қаржылық қызметтердің сипаты адамның сұранысы бойынша қаржылық қызмет көрсетуді жақсарту жағына қарай түбегейлі өзгеруде. Қаржы саласында блокчейн механизмін қолдану жаңа оңтайлы төлем қосымшаларын құруға, криптовалюталарды қолдануға және т.б. бейімділігін туғызады.

Кейбір елдерде блокчейн технологиясын енгізудің талдау көрсеткендей, блокчейн технологиясын қолданатын жаңа жобалар, соның ішінде сақтандырудағы санының өсуі байқалады.

Мақалада сақтандыру секторында блокчейн технологиясын таңдамалы түрде қолдану қажеттілігі белгіленген, сақтандыру қызметінің кейбір салаларында дәстүрлі сақтандыру механизмдерін қолданудың жақсырақ және жеңілрек екені көрсетіледі. Блокчейн сияқты жаңа технологиялық шешімдер сақтандыру қызметтерінің тұтынушылары мен жеткізушілері арасындағы қарым-қатынасты жақсартады, жаңа оңтайлылықтар туғызады.

Мақалада блокчейн жүйесінің сақтандыру саласына модернизациялауға мүлдем жаңа технологиялық шешімдерді енгізу мүмкіндігі негізделеді.

Түйінді сөздер: блокчейн технологиясы, сақтандыру, таратылған тізілім, мәліметтер базасы, сақтандыру қызметтері, цифрландыру, цифрлық полис, сақтандырудағы алаяқтық, шығындар, стартап, бизнес-үрдістер.

BLOCKCHAIN TECHNOLOGY IN INSURANCE

The scientific article discusses the formation of a modern model of financial technologies aimed at the formation of digital technological chains in all spheres of human activity and economic sectors. Modern digital technologies, such as blockchain, startups, smart contracts, activate the accelerated implementation of information technologies in all areas of the traditional financial system, which simplified the implementation of many business processes.

The article confirms the objective relevance in the digitalization of the insurance industry, the introduction of fundamentally new software and hardware solutions, new digital technologies, including blockchain platforms. The use of blockchain technologies in the insurance process in Kazakhstan is intensifying, while the main economic content of insurance remains unchanged. The nature of the financial services provided in the insurance industry using blockchain technologies is fundamentally changing towards improving the provision of financial services at the request of a person. The use of the blockchain mechanism in the financial sector entails the creation of new mobile payment applications, the use of cryptocurrencies, etc.

An analysis of the introduction of blockchain technology in some countries showed that there is an increase in the number of new projects using the blockchain, including in insurance.

The article notes the need for selective application of blockchain technology in the insurance sector, in some areas of insurance activity it is better and easier to use traditional insurance mechanisms. New technological solutions, like blockchain, improve the relationship between consumers of insurance services and providers, create new amenities. The article substantiates the ability of the blockchain system to introduce completely new technological solutions in the modernization of the insurance industry.

Keywords: blockchain technology, insurance, distributed registry, databases, insurance services, digitalization, digital policy, insurance fraud, losses, startup, business processes.

Современные цифровые технологии активизируют ускоренное внедрение информационных технологий во всех сферах традиционной экономики. Цифровые оптимизации производственного процесса будут осуществляться посредством внедрения принципиально новых программно- аппаратных решений, новых цифровых технологий.

Современная модель финансовых технологий направлена на формирование цифровых технологических цепочек во всех сферах человеческой деятельности и отраслей экономики. Соответствующая конкретизация будет носить децентрализованный сетевой характер [1]. Особенностью которой является целевой характер конкретизации и индивидуализации оказываемых цифровых услуг человеку. Характер оказываемых финансовых услуг (банковской и страховой) кардинально прогнозируемо изменится в сторону полноты и улучшения предоставления финансовых услуг по запросам человека. Интенсивно развиваются новые механизмы реализации, как механизмы блокчейн. Следует ожидать создания новых мобильных платежных приложений, использования криптовалют, ухода от привычной привязки к месту обслуживанию и др.

В связи с этим, в финансовом секторе, изменятся взаимоотношения между потребителями финансовых услуг и поставщиками, появляются новые конкурентные возможности и удобства.

Появляется объективная актуальность цифровизации страховой отрасли. Страховой рынок будет развиваться, взаимодействуя с другими инфраструктурными элементами цифровизации, чтобы реализовать и выдать электронный (цифровой) полис, как конечный продукт. Цифровое страхование

активно внедряется в Казахстане, при этом основное экономическое содержание страхования остается неизменным, но происходит внедрение новых инновационных технологий, как блокчейн, применение которой и других информационно-компьютерных технологий, упростивших реализацию многих бизнес-процессов в страховании и т. д.

На наш взгляд, цифровизация страхования - это новый уровень экономических отношений по поводу купли - продажи страхового товара (услуги) между страховщиком и страхователем с применением информационно- цифровых технологических цепочек, как интернет-ресурсы при сохранении неизменности экономического содержания понятия "страхования"[2].

Ключевые факторы цифровизации современного страхования:

- 1) использование интернета (интернетизация);
- 2) обработка числовых данных диджитализация (BigData);
- 3) индивидуализация запросов страхователя.

Разработка финансовых инструментов цифровизации на основе блокчейн делают финансовые операции более конкурентными, в том числе, и в страховании.

Блокчейн- это зашифрованная информация, хранящаяся в отдельных равномерно распределенных базах данных (цифровой учетный журнал). Данные записываются так называемые майнеры: они проверяют подлинность транзакций и формируют блоки, информацию в которых уже нельзя изменить или подделать. Новые записи заносятся уже в другой блок, который содержит информацию о предыдущем.

Сам термин Blockchain частично характеризует его задачи и назначение: "Block" - это блоки, "chain"

- цепочка. Это связанная цепочка блоков, в которой выдерживается строгая последовательность информации в блоках в закодированной криптографической форме. Для изменения в блоках, необходимо последовательное считывание информации о старых блоках по всей цепи. Все данные в блокчейн накапливаются и постоянно дополняют базу данных, с которой невозможно ничего удалить или провести замену блока. В блоке может быть записано бесконечное количество транзакций, это одна из главных особенностей блокчейна. Технология Blockchain способна трансформировать сложившиеся бизнес-процессы, кардинально изменив систему финансовых отношений. Тем не менее, блокчейн остается экспериментальной технологией - многие проблемы

его использования еще не решены. Со стороны финансового рынка интерес к блокчейну растет: еще в 2016 году многие банки, биржи и финтех-компании объявили о запуске собственных проектов по развитию технологий. Блокчейн остается одной из самых актуальных тем в сфере финансовых услуг и фондовых рынков. Несколько крупных финансовых организаций и участники рынка сформировали команды для изучения возможностей технологии блокчейн, для разработки стандартов ее использования. Согласно докладу, представленному на Всемирном экономическом форуме в 2016 году, за последние три года было инвестировано более 1,4 млрд. долл. США в изучение блокчейна и его применения в индустрии финансовых услуг (Рисунок 1)[3].

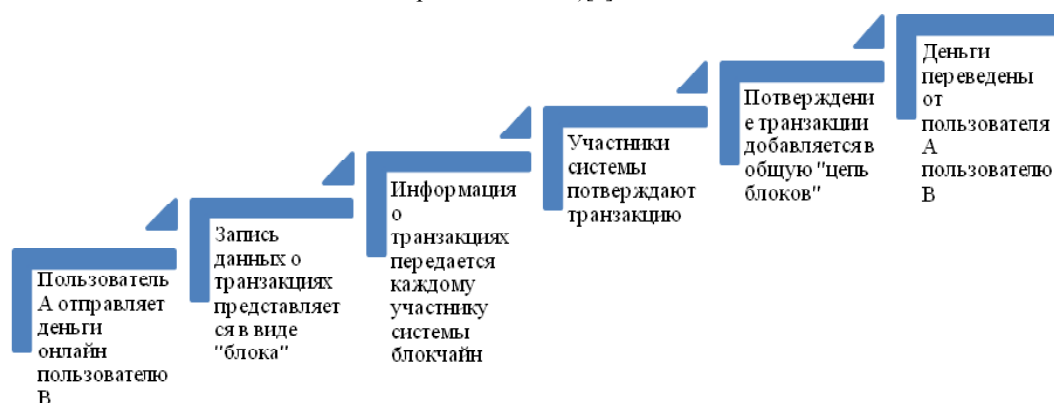

Рисунок - 1. Схема работы блокчейн

Технология действительно способна защитить данные, с которыми приходится работать, делая их более доступными и прозрачными. Кроме того, блокчейн может значительно снизить затраты и минимизировать время, необходимое для решения финансовых транзакций.

Реализация блокчейна по определению является сложным процессом, но основная идея технологии следующая: распределенный реестр или база данных, работающие одновременно на множестве (иногда миллионах) узлов, распределенных по всему миру между различными пользователями и организациями. Уникальность блокчейна заключается в неизменности или необратимости, которые гарантирует система криптографической защиты. Например, когда транзакции из реестра группируются в блоки и записываются в базу данных, записи предшествует криптографическая проверка, в результате которой практически невозможно изменить состояние реестра с помощью любого мошенничества. В пользу доверия к блокчейну также говорится, что любые изменения данных в блокчейне возможны только в том случае, если участники сети подтверждают законность транзакции в соответствии с общими правилами и протоколами.

Опыт России. Ассоциация развития финансовых технологий Российской Федерации (2016 год) с участием крупных банковских структур ("Газпром-медиа холдинг", Газпромбанк, группа ВТБ, Сбербанк, "Яндекс", Mail.ru Group, Qiwi и др.) создала "Мастерчейн" - блокчейн-платформу для

финансового рынка, которая в данный момент готовится к массовому коммерческому внедрению на 2019 - 2020 годы. Данная платформа будет работать в рамках российских норм регулирования и с использованием российской криптографии [4].

В перспективе данная технология будет востребована и для многих участников финансового рынка. В развитие цифровизации в России 12 декабря 2019 года несколько крупных государственных корпораций и предприятий частного бизнеса подписали Кодекс этики использования данных. Разработкой Кодекса занимались Институт развития интернета (ИРИ) и Ассоциация. Кодекс представляет собой свод отраслевых стандартов профессионального и этического поведения, которые его участники (бизнес и государство), который имеет рекомендательный характер, но участники обязуются его соблюдать[4].

Согласно экспертной оценке, блокчейн можно эффективно развивать и в России, для этого все необходимые условия. По данным исследования компании MINDSMITH, активно внедряют механизм блокчейна в свои бизнес процессы компании из энергетического сектора, добывающей и обрабатывающей промышленности, логистики, финансовой отрасли. Как следует из опроса компаний, проведенного специалистами Mindsmith "Количество корпоративных блокчейн проектов за первое полугодие 2019 года увеличилось на 45% в сравнении с тем же периодом 2018-го", - сообщают исследователи. [5].

Как показало исследование, ожидаются увеличения числа новых проектов с использованием блокчейна: в сферах страхования, интеллектуальной собственности, "окенизации ценных бумаг". Российский Центробанк ранее признал технологию распределенных реестров (в частности, блокчейн) одной из наиболее перспективных для финансовой сферы. По данным опроса более 150 компаний в России, специализирующихся в области новейших технологий, могут обеспечить рост российской экономики на \$25 млрд. Из 10 крупнейших компаний, работающих с информационными технологиями в России, уже 6 компании работают с блокчейном. Технология распределенного реестра доказала свою эффективность в более чем 40 российских корпораций [6].

Международная консалтинговая компания McKinsey посвятила специальный отчет возможностям и проблемам использования блокчейн в страховании, рассказав о возможных сценариях использования блокчейн-страхования [7].

В отчете отмечается, что хотя страхование отстает от банковской индустрии в технологическом плане, тем не менее, внедрение этой технологии, позволит направить все преимущества блокчейн. Новая технология может помочь страховщикам справиться с конкурентными вызовами, включая такие из них, как слабый интерес клиентов к страховым продуктам, ограниченный рост на развитых рынках и тенденцию всеобщего перехода на цифровые технологии.

Предлагаемые способы применения блокчейн в области страхования консалтинговой компанией McKinsey в отчете открывают для страховых компаний новые возможности для роста следующие:

- поддержка заинтересованности клиентов в страховании;
- предложения новых экономически выгодных продуктов для развивающихся рынков;
- разработка инновационных страховых продуктов, связанных с "интернетом вещей", новыми технологическими решениями [7].

По нашему мнению, использование блокчейн в страховании также возможно по следующим проблемам:

- процессы выплат страховых возмещений;
- автоматизация процессов заключения договоров страхования по определенным видам страхования;
- борьба и предотвращение страхового мошенничества.
- правовое сопровождение.

Повышение заинтересованности клиентов. В условиях конкуренции страховщиков за клиентов важным инструментом воздействия с целью повышения их интереса к услугам компании будет использование преимуществ блокчейна для работы с их личной информацией. Поддержка консультативно - информационной связи с клиентами, регулярно отвечать на одни и те же вопросы могут быть устранены с помощью отдельной цепочки блоков для проверки данных клиентов, которыми они непосредственно управляют. В таких случаях позволяет максимально

эффективно использовать блокчейн, поскольку новая технология позволяет большому количеству участников получать доступ к данным в любое удобное для них время.

Блокчейн-решения могут использоваться для процедуры проверки данных клиента на подлинность при согласии клиента на все необходимые проверки его данных для договора. Подтвержденные идентификационные данные также могут использоваться в других компаниях для подписания новых договоров, избегая необходимости заново проходить весь процесс проверки. Показатель заинтересованности клиентов также в предоставлении ему схем образования тарифов и механизмов осуществления страховых выплат. Например, стартап InsureETH продемонстрировал схему авиастрахования пассажиров на базе блокчейн с применением смарт-контрактов. Умные контракты автоматически инициируют страховые выплаты в случае отмены или задержки авиарейсов. [7].

Новые страховые продукты для развивающихся рынков. На развивающихся странах блокчейн и умные смарт-контракты могут быть применены в области микрострахования, позволяя добиться автоматизации процессов подписания полисов и удовлетворения требований по страховым выплатам на основе определенных правил и доступности надежных источников информации. Выплаты застрахованным фермерам, например, могут быть инициированы во время поступления информации о засухе от авторитетных погодных или климатических баз данных.

Страхование в области "интернет вещей". Эта область применения децентрализованных технологий позволит машинам, электронным устройствам или домашней технике получить собственные страховые полисы, регистрируемые и управляемые с помощью умных контрактов в сети блокчейн. Это позволит автоматически определять размер нанесенного им ущерба и инициировать процесс ремонта и страховых выплат.

Выявление и предотвращение страхового мошенничества. На страховом рынке мошеннические действия по-прежнему остаются одной из основных проблем страхового бизнеса. Привлекая распределенные реестры к процессам документооборота, страховые компании могут вести страховую статистику по выплатам, выявлять ошибки и систематизировать процессы обнаружения подозрительных действий мошенничества. Рассматривается возможность создания специальной блокчейн-базы, которая будет выполнять функции единого для всей отрасли распределенного регистра, содержащего как внешние данные, так и информацию о клиентах. Внедряя автоматизированный процесс обнаружения на разных этапах бизнес-процессов, страховые компании могут минимизировать возможные ущербы.

Управление запросами на возмещение страховых убытков. Блокчейн системы обеспечивают прямую связь между страхователями и страховщиками. Это помогает избежать использования трудоемких

ручных операций по управлению заявлениями и их рассмотрение. Применение умных контрактов, совместно с блокчейн дают целый ряд преимуществ: позволяют автоматизировать удовлетворение требований по страховым выплатам, прозрачный для всех сторон механизм организации выплат и могут быть использованы для индивидуальной настройки условий каждого отдельно взятого договора. К примеру, в случае с автомобильной аварией, умный контракт может гарантировать, что выплата состоится, только если машина будет отремонтирована в заранее выбранной страховщиком или более удобной для него СТО.[7].

Автоматизация заключения договоров страхования по определенным видам страхования.

Появление новых стартапов способствуют внедрению новых форм заключения договоров страхования и индивидуализации удовлетворения потребностей потребителей страховых услуг. В автоматизации заключения новых договоров страхования используются регламентные процедуры для заявления на страхование, расчеты страховых тарифов, выдачи новых полисов, проверки личности заявителя, утверждения или отклонения заявлений могут быть оцифрованы и автоматизированы с помощью смарт-контрактов.

Несмотря на уникальные возможности внедрения блокчейн, существуют ряд проблем, ограничений для страховых компаний, в частности:

- 1) проблемы масштабируемости;
- 2) организация защиты данных и обеспечение безопасности;
- 3) возможности стандартизации блокчейн-процессов.
- 4) инфраструктурное сотрудничество на страховом рынке.

Проблема масштабируемости. Ввиду использования данных, масштабируемость блокчейн-систем - задача не из простых. Даже с учетом последних усовершенствований в схеме блокчейн-технология по мнению экспертов по-прежнему остается малоприменимой для решения таких задач, как работа с высокоскоростными или объемными операциями, необходимость фиксировать информацию в реальном времени или хранить большие объемы данных.

Организация защиты данных и обеспечение безопасности. Возрастающие угрозы и действия хакерных атак показали, что в блокчейн-экосистеме существует постоянный риск взлома и появления новых видов атак. Эта сторона вопроса изучена гораздо хуже любых других аспектов новой технологии.

Возможности стандартизации блокчейн-процессов. Отсутствие единых стандартов, требований или успешно примененных на практике базовых примеров реализаций данной технологии, свидетельствует о том, что развитие блокчейн-технологий находится на начальных этапах своего развития, но, безусловно, имея огромные конкурентные преимущества в сравнении с традиционными механизмами.

Таким образом, в случае применения блокчейн существует повышенный риск того, что внедренное решение окажется неэффективным. Возрастает потребность в предварительной подготовке базовых примеров использования и закрепления отраслевых стандартов. [7].

Инфраструктурное сотрудничество на страховом рынке. В целом, технология блокчейн в своем современном виде вполне пригодна для применения страховыми компаниями. Однако, эффективное сотрудничество в полноценной эксплуатации зависит от взаимодействия с инфраструктурными участниками рынка, как страховщики - конкуренты, потребители страховых услуг и другие, что обусловлено тем, что блокчейн-это распределенная система. Фактически блокчейн некоторых бизнес-процессах применения не испытывает столь острой потребности, существуют более удобные альтернативные решения. С другой стороны, блокчейн открывает уникальные перспективы инноваций для инвесторов отрасли, которые смогут удовлетворить потребность развивающихся рынков с помощью коллективного микрокредитования, страхования интернета вещей, в обмене данными с целью выявления мошенничества или автоматизации обработки страховых требований по выплатам и др.

На основе применения блокчейн технологий и инновационных стартапов возможна разработка современных финансовых моделей страховых компаний. Блокчейн платформы - это ключ к эффективной цифровой трансформации страхового бизнеса. Технология блокчейн обеспечивает автоматизацию рутинных задач и дает возможность применять новые финансовые модели, которые раньше было слишком сложно реализовать. Разрабатывая новые приложения, компании могут добиться большей вовлеченности клиентов и улучшить свои процессы.

Внедрив процессные блокчейн - решения в страховую деятельность, страховые компании смогут улучшить конкурентные преимущества в автоматизации страховых процессов.

Учитывая колоссальные возможности блокчейн технологии в страховой отрасли, не только стартапы пытаются активно внедрить блокчейн в эту индустрию, но и крупные компании, рейтинговые агентства объединяются для подробного изучения возможностей этой технологии.

На 2014-2015 годы общий объем инвестиционных вложений в сферу блокчейн-стартапов составил более 800 миллионов долларов. В базе данных McKinsey зарегистрировано более 200 блокчейн-проектов, 20 из которых имеют отношение к сфере страхования, и все они предлагают блокчейн-решения [8].

На мировом страховом рынке потенциал блокчейна в сфере оказания финансовых услуг поистине огромен. Например, по оценкам специалистов рейтингового агентства PwC, применение блокчейн-решений в банковской деятельности только в рамках предварительной проверки клиентов и противодействия отмыванию

доходов, полученных преступным путем может обеспечить экономию в размере 2,5 миллиардов долларов, из тех 10 миллиардов, которые затрачиваются на обработку информации в этом секторе ежегодно [8]. Такие же возможности есть и для страхового рынка.

Блокчейн технология может кардинально изменить методы работы страховой индустрии. Страхование, по мнению многих специалистов, является одной из отраслей, которые могут получить немалые выгоды от применения блокчейна.

С появлением и использованием новых технологий, страховые запросы стали стремительно меняться. Компании внедряют различные инновационные технологии, которые не получают страховое покрытие для некоторых своих продуктов в традиционном формате, поскольку они не соответствуют устаревшим страховым нормам. Сейчас страховые компании будут приспосабливаться к инновационному характеру страхового рынка и предлагать новые услуги, соответствующие современным насущным потребностям вместо того, чтобы пытаться реализовать старые традиционные продукты.

По мнению многих экспертов и специалистов в области страхования, для применения механизм блокчейна определили несколько основных направлений деятельности в сфере страхования[8], где блокчейн способен оказать наиболее заметное влияние на сектор группового страхования:

1. Заключение договоров. Блокчейн способен упростить процедуры заключения договоров страхования, начиная с подачи клиентом заявления на страхование, андеррайтинг страховых рисков, заканчивая контролем за проведением транзакций и сопровождением договора в течение всего срока действия.

2. Проводить идентификацию, аутентификацию и верификацию сделок, обеспечивать целостность и защиту данных, поддержку их конфиденциальности;

3. Урегулирование претензий по страховым убыткам. Блокчейн позволяет участникам страховой сделки получать немедленный доступ к собранной информации по страховому событию, подготовленной в процессе рассмотрения и урегулирования претензий, а также отслеживать все изменения.

4. COMPLIANCE-функции. Соблюдение законодательства, сопровождение по страховым сделкам, повышение уровня правовой поддержки;

5. Блокчейн для медицинского страхования. Эксперты считают, что блокчейн способен существенно повлиять на ведение медицинского страхования. Блокчейн позволит усилить защиту данных о состоянии здоровья клиентов, а также не допустить фактов фальсификации медицинских документов.

6. Блокчейн способен обеспечивать сохранность документов, а также результаты для проверки полноты информации о клиенте и совершенной сделке, устраняя дублирование функций, задержкам в размещении договоров.

Система блокчейн позволяет внедрить совершенно новые технологические возможности в модернизации страховой отрасли:

- использование смарт-контракты по страховым событиям помогают обеспечить автоматизацию страховых выплат по ущербу, снизить риски и, в целом, улучшить качество обслуживания клиентов, удовлетворение их индивидуальных запросов;

- уникальность блокчейн-систем делает рынки децентрализованными, полностью на цифровой платформе и, соответственно, более безопасными, снижает время и стоимость финансовых транзакций;

- децентрализация процесса позволяет отказываться от посредников, устранения дублирования функций и обеспечивать прозрачность, прозрачность, открытость публичных блокчейн- систем, высокий уровень доверия к данной системе, существенно снижая издержки;

- обеспечение высокой скорости обработки финансовых транзакций позволяет легче подбирать индивидуальную стоимость услуг и делает рынок более гибким и восприимчивым к технологическим инновационным изменениям;

- внедрение блокчейн технологий способствует появлению и развитию совершенно новых видов страхования, так называемые: P2P страхование, микрострахование, точечное (параметрическое) страхование, страхование "интернет вещей", а также модернизации действующих видов страхования и др;

- для потребителя страховых услуг в децентрализованной, цифровой форме становится доступным получение индивидуальных, отвечающим только его запросам страховых услуг и, соответственно, возрастает количество пользователей, использующих электронный (цифровой) доступ к рынку страховых продуктов и услуг.

- преимущество внедрения распределенных реестров и использования смарт-контрактов являются очевидными. Во-первых, свободный доступ к договорам и контрактам позволит иметь информацию о застрахованном лице или имуществе заинтересованной стороны контракта. Посредством шифрования имеется возможность ограничения уровня доступа к информации, а посредством смарт-контракта можно будет определять сроки действия и основные условия страхового полиса.

- возможность хранения страховой истории клиента и информации о произведенных выплатах и действий при этом страховщика невозможно подделать, что уменьшает риски андеррайтинга и произведенные общие затраты на страховые операции. Для этого страхователю достаточно дать свое согласие на хранение таких данных, зашифровать их своим ключом и предоставлять страховщикам по запросу;

- создает основы для изменения принципов ведения страховой деятельности, повышение эффективности бизнеса, улучшения качества обслуживания, независимость от бюрократических фактов;

- устранение риска возникновения ошибок и репутационных последствий.

Как отметил глава лондонского офиса PwC: "Прежде всего, блокчейн может помочь сектору страхования более эффективно поддерживать мировую экономику... эта технология также может помочь страховым компаниям лучше выполнять свои обязанности ради общего блага". [8].

По словам Майнелли, главы лондонского страхового синдиката Lloyd, цифровые онлайн-сделки могут значительно изменить способ ведения страхового бизнеса: "Если бы мы задались целью создать глобальный страховой рынок, мы могли бы создать быстрые онлайн-сделки на основе блокчейна и автоматизировать весь сектор страхования от начала и до конца". [8].

Технология блокчейн в страховом деле повлечет за собой кардинальные изменения для страховой отрасли, что повышает общий уровень конкурентоспособности.

Список литературы:

1. А. Куш. Главред (Украина): когда доллару наступит конец? 05.11.2018. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.inosmi.ru>
2. Сембеков А.К. Цифровизация страховой отрасли Казахстана: проблемы, возможности. Вестник КарГУ. Экономика.2020.№1
3. Статья: Блокчейн_(Blockchain) от 17.08.2018. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.tadviser.ru/index.php/>
4. А. Потеряйко. "Большой брат" пришёл. "Кодекс" цифровых данных на службе у корпораций 13 декабря 2019. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.regnum.ru/news/economy/2807416.html>
5. Китай готовит цифровой удар по доллару от 22.11.2019. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.centrasia.org/news>
6. Виктория Граин. Компания MINDSMITH опубликовала отчет о развитии корпоративной экосистемы блокчейна в России. 31.10.2019г. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.bits.media>
7. Казахстанский портал о страховании. Применение блокчейна в страховании. 07.12.2017. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.allinsurance.kz>
8. Блокчейн- эволюция рынка страхования от 04 октября 2016г. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://bitnovosti.com/2016/10/04/insurance-market-blockchain-evolution>

Айша ШӘКЕНОВА, магистрант, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая 9, shakenova.95@mail.ru +77765680894

ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНДАҒЫ ТУРИЗМНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Бұл мақалада Қарағанды облысының туризмінің әлеуметтік-экономикалық дамуының қазіргі жағдайы мен айрықша мәселелері айтылды. Аймақта инфрақұрылымның дамуына бөлінген қаржы мен оның игерілуі жағдайлары қарастырылған. Туристік өнімді жылжытуда ұсыныстар көрсетілді.

Түйінді сөздер: инфрақұрылым, әлеует, музей, экотуризм, этнотуризм

Айша ШАКЕНОВА, магистрант, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, Академическая 9, shakenova.95@mail.ru +77765680894

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ

В этой статье были затронуты современные проблемы и современное состояние социально-экономического развития туризма Карагандинской области. Рассмотрены средства, выделенные на развитие инфраструктуры и условия их освоения. Представлены рекомендации в продвижении туристского продукта.

Ключевые слова: инфраструктура, потенциал, музей, экотуризм, этнотуризм.

Aisha SHAKENOVA, graduate student, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya 9, shakenova.95@mail.ru +77765680894

MODERN STATE OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE KARAGANDA REGION

In this article, modern problems and the current state of socio-economic development of tourism in the Karaganda region were touched upon. The funds allocated for infrastructure development and conditions for their development are considered. Recommendations in promotion of a tourist product are presented.

Keywords: infrastructure, potential, museum, ecotourism, ethno-tourism.

Қарағанды облысы - Еуразия құрлығының кіндігінде орналасқан, Қазақстанның орталық бөлігіндегі аймақ. Қазіргі уақытта Қарағанды облысы минералды шикізатқа бай территориясы мен өндірістік әлеуеті бойынша ең ірі болып табылады. Жаңа шекаралардағы облыс аумағы 428 мың км² құрайды (Қазақстанның жалпы ауданының 15,7%). Бұл аймақта Қазақстан халқының оннан бір бөлігі тұрады.

Қарағанды облысына келушілер әртүрлі мақсатты көздейді. Мұнда адамдардың көпшілігі іскерлік мақсатпен келеді (тұрғындар - 1437 мың адам, резидент еместер - 544 мың адам). Сондай-ақ, олар Орталық Қазақстанға демалу, туыстарына бару, емдеу және сауда, бизнес жасау үшін келеді.[1]

Орталық Қазақстанның туристік әлеуеті бай және ол көпшілікке мәдени-тарихи орындарымен танымал. Мұнда қарапайым туристік экскурсиядан бастап, белсенді туризм түрлерін дамытуға бірегей мүмкіндіктер бар. Туристер арасында аң және балық аулау, соның ішінде ұлттық аң аулау түрлері үлкен сұранысқа ие.

Туризм тарихының маңызды міндеттерінің бірі саяхаттар мен жаңалықтардың бірыңғай тізбегін жасау, қалпына келтіру және жаңғырту болып табылады. Бұл міндетті шешу үшін тарих,

мәдениеттану, география, этнография, әлеуметтану және құқық біліміне сүйену керек. Туризм тарихы көптеген мыңжылдықтар бойы осы күнге дейін алыс елдерге қызығушылығын және белгісіз жерлердің (terra incognita) ашылуына деген қызығушылығын жоғалтпаған саяхатшы адамның моделін жасауға бағытталды.

Ежелгі жерлерге саяхатты бастағысы келетін әрбір адам алдымен кітаптар мен карталарға жүгінеді. Мұндай туындыларды жасау, әрине, энтузиастардың бір буынының күшінде емес, мұнда алғашқы ашушылардың кем дегенде екі-үш ғасыр бойы қажырлы, жанкешті еңбегі қажет болды. Тәжірибелі өлкетанушылардың пікірінше Сарыарқа туралы тарихи-географиялық материалдардың жинақталуы ғасырлар бойы жалғасқан.

Бұқаралық туризмнің пайда болуына осы өңірдің шахта, кен орындарының ашылып, өндірістік дамуының, соның салдарынан - бос уақыттың ара-жігін ажырату, ақы төленетін демалыстардың пайда болуы ықпал етті. Көлік инфрақұрылымының дамуы - темір жол, автокөлік, әуе жолдарының пайда болуы туристік ағынының өсіміне ықпал етеді.

Аймақта туризм саласында келесі мәселелер туындап отыр;

- облыс территориясындағы көрікті жерлерге қатынауға арналған маршруттың ұйымдастырылмауы көпшілік туристердің облысымызға келуден бас тартуға итермелейді;

- туристік топпен жұмыс жасайтын туристік кәсіпорындар мен демалыс орындарында қызмет көрсететін персоналдың құзыреттілігінің төмендігі;

- шет елдік басылым мен интернет көздерінде аймақтың туристік өнімдерін аз мөлшерде жылжытылуы, ақпараттың қолжетімсіздігі;

Қарағанды облысында туризм саласы өсімінің үш айқын нүктесі анықталды: бұл туристік картасының ТОП-10 нысанына енген Балқаш курорттық аймағы, сондай-ақ Ұлытау тарихи-мәдени орталығы мен Қарқаралы ауданының курорттық аймағы.

Ұлытау-Қазақ ұсақ шоқысының оңтүстік-батысында биік емес таулар алқабы. Мұнда көптеген тарих және мәдениет ескерткіштері, оның ішінде "Ұлытау" тарихи-мәдени қорық-мұражайы бар. Қорғандар, қорымдар, Беғазы-Дәндібай мәдениетінің кесенелері, жартастағы суреттер, шахталар, мыс, қалайы, күміс, алтын балқытылған металлургиялық пештер, сондай-ақ ғалымдар тапқан және зерттеген басқа да ежелгі ескерткіштер Ұлытау ежелгі заманнан бері Сарыарқаның орталығы болғанын көрсетеді.

Ұлытауда сақталған ескерткіштер палеолит пен неолит дәуіріне қарай өріледі. Аудан аумағында 636-ға жуық ескерткіш бар, оның 282-і "Ұлытау" мұражайы қорының тарихи-мәдени картасына енгізілген.

Ұлытау бойынша 100 беттен тұратын және GPS координаттары бар 50-ден астам Ұлытау туристік объектілері туралы баяндайтын туристік жол көрсеткіш жарық көрді. Мазмұнында 6 карта және 60 астам фотосурет бар. Бұл жол көрсеткіш келушілерге өз бетінше саяхатты ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Туризм әр түрлі елдер арасындағы мәдени алмасу жұмысында оң орын алады. Оны дамыту өнеркәсібі дамыған, дамушы елдердегі маңызды әлеуметтік - экономикалық проблемаларды шешуге себепші болады. Әсерлердің импорты мен экспорты халықтың жұмысбастандылығының басты көзі болып табылады. Әлем көшбасшылары туризмнің дамуын ХХ ғасыр стратегиялық және экономикалық жоспарда приоритеті жоғары деп есептейді.

Өңірде оқиғалық туризмнің бастамасы бар. "Теріссаққан көктемі", "Көкмайса" этнофестивальдері, "Жез киік" халықаралық этномұзыка фестивалі ұйымдастырылады. Облыста "Ұлы дала мұрагерлері" форумы өтті. Оған 4000-нан аса мектеп оқушылары мен студенттер қатысты.

ҚР Президенті Қ.Ж. Тоқаевтың қатысуымен Халықаралық Туристік форум қатысушылар Ұлытау өңірінің туристік әлеуетін бағалаған болатын.

Қасым-Жомарт Тоқаев Мемлекеттік салалық бағдарлама толыққанды жүзеге асқан жағдайда, бұл туризмнің ІЖӨ-гі үлесін 8 пайызға дейін арттыруға мүмкіндік береді деді. Сонымен қатар, жыл сайын ішкі туристердің санын 8 млн, сырттан келушілердің санын 9 млн, ал, бұл салада қызмет көрсетушілердің санын 650 мың адамға дейін арттыру керек деді.

Жезқазған - Бейнеу, Аркалық - Шұбаркөл теміржолдарын іске қосу, Қызылорда - Жезқазған -

Қарағанды - Нұр-Сұлтан қалалары арасындағы жолдарды, Аркалық - Ұлытау автожолын жедел ретке келтіру тапсырылды.

Қазақстанның негізгі бөлігі тарихи ескерткіштердің және табиғи көрікті, қасиетті жерлер Ұлытау және Қарқаралы өңірінде шоғырланған.

Қарқаралы курорттық аймағы туристік картаның топ-50 нысанына кіреді және демалыс үшін қолайлы орын болып табылады. Бүгінгі күні ауданда жыл сайын 35 мыңға жуық туристке қызмет көрсететін 25-ке жуық демалыс үйлері мен аймақтары жұмыс істейді. Қазіргі уақытта туризмді дамытудың мастер-жоспары әзірленді. Соңғы кезеңде жаңа демалыс аймақтарын салу бойынша 5 жоба іске асырылды. Туризмді дамыту мақсатында "Қарқаралы" ұлттық паркінің базасында туризм нысандарын салу және орналастыру үшін жалға берілетін жер учаскелері анықталды. Оның ішінде қысқа мерзімді пайдалануға - 19 жер учаскесі (87,4 га) және ұзақ мерзімді пайдалануға - 11 жер учаскесі (55,4 га).[2]

2018 жылы Қарағанды облысына апаратын 850 км жол жөнделді.

Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, облыста қонақ үйлер, демалыс аймақтары мен үйлері, жазғы лагерлер, пансионаттар және т.б. орналасу мен демалысты ұйымдастыру орындарының саны 253. Олар жылына 280 мыңнан астам адамға қызмет көрсетеді.

Балқаш жағалауында 53 үй мен демалыс орындары орналасқан. Балхаш жағалауына жыл сайын жағажай демалысына шамамен 80 мың адам келеді.

Көлік логистикасы мәселесі шешілуде. Өткен жылы Алаша-хан, Жошы-хан және Домбауыл кесенелеріне апаратын 35 км жолға жалпы сомасы 695 млн теңгеге жөндеу жүргізілді. Ағымдағы жылы "Хан Ордасы" және "Алтыншоқы" тарихи орындарына апаратын 20 км автожолды жөндеу жоспарлануда. Қаржыландыру көлемі 803,6 млн теңгені құрайды.[1]

Сонымен қатар облыста туристік және көлік инфрақұрылымын дамыту, туристердің демалыс орындарындағы сервис деңгейін арттыру бойынша шаралар қабылдануда.

2023 жылға қарай елдің ЖІӨ-дегі туризм үлесін 8% - ға дейін ұлғайту міндеті барысында, Балхаш жағалауындағы туристік ағынды 160 000 адамға дейін ұлғайту мақсатында жұмыстар жүргізіліп жатыр.

Тарихи-мәдени мұраға бай, киелі орындардың болуы және облыстың географиялық орналасуы жайлы көптеген бірегей сәулет ескерткіштерінің болуы туризмнің барлық түрлерін: белсенді және сауықтыру орындарынан этнографиялық және экологиялық туризмге дейін дамыту үшін үлкен мүмкіндіктер ашады.

Ең алдымен, туризм орталықтарын құру, орналастыру орындарының (қонақ үй, мейманхана, мотель, кемпинг т.б.), қоғамдық тамақтандыру орындары (ұлттық асты ұсынатын кафе, мейрамхана, стритфуд, асхана т.б.) туристік ақпараттық орталық, экскурсиялық қызмет көрсету бюросы, бағдарлар, демалыс пен ойын-сауық орындары, дүкендер, дәретханалар, жанармай құю бекеттері, жүк машиналарын қоюға арналған тұрақ, автожөндеу

шеберханасы, шина жөндеу шеберханасы сияқты қызметтердің барлық түрлері ескерілуі тиіс.

Шетелдік және ішкі тұтынушыларды көп тартатын мәдени-спорттық іс-шаралардың БАҚ арқылы белсенді насихатталуы ішкі және сыртқы туризмнің дамуына үлесін тигізеді.

Еліміздің туристік маркетингілік стратегиясын жасау, экотуризм, тарихи орындарға, ұлттық-мемлекеттік қорықтарға жолбағыттар қалыптастыру және басқа да өрісті жолдарды мұқият ойластыру қажет.[4]

Аймақтың ерекше бағыттағы туризм түрлерінің өнімдерін құрастырып, оларды насихаттау. Мысалы, әлем бойынша тенденцияға айналып келе жатқан dark туризм, яғни қайғылы оқиғалар болған жерлерге турларды ұйымдастыру - Қарағанды облысының өзіндік ерекшелігі болатыны сөзсіз. Dark туризм объектілерін атап өтсек, саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу музейі, "Мамочкино" зираты, Спасск мемориалды кешені, шахта-музей, Степлаг лагерінің қиындылары т.б. Осы объектілерге арнайы турлар мен экскурсияларды ұйымдастыру қажет. Тарихтың қайғылы беттері болғанымен, шетел асып кеткен ұрпақтары бүгінде ата-бабасына зиярат етуге келеді. Осы кезде dark сұраныс түсіп отырады. Ұсынылатын бағдарламамен қызмет көрсету сапасын алға қою керек.

Облыста инфрақұрылым кешенін дамыту жүзеге асып жатқанымен, көп инфрақұрылым мен ресурстарды қажет етпейтін экотуризмді де қарастыру керек. Өңірлер үшін неғұрлым тартымды түрөнімдердің біріне туризмнің басым түрлерінің бірі болып табылатын, аталған аумақтардың табиғи және мәдени-этнографиялық ерекшеліктерімен танысу мақсатында қол тимеген табиғи аумақтарға саяхатты қамтитын экологиялық туризмді жатқызуға

болады. Ақтоғай ауданында Шабанбай би ауылында отбасылар экотуризмдерді қабылдап, ауылды жерде экономиканы дамытып отыр. Аймақта білім беру мекемелерінің саны 300 ден асып отыр. Туристік, экскурсиялық қызметтің басты тұтынушылары балалар мен жастар. Жоғарғы оқу орнына оқуға келген облыстың тұрақты емес жастары бар. Туризмнің бұл түрін дамытуда білім беру ошақтарымен бірлесе жоспар құрып, белсенді жұмыс атқару керек. Гуманитарлық ғылым салаларын меңгеруде оқушы, студенттерге экскурсиялық сабақтар мен турлар білім беру саласындағы мардымды әдіс. Ішкі туризмді дамыта, сырттан келуші туристтердің саны артады. Аймақтың әлеуметтік-экономикалық жағдайының жоғарылауы, тұрғындарының әл-ауқатының жақсаруына әкеледі.

Аймақтарда туризмді дамыту- елдегі туризмнің болашағы. Мамандардың айтуынша, туризмнің қарқынды дамуына кедергі болып отырған Қазақстанда қажетті инфрақұрылымның болмауы. Соңғы жылдары бұл бағытта көп шаруа тындырылғанымен, туристік сала қомақты инвестициялармен тікелей байланысты екені анық.

Мемлекет қазынасын толтыруда маңызды рөл атқара алатын көпфункционалды сала екенін естен шығармау керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының статистика агентігінің ресми сайты www.stat.gov.kz
2. Рухани жаңғыру-Республикалық журнал №1-2(14), 44-46 б.б.
3. Tzanelli R. Thana Tourism and the Cinematic Representation of Risk. - Routledge, 2016. - 200 p.
4. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы.

Timerball MUKASHEV, *Candidate of Sciences in Economics, associate Professor of the Karaganda State University named E.A. Buketov, E-mail: timur-iro@mail.ru, +77013865857*

FORMATION OF THE ORGANIZATIONAL ECONOMIC MECHANISM FOR MANAGING ENTERPRISES OF THE MINERAL RESOURCE COMPLEX

The article discusses aspects indicating the need to use organizational and economic mechanisms for managing mining enterprises of the mineral resource complex of the Republic of Kazakhstan. National metallurgy of Kazakhstan as a whole is a successful investment segment of the economy. The development of the mineral resource complex involves the revision of many aspects of field development and, of course, the search for new ways to solve problems arising in the production process. There is a real practice of positive development of countries with a high level of extractive sector in the economy and which are successful in the global economic system. One thing is obvious: the structure of natural resources, their reserves, quality, degree of knowledge and areas of economic development not only form the economic potential, but they also largely determine the direction and driving vector of the country's main socio-economic development. The struggle for sources of raw materials, an increase in the imbalance of prices between industrial products and raw materials are a determining factor not only for individual countries, but also for the global economy.

Key words: organizational and economic management mechanism, mineral resource complex, innovative development of the mining sector, management of enterprises of the mineral resource complex.

Темербай МҰҚАШЕВ, *э.э.к., доцент, Е.А. Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті*
E-mail: timur-iro@mail.ru, +77013865857

МИНЕРАЛДЫҚ-ШИКІЗАТ КЕШЕНІ КӘСІПОРЫНДАРЫН БАСҚАРУДЫҢ ҰЙЫМДЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕТІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Мақалада Қазақстан Республикасының минералдық-шикізат кешенінің тау-кен өндіру кәсіпорындарын басқарудың ұйымдық-экономикалық тетіктерін пайдалану қажеттілігін көрсететін аспектілер қарастырылған. Қазақстанның ұлттық металлургиясы тұтастай алғанда экономиканың инвестициялық жағынан табысты сегменті болып табылады. Минералдық-шикізат кешенін дамыту кен орындарын игерудің көптеген аспектілерін қайта қарауды және өндіру процесінде туындайтын проблемаларды шешудің жаңа жолдарын іздестіруді білдіреді. Экономикада өндіруші сектордың жоғары деңгейі бар және әлемдік шаруашылық жүйесінде де табысты болып табылатын елдердің оң дамуының нақты практикасы бар. Бір нәрсе: табиғи ресурстардың құрылымы, олардың қорлары, сапасы, зерттелу дәрежесі және шаруашылық игерудің бағыттары экономикалық әлеуетті қалыптастырып қана қоймай, сонымен қатар елдің магистральды әлеуметтік-экономикалық дамуының бағыттары мен қозғаушы векторын айтарлықтай шамада да алдын ала айқындайды. Шикізат көздеріне қарсы күрес, өнеркәсіп өнімі мен шикізат арасындағы бағалардың теңгерімсіздігін ұлғайту жекелеген елдер үшін ғана емес, сондай-ақ әлемдік экономика үшін де айқындаушы фактор болып табылады.

Түйінді сөздер: басқарудың ұйымдық-экономикалық тетігі, минералдық-шикізат кешені, тау-кен өндіру секторын инновациялық дамыту, минералдық-шикізат кешені кәсіпорындарын басқару.

Темербай МУКАШЕВ, *к. э. н., доцент, Карагандинский государственный университет*
им. Е.А. Букетова, E-mail: timur-iro@mail.ru, +77013865857

ФОРМИРОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯМИ МИНЕРАЛЬНО-СЫРЬЕВОГО КОМПЛЕКСА

В статье рассмотрены аспекты, указывающие на необходимость использования организационно-экономических механизмов управления горнодобывающими предприятиями минерально-сырьевого комплекса Республики Казахстан. Национальная металлургия Казахстана в целом является успешным в инвестиционном отношении сегментом экономики. Развитие минерально-сырьевого комплекса подразумевает пересмотр многих аспектов освоения месторождений и, безусловно, поиск новых путей решения проблем, возникающих в процессе добычи.

Существует реальная практика позитивного развития стран, имеющих высокий уровень добывающего сектора в экономике и являющихся успешными и в мировой хозяйственной системе. Очевидно одно: структура природных ресурсов, их запасов, качество, степень изученности и направления хозяйственного освоения не только формируют экономический потенциал, но и в значительной мере предопределяют направления и движущий вектор магистрального социально-экономического развития страны. Борьба за источники сырья, увеличение дисбаланса цен между промышленной продукцией и сырьем являются определяющим фактором не только для отдельных стран, но и для мировой экономики.

Ключевые слова: организационно-экономический механизм управления, минерально-сырьевой комплекс, инновационное развитие горнодобывающего сектора, управление предприятиями минерально-сырьевого комплекса.

The issues of the relationship of socio-economic development with the existence and use of the mineral resource factor are the subject of wide discussion, both at the theoretical and practical levels. In recent years, the range of concepts for supporting growth in a resource-dependent economy are quite wide: it extends from numerous critics of the "resource curse" to proponents of the raw materials theory of growth. There are researchers who are inclined to consider the current attitude to the wealth of the subsoil as one of the main reasons for the technical and technological backwardness and low competitiveness of the economy in international markets.

The economic development of a country and a region is determined not so much by the amount of raw materials extracted as by the ability to use it rationally, competently and innovatively. For example, in Norway, when production decreases, its commodity companies are increasingly shifting to the production of science-intensive, technological and resource-saving products [1].

Studies of the role of the mineral sector in the economies of resource-producing countries show that there are two fundamentally different ways of affecting the economy. The first method is characterized by the export orientation of the mining industry, when the vast majority of natural resources are exported from the country and their impact on GDP is limited by the share of export earnings. The sector determines only the structure of employment in the country and tax revenues to the budget. This is not the most effective way of development. More effective method is used by countries with a developed mineral resource complex (USA, Canada), where they process deeply a significant part of mineral products.

In this case, the effect of the complex, spreading along the interfaced chains, is multiply amplified in the transport and processing industries, in the service sector. Significantly increases the added value of products and services initiated by the primary sector of the economy, which includes the mining industry. For example, we can estimate the multipliers of mining for GDP in South Africa and Canada. In the first country - the multiplier is 6.5, and in the second - 9.3 [2].

Meanwhile, the growth of the economy of Kazakhstan over the years of independence has been "tied" to the volumes of extraction and export of mineral resources and their international price. At the same time, the growth of income from rising energy prices in the world market is not identical to economic growth, since the foreign currency received in this case is not always invested in the economy, its modernization. The world crisis again confirmed the vulnerability of our economy due to, first of all, its historically developed mono-raw material dependence.

The first President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev gave a fundamental assessment of this situation: "The share of manufacturing in GDP remains low. The development of science is slow, the introduction of high technology. Diversification of the economy has not become a real priority for all authorities and the country's national idea "[4].

Kazakhstan will have to determine its path for further development and strategies regarding the use of mineral

resources in the economy. This will depend on whether he can make these natural resources the basis of sustainable development and become one of the developed countries, or will he remain forever a "raw materials appendage" of stronger economic systems.

The strategic development plan of the Republic of Kazakhstan provides for the achievement of the following key indicators of the country's development: the share of manufacturing in the GDP structure will be at least 13% by 2020. At the same time, the share of non-oil exports in total exports will increase from 10 to 45% by 2020. For the implementation of these macro indicators, it is necessary, first of all, to identify sources of large-scale investments, as well as mechanisms for transforming oil revenues into the development of non-oil industries.

From 1995 to 2010, almost 104 billion US dollars of foreign and domestic investments were invested in the hydrocarbon sector of Kazakhstan. New strategic priorities require a reorientation of investment flows in the manufacturing sector. Renewing the industry on the basis of new technologies and ensuring the employment of citizens of their countries is the main global trend of the coming years, which will become glut years for engineering companies and companies manufacturing new engineering products.

The creation of new industries requires not only money, but also a range of services that involve the use of roads, electricity, heating, water, gas, qualified specialists, etc. In metallurgy, it is necessary to implement measures to create new redistributions. However, until recently, commodity companies have sought to export raw materials, but not support projects for its processing in Kazakhstan. And this is understandable: the vast majority of the extracted strategic resources in the country are controlled by foreigners who are not interested in investing heavily in the modernization of fixed assets to move on to the next redistribution and increase competitiveness. For example, the National Company KazMunayGas produces only 24% of the country's oil. The remaining volume is produced by private sector companies, international oil companies. A similar situation is in the copper giant - Kazakhmys Corporation. Its production assets are 40-60% worn out, but it does not intend to invest a \$ 2.7 billion Chinese loan in the creation of new redistributions, but in the extraction of raw materials with its subsequent export mainly to China. 95% of all copper produced in the country, 82% of zinc, 77% of lead go abroad [3].

However, with a flexible and pragmatic construction of state policy, based primarily on economic mechanisms, foreign companies may turn to face domestic processing and related industries. A case in point is the formation of a real metallurgical cluster in the Pavlodar region. The introduction of aluminum electrolysis capacities allowed us to proceed to the following stages of the development of technological processes: rolled products, precision casting, and related industries. Thus, there is not only a significant increase in added value and the creation of a large number of jobs, but ultimately the yield of diversified products

from one ton of ore increases significantly, the efficiency of using ore raw materials actually increases. [3].

Thus, the socio-economic development of Kazakhstan for the future as a whole will be determined by the mineral resource potential of the economy and the state strategy for its development. Many scientists identify two strategies for the development of MRCs:

1) arguing that maintaining the export orientation of the mining industry has a negative impact on GDP, preserves an inefficient employment structure and limits the share of export revenues to the budget;

2) the second strategy says that the deep processing of a significant part of mineral raw materials on an innovative basis gives a significant increase in the added value of products and services initiated by the extractive sector of the economy.

National metallurgy of the Republic of Kazakhstan, as a whole, is a successful investment segment of the economy. The promising programs of the mining and metallurgical complex (MMC) provide for significant amounts of investment in the reconstruction and modernization of production, the creation of capacities for the production of competitive metal products with a high share of added value.

One of the factors for the successful development of MMC is the growth of domestic consumption, which today, according to experts, does not exceed 25%. The growth of this parameter is determined by the following main factors, namely:

- the need for technical re-equipment of fixed assets by sectors of the economy;
- implementation of innovative projects in industry, energy;
- an effective national policy of import substitution, etc.

However, certain negative trends do not contribute to enhancing the innovative development of MMC, modernization and reconstruction of its production, in particular:

- a low proportion of high-tech products, as well as the inaccessibility of the foreign market for some types of metal products due to restrictive measures;
- low pace of development of metal consuming industries;
- Infrastructure restrictions in the implementation of investment projects to create new production facilities;
- imperfection of the import substitution policy;
- high rates of resource, water, energy intensity of production.
- low level of innovation in the mining and metallurgical industry;
- low quality of life in the regions where the subjects are located.

The prospects for the development of mining and metallurgy are primarily associated with an increase in domestic consumption of metals, due to an increase in the innovativeness of the complex's production, expansion of the assortment and creation of new types of products, and the dynamic development of metal-intensive industries (engineering, metalworking, construction, etc.). At the same time, it is important to ensure a favorable investment climate in industry, especially engineering, transport and construction, to

implement direct government decisions in the development of the main metal-consuming industries (pipeline transport, car assembly, etc.), as well as the participation of metallurgical companies in implementing investment programs industries - natural monopolists in the field of energy, oil and gas complex, nuclear industry. In addition, to protect the domestic metal products market from unfair competition, reasonable measures at the state level are necessary to protect the interests of Kazakhstani metallurgical enterprises from dumped and subsidized imports.

At present, according to analysts, of the total number of projects, only 13 are focused on the use of new technologies, 10 of them are in metallurgy and 3 in the raw materials sector of the economy. It is also necessary to resolve issues related to the search for financial resources necessary to create the necessary infrastructure (railways, roads, energy, water supply, gasification, etc.) especially in areas where new territories are being developed. And here, one of the ways to solve this problem is to use the mechanism of public-private partnership (PPP).

Speaking about the technological level of production at the enterprises of the mining and metallurgical complex (mining and metallurgical complex), we note that less than half of the schemes used correspond to advanced foreign analogues, which significantly worsens the indicators of specific resource consumption, environmental friendliness of production and, finally, the competitiveness of products. The degree of depreciation, according to experts, fixed assets in the production of ferrous metals is about 56-58%, in non-ferrous metallurgy - 47-49%.

In order to increase the competitiveness of domestic metal products, reduce resource consumption and negative impact on the environment, it is necessary to form innovative and modernization fundamentals of mining production, starting from the provision (reproduction of stocks) of raw materials and ending with the release of finishing products and the utilization of industrial waste.

The mining industry is included in the structure of the mineral resource complex (MRC). Economic entities engaged in exploration and production interact with each other and they are also elements of the mineral resource complex. MRC is a complex production and economic system that can be created and will be successfully developed only if there is a mineral resource base (MRB). The management of such a complex system as the MRC should be carried out using the organizational and economic management mechanism (EMM), including such elements as subjects, objects of management, the target unit, the mechanism for the implementation of property rights, means and forms of implementation of EMMs and the direction of impact.

The existing structure of the OEMM when displayed has the form of a functional-target scheme of interaction between subsystems (or blocks), a support system and economic methods, the complex of which is aimed at ensuring the achievement of management goals. The system of goals is considered as one of the main tools for building an OEMM using various methods developed in the management. The formation of the

OEMM structure, based on the functional purpose, allocates subsystems (blocks) on a functional basis. The following blocks are highlighted:

- 1) statement of goals and objectives;
- 2) the state-legal block that characterizes the management system of the mining industry;
- 3) an economic block that characterizes management methods, including economic, administrative, legal, organizational, and social ones;
- 4) organizational and administrative block that determines the authority of management bodies, control, procedure for the implementation of production, methodological support for exploration and mining operations, programs and strategies for the development of the industry or region.

Analyzing the functional-target structure of OEMM by the enterprise and the mining industry, attention should be paid to the imbalance in the goals of the industry and the enterprise. This is due to the fact that there are unbalanced relations between participants - the state - the owner of the subsoil and mining - users of the subsoil. An example of imbalance is the various kinds of payments that the mining industry pays to the state. For example, a mineral extraction tax regulated by tax legislation, subsoil use payments established by subsoil legislation [5], perform mainly a fiscal function, do not stimulate reproduction, and do not take into account the differentiated nature and objective features of the development of each particular field. Payments are involved in the formation of the cost of production, and this leads to a rise in the cost of raw materials and a decrease in the economic benefits of entrepreneurial activity.

The controlling and managed subsystems must be consistent with each other. The need for coordination is explained by the fact that the management system, which corresponded to the initial goals and its initial task, will one day need to be changed. With such a restructuring, the controlled system is first brought into correspondence with the control system. If you want to implement more dynamic and advanced management methods, you must create the appropriate control mechanism. For this, economic, organizational and administrative, legal methods should be applied.

The functional-target structure is not dynamic and able to adapt to changing conditions under the influence of external and internal factors and does not reflect the relationship between the elements of the mechanism. A dramatic change in OEMM is required. This is also due to the fact that existing in the mining industry of the region the deployment of enterprises may face various kinds of crisis phenomena inherent in the industry [6].

The crisis situation of the organizational and economic mechanism for managing the mining industry is due to the following main reasons:

1. Lack of legislatively fixed responsibility of the authorized bodies of central and regional authorities for the replenishment of the mineral resource base by the annual increase in explored and estimated reserves, as well as the predicted mineral resources, updating and replenishment of the information base on the state of the subsoil.
2. The lack of legislatively fixed liability of subsoil users for the completeness and quality of

geological exploration and the use of a distributed subsoil fund for mining operations.

3. Lack of legal, organizational, market and economic mechanisms for the conditions for the sale of products of geological exploration of mineral resources, promotion of discoveries of new mineral deposits.

4. Reduction of powers of regional authorities in the geological study of mineral resources and the virtual absence of powers in the management of the mining industry.

5. As a result of the foregoing, an overestimated estimate of the availability of the mining industry with proven mineral reserves.

Thus, in conclusion, we note that methodological approaches to strengthening the innovative vector of development of the national economy on the basis of its basic industries require a systematic assessment of their resource potential, identifying the main factors for increasing their competitiveness and modernization and their harmonious integration into the country's overall economic system, the development of which should be based on the effectiveness, socialization and greening of all its industries, sectors and individual industries. All this will contribute to increasing the competitiveness of the national economy, which is one of the main goals of state economic policy.

List of references:

1. Golubin E. A. Improving the management structure of the mining enterprise. - / Abstract of dissertation for the degree of candidate of economic sciences / Chelyabinsk State University. Chelyabinsk, 2005
2. Bikmetov R.Sh. Social aspects of the strategic management of a mining enterprise in a crisis. - // Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Series: Sociology. 2010. No. 3. P. 60-69.
3. Alinov M.Sh. Transformation and development of the investment market of Kazakhstan: specifics, mechanisms, priorities. - Almaty, 2009. -- 146 p.
4. Nazarbayev N.A. Industrial and technological development of Kazakhstan for the sake of our future / Speech by the President of the Republic of Kazakhstan at the Extraordinary XII Congress of the NDP "NurOtan", May 15, 2009 Astana, 2009.
5. Zakharov S.V., Serbinovsky B.Yu. An approach to the organization and model of rational subsoil use in the management of a mining enterprise. - Collection of scientific papers "Science, technology and higher education: problems and development trends." - Branch of GOU VPO Moscow State University of Technology and Management in Rostov-on-Don, East Ukrainian National University named after Vladimir Dahl. Rostov-on-Don, 2008. S. 101-10
6. Gadalov V.N., Shkodkin V.I., Filatov E.A., Makarova I.A. Modern information technologies (IT) and issues of their high-quality application in mining. - Collection of scientific articles of the 4th International Youth Scientific and Practical Conference "Advanced Technologies and Processes", 2017. - S. 46-51.
7. Gusev A.I. Reducing injuries and accidents at mining enterprises through the integration of an

industrial safety management system. - // Mountain Information and Analytical Bulletin. 2007. No. 12. P. 51-54.

8. Kozhakhmetov A.T. On the need to improve the management of a mining enterprise in a crisis. - / Materials of the II International Correspondence Scientific and Practical Conference "Science of the XXI Century: Actual Directions of Development". Samara State University of Economics. 2015.S. 206-211.

9. Gomanov M.B., Kobtseva T.A., Losev D.A. Some aspects of the formation and implementation of a mining enterprise functioning strategy. - / Collection of articles of the international scientific-practical conference "Implementation of the results of innovative developments: problems and prospects." 2016.S. 67-68.

10. Kashin V.I., Malofeev D.V. Future technologies in the mining industry. -All-Russian scientific conference of students, graduate students and young scientists "Science and youth: problems, searches, solutions of works." Siberian State Industrial University. 2016.S. 54-57.

11. Kopanskaya A.A. The use of green technologies in the logistics of a mining enterprise. - / In the collection: Logistics: modern development trends. Materials of the XVII International Scientific and Practical Conference. - 2018.S. 234-237.

12. Fedorova EA, Boldyreva R.Yu. Ways of development and efficient use of the mineral resource base of the region. - // Bulletin of Tula State University. Earth sciences. 2014. No 2. S. 128-133.

Назым БУКИРБАЕВА, тарих ғылымдарының магистрі, Экономика, бизнес және құқық колледжі, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көшесі., 9, nazym-2111@mail.ru, 87212562380

ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ ҚҰРЫЛУЫ

Аталмыш мақалада Қазақ хандығының құрылуы фольклорлық мәліметтер негізінде қарастырылады. Қазақ хандары Керей мен Жәнібек хандардың шежіресі көрсетіледі. Әбілхайыр мемлекетінен бөлініп кету себептері, яғни ноғай Қобыланды батыр мен арғын Ақжол биі Дайрықожаның арасындағы егеске байланысты сипатталады. "Ел айырылу" - моңғол-татар дәуірінің аяқталуы айтылып, "алаш жұртының" орналасу аймағы бойынша жаңа мемлекеттердің пайда болуына, оның ішінде Қазақ хандығының құрылуына арқау болғаны айтылады. "Қазақ" атауымен хандық құру себептері көрсетіледі. Фольклорлық, жазба және материалдық деректерді салыстырмалы қарастырады.

Түйінді сөздер: Шыңғысхан, Жошы хан, Батый хан, Орда-Ежен, Шайбани, Алтын Орда, Ақ Орда, Көк Орда, қалмақ, жоңғар, қазақ рулары, Көшпелі өзбектер мемлекеті, Әбілхайыр хан, Керуи хан, Жәнібек хан, Қобыланды батыр, Дайрықожа (Ақжол би), Моғолстан, Әмір Темір шапқыншылығы, Қазақ хандығы.

Назым БУКИРБАЕВА, магистр исторических наук, колледж Экономики, бизнеса и права, Карагандинский экономический университет Казтребсоюза, 10009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул Академическая, 9, nazym-2111@mail.ru. +77212562380

ФОРМИРОВАНИЕ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА

В данной статье формирование Казахского ханства основано на фольклорных данных. Хроники хана и Жанибек хана казахского хана. Причины отделения от Абулхайрского государства, то есть ногайцев, характеризуются отношениями между ногайским Кобланды батыром и танцем Арғын Ақжол, Дюрикожа. "Утрата страны" - это конец монголо-татарской эпохи, и говорят, что "народ алаш" основан на появлении новых государств, в том числе на образовании Казахского ханства. Причины создания ханства называются "казахскими". Фольклорные источники сравнительно рассматриваются вместе с письменными и материальными источниками.

Ключевые слова: Хан Орда, Калмык, Жунгар, Казахские племена, кочевые узбеки, Абулхайр Хан, Керуик Хан, Жанибек Хан, Кобланды Батыр, Дайрықожа (Ақжол Дэнс), Чингишан, Жоши Хан, Бату Хан, Орда-Эзе, Шайбани, Алты), Могулистан, Амир Темир, Казахское ханство..

Nazym BUKIRBAEVA, master of historical Sciences, economic, business and law college of Karaganda Economic University of Kazpotreboysouz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str. 9, nazym-2111@mail.ru, 87212562380

FORMATION OF THE KAZAKH KHANATE

In this article, the formation of the Kazakh Khanate is based on folklore data. Chronicles of the Khan and Zhanibek Khan of the Kazakh Khan. The reasons for the separation from the Abulkhair state, that is, the Nogais, are characterized by the relationship between the Nogai Koblandy batyr and the dance of Argyun Akzhol, Dyurikozha. Folklore sources relative written and material sources. "Loss of the country" is the end of the Mongol-Tatar era, and they say that the "people of Alash" is based on the emergence of new states, including the formation of the Kazakh Khanate. The reasons for the creation of the Khanate are called "Kazakh". Folklore sources are comparatively considered together with written and material sources.

Key words: Khan Orda, Kalmyk, Zhungar, Kazakh tribes, nomadic Uzbeks, Abulkhair Khan, Keruik Khan, Zhanibek Khan, Koblandy Batyr, Dayrikozha (Akzhol Dance), Chingishan, Zhoshi Khan, Batu Khan, Orda-Eze, Shaibani, Altı), Mogulistan, Amir Temir, Kazakh Khanate.

XV ғ. II жартысында тарих сахынасында Қазақ хандығы атауымен жаңа мемлекет бой көтерді. Осы тарихи оқиғаның қалыптасуына белгілі бір тарихи-саяси, географиялық және әлеуметтік факторлар да өз әсерін тигізді. Яғни, қазақтың хандық құру процесі бір саяси кезеңге ғана тән оқиға болмады. Қазақ хандығының қалыптасу тарихын зерттеу Отан тарихында өзекті тақырыптардың қатарына жатады.

Себебі, жазба деректердің тапшылығы ел тарихын толық зерттеп, логикалық шығаруға кері әсерін тигізді деп ой қорытындылап келген едік. Ресей империясы, Кеңестік дәуірлерде бұратана халықтардың тарихын бұрмалау салдарынан Қазақ хандығының қалыптасу барысы фольклор деректермен кереғар болып, тарих жазуда қолайсыздық туғызып, көптеген маңызды сұрақтарға жауап табылмаған еді. Оның ішінде

"қазақ" атауы, "Алаша хан", қазақ жүздерінің қалыптасу тарихы т.б. көптеген өзекті мәселелер шешуін тапаған еді. Егерде Кеңестік үлгіде жазылған тарихты бетке ұстар етсек, онда "домбырам не дейді, мен не деймін" деген күй кешуге қайта оралармыз. Біздің мақсат - қазақ аталған елдіктің бастауын Керей мен Жәнібек ханнан тамыр алғызу емес, Қазақ хандығы атауын алған елдің ту көтеру мерзімі ғұн-түркі ұрпақтарының, одан бертінде Шыңғысхан жұртының көшпелі дәстүрді ұстап қалған жұрағатының "ата жұртта" бой көтеруі деп тану негізінде Қазақ хандығы ұғымын жаңа сарында баяндау болып отыр.

Керей мен Жәнібек хандарға тағдыр жаңа этникалық бірлестікке негізделген мемлекетті құру және оны басқару үлесін берді деп бағаланып келді. Бұл үлес кездейсоқ сияқты болып көрінгенімен, заңдылық болды. Жоғарыда айтқандай, Керей мен Жәнібек - бірнеше ғасыр бойы уысынан билік үзілмеген өте мықты, әрі өте беделді әулеттің өкілдері болып табылады. Әрі бұл хандықтың этникалық құрамы андан-мұннан қашқан, өткені бұлыңғыр, тексіз ұлт емес еді. Қайта бірлігінен айрылып, ұлы дүрбелеңнен кейін ұлан ғайыр аймақта тарыдай шашылған алаш жұртының ұлыстары әр жерде бір көтеріліп жатқан хандықтарының бірі болды.

Керей және Жәнібек хандар туралы мәліметтер аз болса да кездеседі. Жазба деректер ол жөнінде екі жағдайда ғана мәліметтер қалдырған. Біріншісі - "Тауарихи гузидаий иусрат наш", "Түрік шежіресі", "Бахр ал-асрар фи ма-накиб ал-ахиар", "Жылнамалар жинағы" секілді тарихи шығармалардағы хандар шежіресіне байланысты да, екіншісі Мұхаммед Хайдар Дулати мен Махмұд ибн Уәлидің еңбектеріндегі Қазақ хандығының құрылуына байланысты жазылған жайлар. Ауыз әдебиетіндегі бірнеше тарихи аңызда да соңғы жәйге байланысты Керей және Жәнібек хандар есімі аталады.

Жәнібек хан есімі "Тарих-и Кипчакхани", "Фатх нама", "Шайбани нама", "Бахр ал-асрар фи манакиб ал-ахйар", Мұхаммед Хайдар Дулати мен Махмұд ибн Уәлидің Әбілғазының және Шәкәрімнің т.б. шежіре, деректерде кездеседі.

Керей мен Жәнібек ханның жазба дерек мәліметтеріне ілініп, көзге түсуі оның XV ғасыр ортасында Қазақ хандығын құруына байланысты болды. Хандықтың құрылуы сырттай қарағанда Әбілқайыр хандығынан екі сұлтанның қарамағындағы ұлысымен бөлініп, Моғолстанға келуімен болған оқиға. Ал, егер де XV ғасыр ортасында Орта Азия мен Қазақстан территориясындағы хандықтардың ішкі және сыртқы саяси даму барысына терең бой алдырсақ, Қазақ хандығының құрылуы осы үрдістердің заңды қорытындысы екендігіне көз жеткіземіз. Олай болса, Керейдің туысы Жәнібек сұлтанмен бірлесіп, XV ғасыр ортасындағы шым-шытырықты оқиғаларды бастан өткеруі және сол оқиғалардың жетегінде кетпей, дұрыс жол таба білуі олардың алысты болжай білетін ірі саясаткер екендігін көрсетеді. Батый Ордасының ыдырауы заңды процес еді. Ұлан ғайыр аймақты бір орталықтан басқару, заман ағысынан көш ілгері қалып жатқан Батый ұлыстарына ауыр

соқты. "Жер айналып жатты - ат бір орында шауып тұрған" Шыңғысхан заманының қабысында қалып қойған, қоғамның тұралап қалуы заман талабына сай жаңаруды талап етті, алайда даму заңына бағынған елдер ғана өтпелі кезеңен сәтті өтуге мүдделі еді. Осы тұста "алаш жұртының" іргесі сөгіліп өз ішінде тоз-тоз болып жіктеліп, уақыт өте өзгенің уысына түсіп "бөліп ал да - билей бер" саясатының зартабын тартты.

Сол жіктелудің келесі толқыны Қазақ атаулы Орданың шаңырағын көтеруші тұңғыш ханы Керей мен Жәнібек хандарға тиесілі болды. Керей мен Жәнібек хандардың шығу тегі - Орыс ханнан бастау алады. Орыс ханнан Керей мен Жәнібекке дейінгі шежіре ортағасырлық деректерде жақсы сақталған. Т.И.Сұлтанов аударған "Муизз ал-ансабтың" мәліметінде "Орыс ханның 15 баласы: 8 ұл және 7 қызы болған, делінеді де: "Бірінші ұл - Токтақия, ол хандық билікте болған. Оның үш қызы және үш ұлы болған. 1) Анике-Булад, 2) Бугучак, 3) Тенгриберди",- деп айтылады. Ал "Тауарих-и гузида-йи нусрат-намада" Токтақияның ұлдары "Тенгри-Берди, Йагуджак-анеке, Пулад",- деп беріледі [1, 4-5]. Ал Анике-Булад немесе Болатта бір ғана ұл болған, оның есімі-Керей-хан. Сөйтіп, Орыс ханнан бері қарай таратсақ, Орыс-хан, оның ұлы Токтақия, оның ұлы Анике Болат және оның ұлы - Керей хан болып жалғасады.

"Хандар шежіресі" Керей ханның үш ұлы болғанын жазады: Бұрындық хан, Қожа-Мұхаммед және Сұлтан Әли. Бұрындық туралы жазба деректерде азды-көпті мәліметтер баршылық, ал соңғы екі ұл жөнінде ешбір деректе айтылмайды. Бұрындық ханнан соң хандық билік толығымен және түпкілікті түрде Жәнібек хан ұлдары мен оның ұрпақтарына көшеді.

Қ. Жалайыр шежіресі "Оның /Кіші Жәнібек/ балалары көп еді",- деп Жағам бикемнен туған Қасым мен Қамбарды, және Үсек хан Жәдік хан - бұл екеуінің анасы бір, Бауыш, Бұйдаш бұл екеуінің анасы бір еді. Қожаш - бұл анандан жалғыз еді",- деп жеті ұлын атап көрсетеді. Тарихи мәліметтерде Жәнібектің тоғыз ұлының аты аталады. Ортағасырлық дерек "Нұсрат-наме" мен Әбілғазының "Түрік шежіресінде" бұллардың аттары мына ретпен берілген: "Ираншы, Махмұт, Қасымке, Мұхаммедхан, /Шибанимен соғысып, Мұхамедхан шәйіт болады. Одан соң Етік (Әдік), Жаныш, Қанбар, Өсік, Жәдік.

Керей хан мен Жәнібек ханның Орыс ханға дейінгі ата-бабалары жөнінде тарихи зерттеулерде біршама жақсы қарастырылған. Зерттеулердің бәрінде де Орда-Еженнен бастап Орыс ханға дейін Шығыс Дешті Қыпшақтағы Орда-Ежен әулеті билігінің үзілмегендігі айтылады. 1377 жылы Ақ Орда билеушісі Орыс хан қайтыс болғаннан кейін таққа оның үлкен ұлы Токтақия, яғни Керейдің атасы 2 ай ғана билік құрады. Т.И. Сұлтановтың жазуы бойынша Керей ханның атасы Токтақия "жұмсақ мінезді және әділетті" адам болып, Әмір Темір мен Тоқтамысқа қарсы күресте қайтыс болған [2, 4-5]. Ал Керейдің әкесі Анике-Болат немесе Болатқа келсек, ол - Токтақияның үш ұлының бірі. Оның есімі деректерде шежірелерге қатысты ғана айтылады. Басқа жағдайларда Анике-Болат туралы

ешқандай мәліметтер айтылмайды. "Тауарих-и гузида-йи нусрат-нама" бойынша Керей хан - Болаттың (Анике Болаттың) жалғыз ұлы. Тоқтақияның Болаттан басқа Тәңірберді және Бұғышақ атты екі ұлы болып, Бұғышақтың Мұхаммед, Ахмет және Әли атты үш ұлы болған [3, 241-242].

Бүгінгі күнде Отандық тарихта шығу тегі жағынан қазақ ханы Керей мен Жәнібектің Жошы ұлының қайсысынан тарайтыны жөнінде тарихи зерттеулерде екі түрлі дерек көзі бар. Бірінші, көзқарас мәліметтері бойынша Жәнібектің шыққан тегі Жошының үлкен ұлы Орда-Еженнен таратады. Мұндай мәліметті ортағасырлық шығармалар Рашид-ад-дин [4], Натанзи еңбектері [5]: "Жошы-Орда-Ежен-Сартақтай-Қоныша-Байан-Сасы-Бұқа-Шымтай-Орыс хан", - деген ретпен береді.

Екінші көзқарастағылар, Жәнібектің шежіресін Жошының он үшінші ұлы Тоқай-Темірден таратады. Ол туралы ортағасырлық деректерден "Нұсрат-намеде", XVII ғ. жазылған Әбілғазының, Қ. Жалайыридің жазбаларында кездесетін тек шежіресіне сүйенеді. Мұндағы рет мынадай түрде: "Тоқай-Темір - Әз Темір - Хожа- Бадық - Орыс хан" [6-7].

Бүгінде Қазақ хандары генеалогиясын зерттеумен айналысып жүрген Т.И.Сұлтанов, И.В.Ерофеева, Ж.О. Артықбаев, Б.Б. Кәрібаевтар осы пікірді құптауда [8, 2]. Орыс хан шежіресіне қатысты ортағасырлық шығыс деректерін жан-жақты талдаған шығыстанушы Т.И.Сұлтанов Ұрыс хан - Шымтайдан, Шымтай - Ерзеннен, Ерзен - Сасы-Бұқадан, Сасы-Бұқа - Баяннан, Баян - Құйыншыдан, Құйыншы - Сартақтайдан, Сартақтай - Орда-Еженнен, Орда-Ежен - Жошыдан, Жошы - Шыңғысханнан тарайды деген қорытынды жасады [1, 5].

1226 жылы Жошының қаза болуына орай "Шыңғыс-намада" көрсетілгендей, Шыңғысхан Жошы ұлысын, оның үш баласының арасында бөледі. Онда Алтын босағалы Ақ Орда Батуға, күміс босағалы Көк Орда (Ақ) Орда-Еженге, болат босағалы Боз Орда (Көк) Шибанға тиесілі болып, өзге ұлдарына күйме де тігілмейді [9]. Б. Кәрібаев Жошының мұрагері болып екінші ұлы Бату билікке келгенімен, Орда-Ежен әкесінің тірі кезінде және одан кейін де үлкен сый мен құрметке ие болған. Менгу (Мөңке) ханның оларға жіберген жарлықтарында оның есімі бірінші жазылып отырған. Бұған дәлел ретінде "Жошы әскерлерінің жартысын Орда-Ежен, ал қалған жартысын Бату басқарды. Орда-Ежен мен Бату ұлыстары бір-бірінен өте қашықтықта орналасты және әркім өз ұлысында билік жүргізді", - дей келе Орда-Ежен тұқымының Дешті Қыпшаққа қатысы Жошының өзге ұлдарынан гөрі көбірек болды деген пікірді қуаттайды. Сонымен бірге Б.Кәрібаев Қазақ хандарын Тоқай Темірден шықты деп тарату шайбанидтік тарихнаманың қолдан жасаған айласы деп қорытады [10].

Ал, Шәкәрімнің Тоқай Темір нәсілінен деп көрсетуі Әбілғазы шежіресі дерегінің негізінде берілген деп түсінген жөн.

Бату ұрпағының Өзбек баласы Жәнібек кезені гүлдену шағы болса, Жәнібек баласы Бердібектің кезені "Нар мойыны Бердібекте кесілді", - деп оның

өз жақын туысқандарын өлтіріп, ақырында өзінің де қаза тауып Бату ұрпағының жоғалуына себеп болды [6, 119]. Ендігі Ұлы хандық жолындағы бақталастық Орда-Ежен мен Шибан әулетінің арасында болуы заңды. Себебі ендігі Орда иелері еді.

Сонда қазақ хандарының әулетінің негізін салушы Орыс хан Орда-Ежен ұрпағы болды, осы тұста қазақтар әлі қазақ деп аталмаған кезде билік құрған. Ол "алаш" тайпаларын биледі, әдебиетте өзбектер одағы ретінде белгілі болды. Керей мен Жәнібектің бөлінуінен кейін ғана "қазақ" сөзі толық этноним болып қалыптасты. Бұл ретте қазақ термині бүкіл Дешті-Қыпшақ пен Жетісудың ұлан - байтақ аумағына тарады. Мұхаммед Шайбани хан бастаған өзбектердің бір бөлігінің Мәуереннахрға кетуі бұл ұғымның одан әрі кеңейгенін анықтады, қалған өзбек тайпалары да қазақтар деп атала бастады. XV ғасырда "ноғайлы", "өзбек", "қазақ" терминдерінің нақты этникалық шеңбері болған жоқ, олар қатар қолданылды. Фазаллах Рузбихан: "өзбектер үш тайпа құрайды... Олардың біреуі - шайбанилықтар және бірнеше ұрпақтар бойы болған хан билеушілер. Екінші тайпа - қазақтар, олар бүкіл әлемге күш қуатымен, жауынгерлігімен белгілі. Ал үшінші тайпа - маңғыттар, ал олардан - Астрахань патшалары (XVI ғ. басы)". Рузбиханның бұл сөздері сол уақытта "қазақ" және "өзбек" этнонимі этникалық бірлестіктен гөрі саяси бірлестік болғандығын байқатады. Рузбихан бойынша, екіге бөлінудің себебі Орда-Ежен мен Шайбан ұрпақтарының арасындағы тартыс деп көрсетіледі [10].

Қазақ терминінің қалыптасуы қытай қазақтарының шежіре деректерінде төменгідей сипатталады:

Еді бұл шаһ Керейдің немересі (інісі болар),
Бастады қалың елді ерте-кеші.
Шу деген бір жерлерге барып түскен,
Осы екен "қашак" деудің бас пернесі [11, 16].

Бағынған халық болып Тұғлұқ ханға,
Шағатай әулеті екен ол заманда.
Көшкенде біз "қазақпыз" демесе де,
Барғанда "қазақ" депті сол бір жайға [11, 17].

Жайы осы Әбусағит көшіп барған,
Сонан соң "қашак" деген ат тағылған.
Бұл сөзден "қазақ" аты пайда болып,
Осымен қазақ аты сіңіп қалған [11, 17].

"Қашак" атау "қыпшақ" атауымен үндес, бәлкім Дешті Қыпшақ деп тағылған атау, осы далаға әр өңірден "қашқан", негізіне түркі қашақтарының жиналуына байланысты тағылған атау болуы мүмкін. Сонау көне заманың өзінде осы өңірге "Қазақия" деген атау тағылған болатын. Дешті Қыпшақ тұрғындары көшпелі шаруашылықты қолданып, еркіндікте өмір сүрушілерден болды. Әбілғазы деректері де осы мазмұндас деректерді ұсынады.

Шежіренің мазмұны төменгідей өрбіп қазақтың әлеуметтік тұрмысы айқын көрініс береді:

Бұдан соң қазақ болып парықталды,
Көшпенді тұрмыс оған лайықталды.
Хан болып Әбусағит (Жәнібек хан) қазақтарға,

Тарихта осылайша намы қалды.

"Қазақ" деп осыдан бастап тарады жол,
"Көшпенді", "еркін" деген мәнісі сол.
Жазамын бұдан былай арта қуып,
Қазақтың кең таралған руын мол [11, 17].

Түркілер отырықты ел болысқан,
Туыстық айтқандары ем болысқан.
Қала боп қалың ауыл орналасып,
Егін мен қол өнерге қол қойысқан.

Көшпенді ел жүре берген қазақ болып,
Тартқаны қыс пен жұтта азап болып.
Мал бағып, малмен бірге көшіп-қонған,
Елдерге отырықты мазак болып [11, 17].

Әділетсіздікке қарсы күресіп, еркін өмірге
ұмтылған жұрттың тіршілігі қиыншылықпен де
қабысып жатқандығы туралы көрініс береді. Жәнібек
ханға дейін бұл өңірде "қазақ шығу" болғанымен
жазба дерек көздерінен қазақ даласының әр өңірінде
қала мәдениетінің болғанын Ақ Орда тарихына шолу
жасай отырып білеміз, онда таза көшпелі
шаруашылықтың орын алмағаны көрініс береді.
Әкелі-балалы Рычковтар Ұлытау өңірінде
Шыңғысханның келесі бір астанасы Жер-Ана
қаласының болғандығы туралы мәлімет қалдырса,
Қорғалжынан Нұра өзеніне құяр тұста ноғайлардың
үлкен қалашығы болғаны туралы дерек қалдырады.
Қазақ хандығы тұсында бұл қалалардың болғаны
туралы мәлімет жоқ деп нақты айтуға болады. Оған
себеп Әмір Темірдің шапқыншылық соғыстарының
салдарынан қала мәдениеті күйреп, осылайша
шарасыздықтан "қазақ шығудан" өзге жол қалмады.
Болмаса Дженкинсон 1558-1559 жж. Бұхарда жүріп
қазақтар туралы: олар қатал, саны жағынан көп,
қалалары жоқ, Мұхаммедтің дінін ұстанушы ел деп
айтқанын ескерсек, "қазақ шығу" дегеніміз көшпелі
өмір сүру деп те ой қорытындылауға болады [12, 155].
Елеуовтың аңыздарына сүйенсек Керей мен Жәнібек
хандар қала тұрғызуды ойға алғандығы айтылады.

XIX ғасырдың бірінші ширегіне дейін өмір сүрген
Қазақ хандығының хандарының бәрі Жәнібек ханның
ұрпақтары болып саналады. Жәнібек хан
Әбілғазының шежіресі бойынша Керей ханмен
немере болып келеді [13, 43].

Б. Кәрібаев Керейдің есімі XV ғасырдың 60-шы
жылдарының соңынан, ал Жәнібектің есімі XV
ғасырдың 70-ші жылдарының ортасынан бастап
жазба дерек мәліметтерінде кездеспейді. Соған қарап
оларды 60-70 жыл өмір сүрген деп есептесек, XV
ғасырдың басында дүниеге келген болып шығады [10].

Кейінгі тарихи зерттеулерде қазақ ханы Жәнібекті
(1453-1474 жж.) "Әз-Жәнібек" деп атау көрініс тапқан.
Ал шын мәнінде "әз" атауы Алтын Орда ханы Өзбек
ханның ұлы Әз Жәнібекке (1341-1357 жж.) қатысты.
Бұл туралы ортағасырлық жазба дерек: "Өзбек хан
өлген соң, оның ұлы Жәнібекті хан көтереді. Жәнібек
хан ғажайып мұсылман патша болды, өзі ғұлама,
ибалы, ақылды кісі еді, Сарайшық шаһарында таққа
отырды, шарифатты қатаң сақтар еді", - деп Жәнібектің
"әз" аталғаны жөнінде атап өтеді [6, 116].

Енді Керей мен Жәнібек сұлтандардың Әбілқайыр
ханнан бөлінгенге дейінгі, яғни XV ғасырдың 50-
жылдарындағы өмірі туралы аздап тоқталсақ. Керей
мен Жәнібек Әбілқайырдан бөлінгенге дейін қай
өңірлерді мекен еткені туралы мәліметті фольклор
деректерінен табамыз.

Тарихтан белгілі Жошы ұлысының шығыс бөлігі
XIII ғ. соңы-XIV ғ. басында Орда Ежен ұлысының
орталығы Алакөл маңынан Сырдың орта ағысы
бойына көшіріледі.

Баян ханнан Барақ ханға дейін Сыр өңірі Ақ
Орданың саяси-әкімшілік, сауда-айырбас, діни-
мәдени орталығы болады. Қыс қыстауы болды. 1428
жылы Барақ хан өліп, хандық билік шайбанилық
Әбілхайырға көшкенімен Ақ Орда хандарының
ұрпақтары Сыр өңірінде қала берген. Олардың ішінде
Керей де, Жәнібек те және басқалар да бар. 1446 жылы
Әбілқайыр хан Сыр өңірің Мәуреннахрдан қайтарып,
өз астанасын Сығанаққа көшіреді. Шайбанилық
сұлтандардың Сыр өңіріге келуі ордаежендік
сұлтандарға өте ауыр болады. Ең жақсы жайылымдар
мен қыстаулардан айырылу, ордаежендік сұлтандар
үшін "қиыншылық" туғызды [10]. XV ғасырдың 50-
жылдары соңында Керей мен Жәнібек
"қиыншылыққа" көндігіп, осылайша Сыр өңірінен
көшкен. М.Елеуовтың берген тарихи аңыз мәліметі,
Керей мен Жәнібектің Шу бойына келуіне
байланысты аңызда: "Сырдың бойынан тышқан
жылы қара күзде бір түмен елімен ауа көшкен
ағайынды Керей мен Жәнібек сұлтандар қыс түсе
Мойынқұмға жетіпті" деп баяндалады [14]. Осы
аңыздың соңында біршама жылдар өткеннен соң, екі
сұлтанның Сырға қайта оралғандығы жөнінде
жазылады. Келесі аңыз бойынша: "қара күзде Сырдан
қопарыла көшкен қалың елді Керей мен Жәнібек
сұлтандар Мойынқұмға бастап келіпті", - деп
басталады да, бір-бірімен іргелес жатқан екі ескі қала
жұртын көріп, Жәнібек сұлтан Керейге: "Алла тағала
екеумізді ажыратпасын", - деп "осы екі ескі жұртты
бізге бұйыртқан шығар, қаласаңыз, біріне сіз, ал
екіншісіне мен қоныстанып, қала салайық", - деген
екен. Сол кезде шығысқа қарап тұрған Керей хан
бетін батысқа бұрып: "Уәде, бірақ біз бұл жерде ұзақ
тұра алмаспыз, Алла тағала сәтін салған күні -
Түркістанға жол жүруіміз керек", - депті [14]. Екі
аңызда Сыр өңірі - Керей мен Жәнібек сұлтандардың
ұлысы, "атамекені" болғандығын көрсетеді. Сыр өңірі
қашанда көшпелі қауым үшін маңызды өңір болды,
себебі қысы қатты орталық, солтүстік өңірлерде
қыстау мүмкін емес еді. Шежіре деректерінде
жүздердің бөлінуі осы Сыр өңіріне байланысты
көрсетілген, қазақтар үшін бұл мекен ең қолайлы
қыстау және де экономикалық тұрғыдан маңызды
аймақ, яғни сауда қалалары топтасқан мекен болды.
Әбілхайыр ханның ұлы Шаһбұтақтың қазасын
Керей мен Жәнібекке жаушы жіберіп хабарлайды.
Бұл оқиғадан кейін жергілікті тайпа басшылары да,
өздері де аман қалмайтыны анық. Осыған орай
"Менің жауымның жауы маған жау емес" деген
қағида бойынша болар, оларға моғол ханы Есен Бұға
хан тиімді болады. Екі жақты өзара келісімнің
болғандығын төмендегі жағдайлар қуаттайды [10].

Біріншіден, М. Елеуовтың аңыз бойынша Керей мен Жәнібек қарамағындағы бір түмен елмен көшкен.

Осы тұстан Керей мен Жәнібек сұлтандар Әбілхайырға қарсы топтың басында болды. М.Х. Дулатидың еңбегіне: "Әбілхайыр хан Дешті Қыпшақты өзіне толық бағындырған кезде жошылық әулеттің кейбір сұлтандар өзіне хан тарапынан төніп келе жатқан қауіпті алдын-ала сезіп, оны болдырмауға тырысты. Сол мақсатта бірнеше сұлтандар - Керей хан, Жәнібек сұлтан және сол сияқты қарамағындағы азғантай адамдармен Әбілхайыр ханнан қашып Моғолстанға келді",- деп көрсетеді [4, 360].

М.Х. Дулати Моғолстан билеушісі Есенбұғаның Жәнібек пен Керей сұлтан бастаған қазақ руларын қарсы алудағы мақсатын төмендегідей баяндайды: - "бұл қазақтарды Әбілхайырға қарсы пайдалану үшін жақсы қарсы алып, өзінің батыс шекарасындағы Шу өзенінің бойы мен Қозыбасы аймақтарын берді" [15, 27]. Бұл саяси жағдай Т. Сұлтановтың көрсетуі бойынша 1461-1462 жж. болған [1].

Бұл оқиғаның астарында, әрине, Жошының Шағатай иелігінде болған ірі ұлыстардың өзара келіспеушілігі жатқаны аян. Ақсақ Темір өлгеннен кейін империядағы дағдарыс, тәртіптің болмауы, жалпы ішкі тартыс ыдырауға әкеп соқты. Арғындардың біршамасы ол кезде Шағатай ұлысында болғаны деректерден белгілі, ал қыпшақтардың әуелден Әбілхайыр хандығының құрамында болғаны анық. 1446 жыл шамасында Әбілхайыр Сырдария өңіріндегі қалалар үшін Темір әулетімен күресті бастады. Шығыс Дешті қыпшақ жерін (Сарыарқа) қосып алған және оны орталыққа айналдырған Әбілхайыр хан енді одан әрі оңтүстікке белсенді түрде жылжыды. Осының нәтижесінде бұрын Шағатай ұлысын мекендеген көптеген рулар "Көшпелі өзбек мемлекетіне" қосылды.

Ақсақ Темір заманында жазылған еңбектерде арғындардың Темір мемлекетінің құрамында болғандығы жөнінде мынадай мәліметтер бар: әңгіме-хабар Темірдің атынан айтылады: "Из среды 40 аймаков или начальников орд, которые признали мою власть я желал бы, чтобы 12 получили офицерскую тамгу для того, чтобы возвысить их на степень моих доверенных слуг. И я избрал начальников Берласа, Тархана, Аргуна, Салаира, Тумкачи, Дулбди, Могула, Сельдуза, Туга, Капчак, Ерлата и Татара. В орде Аргуна Таш Ходжа я облек в достоинства восьмого эмира и выбрал 20 лиц из этой орды в минбаши, юзбаши и унбаши". Мұнан көріп отырғанымыздай, арғын елінің Ақсақ Темір қарамағындағы көшпелі 12 орданың ішіндегі беделді ел болғаны көрінеді [16]. Арғын бірлестігінің Тұран аймағының басым бөлігіне тараған бүгіндегі түркі тілдес тайпалардың көп бөлігінде кездеседі. Ш.Ш. Уәлиханов еңбегінде арғындардың негізгі билігі Шағатай ұлысында, яғни, Темірдің империясының құрамында болғандығы туралы пікір бар [12].

Қазақ хандығының құрылу қарсаңындағы Дешті Қыпшақтағы саяси жағдайдан жергілікті халықтың Әбілхайырды мойындамағанын көреміз. Халық даналығында "Халық наразыланса - хан тағынан таяды" демекші, негізгі шешімді сол кездегі белді

рулардың би, ақсақалдары мен батырлары шешкен. Халық даналығында "шындығында хандар мен сұлтандар біздердің қызметшіміз" деп айтылуы "хан" титулын сақтап қалу үшін төрелер халықтың ынғайын табуға әрекеттенген. Қазақ қоғамында тандау еркіндігі болған.

Шибан әулетінің билікке келуі, Орда-Ежен ұрпақтарының шибан әулетінен зәбір көруінен, оны мойындаудан бас тартқан бұқара, оның ішінде арғын руы қыспаққа душар болды. Себебі, бұл Орта жүз жеріндегі негізгі аға ру өкілдері арғындар болатын және ол Жәнібектің әкесі Барақтың Ташкент пен Ходжентке қарсы жорығына қатысқан [17, 16]. Қыпшақ Қобыланды мен Дайрықожасының арасындағы дауда арғын руының беделінің түскенің аңғарылды. Бұл, дегеніміз сол тұста негізі саяси және әлеуметтік шешімдерді реттеуде қыпшақтардың үстем болғандығын көрсеткіші еді. Сонау Алаша ханнан бастау алып арғында алты арыстың ішіндегі белдісі болғаны баршаға аян, міне, сол тұғырдан түспеуі керек еді.

Ал, Орыс хан ұрпағы Жәнібек пен Керей саяси қуғындаудан құтылу, әрі хандық билікті қайтару мақсатында Әбілхайырға қарсы тұрған негізгі топ болып өздеріне жақтастар тартып "Көшпелі өзбек" мемлекетінен 1459-1460 жылы толықтай бөлініп Моғолстан иелігінің Шу мен Талас өңіріне қоныстанды [18]. Әрине бұл алғашында шын мәніндегі босқындау болды. Әйтсе де Моғолстан мемлекетімен туыстық жақындығы болды, қазақ рулары бір хандықтың жерінен екіншісіне, одан қала берді үшінші ханның жеріне емін-еркін көшіп-қонып жүре бергендігі туралы мәлімет жоғарыда келтірілді. Бүгінде Моғолстан жұрты қазақтың Ұлы жүз халқын топтастырады.

М. Елеуұлының ғылыми айналымға енгізген тарихи аңыз-әңгімелерінде Керей мен Жәнібек сұлтандардың көшіп келген мезгілі тышқан жылы, күз айында болатын деп мәлімдейді. Одан әрі тарихи аңыз-әңгімеде көшіп келгендердің Шу өңіріне қыстап шығып, келесі жылы көктемде Керейдің хан болып сайланғаны жөнінде айтылады. Уақыт жағынан қарағанда ол 1458 жылдың көктемі. Орта ғасырлардағы ұғым бойынша, хан - тек мемлекеттің жоғарғы билеушісі ғана емес, сонымен бірге мемлекеттің символы болып есептелді. Осы тұрғыдан алып қарағанда, Б. Кәрібаев: -"Керейдің хан болып сайланған кезін, Қазақ хандығының пайда болған жылы",- деп тұжырымдайды [10].

Шежіре деректерде қазақ руларының туысқандық-этногенетикалық бейнесі қалың түркі жұртының "анда" ғұрпымен бір тума болуы осы сарында өрбейді:

Осы кез біз "қазақ" деп аталғандық,
Түріке бір әдет бар ескі заңдық.
Тамызып сүтке қанын қосып ішіп,
"анда" деп жасайды екен туысқандық.

Туысқан "анда" болмай қарамайды,
Жақын деп, қан қосылмай саналмайды.
Ішсе де қай румен қанын қосып,
"Бір туған жақыным" деп жағалайды.

Құралған әр рудан қазақ басы,
"Анда" болып қосылған қазандасы.
Ел болып өз еркімен тағы болған,
Деген сөз "қазақтың" мағынасы...[11, 63-64].

Ол дәуірде әртүрлі себептермен, түрлі жолдар арқылы еркіндік іздеп, өз елінен, үйренген ортасынан бөлініп кетіп, жағдайға орай басынан сан түрлі оқиғалар өткізген адамдардың хал-күйін білдіру үшін оларды қазақ деп атаған. Керей мен Жәнібек те, оның соңынан ерген халық та сондай елден жырақ, кешегі өз елі, бүгінгі жауы Әбілхайыр мемлекетінің шекарасын жағалап жүргендіктен де, олар қазақтар аталды, кейіннен олардың құрған хандығының атауына айналды [1].

Шу мен Талас өңірінде қоныстанған Керей мен Жәнібек сұлтандар бастаған топ Есенбұға ханға қолдауы тиіп Жүніс ханға қарсы тосқауыл болғандығын Махмұд ибн Уәли атап өтеді. Кейіннен, 1462 жылы Есенбұғаның қайтыс болуынан кейін Досмұхаммедтің билікке келуі жағдайды өзгертіп, енді Керей хан мен Жәнібек сұлтан Жүніс ханмен жақтас болады [1]. Бұл, қалыптасқан процес Қазақ хандығының іргесін бекіте түседі. Осы әрекет сыртқы саясатта өзіндік ұстанымдары мен дербес саясаты болғандығын дәлелдейді.

1469 жылғы ірі оқиға Әбілхайыр ханның күнбе-күн күшейіп келе жатқан жас Қазақ хандығы ең басты қарсыласына әзірлеген жорығы болды. Жорықты Махмұд ибн Уәли: "...осы мезгілде қалың қар түсіп, құйындаған жаңбыр жауды және күшті жел басталып, суық ең жоғарғы белгіге жетті",- деп сол жылғы қыстың өте суық және қар аралас жаңбырлы болғанын мәлімдейді. Әбілхайыр әскерінің Ақ Қышлақ деген жерге жеткенде суықтың күшейгендігінен әскер тоқтауға мәжбүр болды, әріден Әбілхайыр хан сырқаттанып, қаза табуы, әскердің кері шегінуіне негіз болды [1]. Әбілхайыр өлген соң, ел ішінде саяси дағдарыс одан әрі өрши түсті:

"...ел ішінде бұлғақ басталды",- деп жазады Ибн Рузбихан, Шибан ұлысына хан болу кезегі Шейх-Хайдар ханға жетті". Бірақ ортағасырлық мұсылман жазбаларының айтуынша, ол аз уақыт қана билік құрады. Тура сол кезде қалың қазағын ерткен Керей мен Жәнібек өз ұлысына қайта оралып, Дала саяси билігі үшін тартысқа араласып кеткен.

Шади, Бинаи және белгісіз автордың "Нусратнамасының" айтуынша, Шейх-Хайдар күйрей жеңіліп қаза табады. Тірі қалған Шибан ұрпақтары Астрахан жаққа Тоқай-Темір әулетінің төңірегіне қарай қашады [5]. Сөйтіп бұл өңірдің бірден-бір иесі Керей мен Жәнібек және олардың жақтастары болып шығады.

Жазба түп нұсқадағы деректерді тәптіштей тексере келгенде, бұл тарихи оқиғаның хижра бойынша 875 жылы (1470-1471) болғанына көз жеткіземіз. Т.И. Сұлтановтың талдауына тоқталсақ онда М.Х. Дулатидің (1500-1551) Қазақ хандығының құрылу мерзімін хижраның 870 жылы (1465-1466) Әбілхайырды өлді деп көрсетуі, яғни 70 жыл өткен оқиғаны баяндауда жіберілген шатасушылық деп бағалайды [1].

Парсы таихшысы Қазы Ахмад Ғаффари Казвинидің "Тарихи жахан-арасы" бойынша,

хижраның 873 жылы (1468-1469) немесе XVI ғасырдағы ортаазиялық автор Масуд ибн Усман Кухистанидің "Тарихи Абу-л-Хайр-хан" және Махмуд ибн Уәлидің "Бахр әл-асрары" бойынша хижраның 874 жылы (1469-1470). Т.И. Сұлтанов Қазақ хандығының құрылуы 1469 жылдан бұрын болуы мүмкін емес, яғни Моғолстанға қайта оралу 1469-1470 жылдар болса, хандық құрылуы 1470-1471 жылдар деп қорытады [1].

Дәл осы жылы моғол ханы Досмұхаммед, Әмір Темір ұрпағы Әбу Сайд мырза қайтыс болды. Үш мемлекеттің жоғарғы билеушілерінің бір мезетте қайтыс болуы және соған байланысты үш мемлекеттегі қалыптасқан саяси жағдайлар Қазақ хандығының саяси билігінің Дешті Қыпшақта орнығуына қолайлы алғышарттар жасап берді.

Осылайша 1469-1470/71 жылдары Дешті Қыпшақта бұрынғы ордаежендік әулет билігінің жаңа сапада, жаңа атаумен - "қазақ" атауымен орнығуы болды [19, 177].

Шәкәрім қажы Қазақ хандығының XV ғ. ортасында дүниеге келу себебін суреттей отырып: "Сонда қазақтың ханы Әз Жәнібек еді, Әбілхайырға қарап тұрушы еді. Әз Жәнібек ханның шын аты Әбусағид, Тоқай Темір нәсілінен Барақ хан баласы еді. 1455 жылы Әз Жәнібек хан немере інісі Шағгерей ханмен тамам қазақты алып...Тоқлұқ Темірге қарады",- деп баяндайды шежіресінде [13, 43].

"Ахан ат-таварих" Хасан - Бек Румлу еңбегінің XII томдық еңбегін М.Х.Абусейтова қарастыра отырып, Қазақ хандығында хан титулын бір мезетте бірнеше ханның иеленгенін көрсетеді. Керей мен Жәнібектің бір мезетте хан болғанын атайды [20, 96-98].

Керей хан 10 жылдай Шу бойында хандық құрған (Қараңыз: М.Елеуұлы Көрсетілген еңбек, 7-б). Бұл жылдар хандықтың құрылуының алғашқы кезеңі, сатысы болатын. Керей ханның билігі тұсында жаңа хандық - саяси күш ретінде бірнеше міндетті орындайды: 1) Жүніс ханның Есен-Бұға ханның тағына таласы уақытша болса да тоқтатылады; 2) Моғол ханы Есен-Бұғаның өз елінде ықпалы өседі; 3) "Көшпелі өзбектер" елінің күйреу процесі тереңдей түседі; 4) Әбілхайыр ханға наразылардың бәрі Қазақ хандығына келе бастайды, сөйтіп хандық халқы тез көбейеді...Мұхаммед Хайдар Дулатидың мәліметі бойынша 1470 жылға дейін хандық халқы 200 мыңға дейін жеткен [4].

М. Елеуұлы: "...10 жылдай хандық құрған Керей хан Хан тауына жерленіпті". Біздер 1458 жылдары Керейді хан көтергенің мәлімдедік. Б.Кәрібаев "10 жылдай..." дегеніміз 7-8 жыл шамасы. Керей хан өліп, орнына немере туысы, үзеңгілес серігі Жәнібектің хан болғандығы белгілі. Егер Керей 7-8 жылдан соң қайтыс болса, онда Жәнібек ханның билікке келуі 1465/66 жылға сәйкес келіп тұр. "Тарихи Рашиди" авторының "қазақ сұлтандарының билік құруы 870 жылдан (хижра бойынша) басталады",- деп жазуы 1465/66 жылға байланысты айтылды ма екен? Бұл әлі толық дәлелдеуді және зерттеуді қажет етеді",- деп түйді [10]. Себебі Шәкәрім шежіресінде "Сонда қазақтың ханы Әз Жәнібек хан еді",- деп көрсетуі, Қадырғали Жалайри шежіресінде Керей хан есімі аталмай Ұрысханның төртінші буыны Жәнібек хан

деп оның ұрпақтары жайлы "хандар шежіресін" береді [6].

Қазақ хандығында Қасымның алдында Керей ұлы Бұрындық (жобамен 1470-1511 жж.) билік етті. М.Х. Дулатидің еңбегінде: "Әкесі Керейден кейінгі билікті Бұрындық жалғастырады",- деп көрсетеді [4, 306].

М.Х. Дулати: "Керей ханнан кейін хандық таққа оның ұлы Бұрындық хан отырды. Жоғарыда аталған Қасым хан Жәнібек ханның баласы болатын, әрі әкесі сияқты барлық іс жағынан Бұрындық ханды тыңдар, соған бағынатын еді"- деп мәлімдейді [6, 306].

Керей ханның қайтыс болған жылы жөніндегі біз пайдаланып отырған аңыз мәліметі жазба дерек мәліметтерімен сәйкес келеді. "Шайбани-нама", "Фатх-нама", "Тарихи Кипчак-хани" деректерінде Әбілқайыр ханнан кейін, оның ұлдарына қарсы жүргізген күресте Керей хан есімі кездеспейді, тек қана Жәнібек хан аталады [5]. "Моңғолдың құпия шежіресінде": "Барша моңғолды Қабул хан билеп тұрған-ды. Қабул ханнан кейін, оның жеті ұлы болса да, Сүнгін білгірдің баласы Амбығайды барша моңғолдың ханы болғызды",- деп Шыңғысханның ата-тек шежіресінде де хандық билік немере ағайындар арасында да алмастырылып отырғандығын көрсетеді [21, 32].

Қазақ хандығының құрылу туралы хронологиялық кезеңдеу келтірсек:

1-ші 1458 ж. аңыз бойынша Керей ханның ақ кигізге көтеріліп хан көтерілуі, бұл тұста Қазақ Ордасының Моғолстан іргесіндегі автономия сипатында бой көтеру шағы.

2-ші 1465/66 жылдар Керей ханның қаза тауып, Бұрындық хан мен Жәнібек ханның Әбілқайыр хан мемлекетінің іргесінде хандық құру шағы.

3-ші 1470/71 жыл Әбілқайыр ханның 1469 жылы қаза тауып, хандықтың саяси дағдарысқа тап болуы. Бұрындық хан мен Жәнібек сұлтанның Сарыарқаға оралуы. Моғолстан, Мәуреннахр және Әбілқайыр мемлекеттерінің құлдырап, осы мемлекеттердің құрамындағы рулардың біршама бөлігінің Бұрындық хан мен Жәнібек ханның қоластына жиналу шағы, "ел айрылу" процесінің аяқталу кезеңі Қазақ хандығының құрылуы шағы болып табылады.

Дегенмен, бұдан шығатын қорытынды - біреу. Қазақ хандығының қалыптасу шағы моңғол дәуірінен басталып, Батый Ордасы мен Моғолстан мемлекетінің ыдырау процесінде пайда болған саяси ұйым болатынын мойындасақ, яғни "ел айрылған" оқиғаларына тоқталсақ, қазақ атанған рулардың да, Батый Ордасы мен Моғолстан мемлекетінің дәстүрлері мен құндылықтарын жетекшілікке алған қауым екендігі айқын. Сол себептен тарихи фольклор деректерінде Батый Ордасының (Татарлар Ордасы) Әз Жәнібек пен Қазақ хандығын құрушы Жәнібектің айырмашылығы ескерілмейді, екі тұлға жады да біте қайнасып кетті. Себебі бұл кезеңдер, яғни көшпелі дәстүрді сақтап қалған бүгінгі Қазақ елінің қалыптасу тарихы еді. Өзге бауырлас, бір атаның баласы, "ноғай", "өзбек" бұрынғы "алаш" бірлестігінен бөлінді. XV ғ. I жартысы "алаш" жұртының дүрбелең кезеңі басталды. Алаш жұрты бөлінді, "ел айрылу" процесі орын алды. Елдіктің бастау мерзімі 1460/70

жылдар деген болжамымыз жансақ болуы әбден мүмкін, яғни Қазақ хандығының қалыптасу кезеңін сонау моңғол дәуірінен бастасақ та болар. Өйткені Шыңғыстау (Ұлытау) жерлері үш жүздің Алашты хан көтерген өңірі, өзге ұлтқа емес, нақ қазаққа ғана тән аймақтар. Қазақ даласы өзге түркі тілдес халықтардың "ата жұрты". Ал, 1460 жылдар "алаш" ұранды "Жошы ұлысының" бас ханы Орда-Ежен ұрпақтары қазақтың хандарының басы болып, "алаш" жұртын "қазақ" атауымен алмастырған кезең деп баға берсек те болады. Біздер әлемнің жарты шарын билеген Шыңғысхандай бабамызды жатсынбай, қайта елдігіміздің бастауы болған Алаша хан деп тамыр алғызсақ, міне шынайы болмысымызға арқау болған тарихымызға үндесер еді. Ақиқатында елдік бастаманы сонау қола дәуірімен сабақтастырсақ - тамыры тереңен нәр алған, шежіресі мен жазба тарихы үндескен көшпенділердің жүріп өткен тарихына куәгер болар едік. "Елу жылда ел жаңа" деп ғасырлар аралығында дәстүрі, ділі мен діннің берік ұстанған көшпелілер мемлекеті Ғұн, Түрік, Моңғол, Қазақ деп аталып тарих сахынасында айтарлықтай із қалдырған алпауыт хандықтардың жұрнағымыз. Уақыт өте көшпелі тұрмысықа өтуімізге орай қазақ деп атау алған елміз.

Қазақ аталған елдің ұйытқысы Әбілқайырдан бөліне көшкен рулар, оның басшысы Керей мен Жәнібек хандар болғанын шежіре деректеріміз баяндайды. Олар алдымен Шуға ығысып көссе, кейін Сарыарқаны түгел өзіне қаратты. Қазақ жұртының жеке саяси мемлекет ретінде пайда болуы жоғарыда сипатталған оқиғалардың нәтижесі болса, күрделі этникалық құрамы арий-тур, сақ-ғұн-түркі дәуірінен бастау алып XII-XV ғғ. әртүрлі түркі моңғол-татар руларының одақтасуынан құралды.

Керей мен Жәнібек хандардың алғаш рет соңынан ерген жұрт Орта жүздің аға руы арғындар болып, Ұлы жүз жерінде жаңа хандық құрды. Шыңғысхан заманындағы көшпелі дәстүр және дала демократиясына негізделген мемлекеттік құрылыс өзге алаш жұртын осы Керей мен Жәнібек хандардың хандығына топтастыра бастады. Бұл еркіндікке ұмтылушыларды мемлекеті еді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Сұлтанов Т.И. Қазақ мемлекетінің құрылуы. Қазақ хандығының тарихы. - ("Жетінші сөз" сериясы). Алматы: Мектеп, 2008.-160 бет.
2. Күзембайұлы А., Абилев Е. История Казахстана. Алматы: 1996. - 340 с.
3. С.Г. Кляшторный мен Т.И. Сұлтановтың. "Летопись трех тысячелетий". Алма-Ата: Рауан, 1992. 375 с.
4. Мұхамед Хайдар Дулати. Тарих-и Рашиди. - Алматы: Санат, 1999. 656 б.
5. Материалы по истории Казахских ханств XV-XVIII веков (извлечения из персидских и тюркских сочинений). Составители: С.К. Ибрагимов, Н.Н. Мингулов, К.А. Пищулина, В.П. Юдин. Алма-Ата: "Наука". 1969.
6. Әбілғазы баһадүр хан. Түрік шежіресі. - Алматы: Қазақстан, 1997. - 208 б.

7. Қадырғали Жалайыр. Шежірелер жинағы. - Алматы: Қазақстан, 1997. - 128 б.
8. Омарбеков Т., Омарбеков Ш. Қазақстан тарихына және тарихнамасына ұлттық көзқарасы. - Алматы: Қазақ университеті, 2001. - 156 б.
9. Тұрсын Сұлтанов. Алтын Орда. Еуразия даласындағы Шыңғысхан ұрпақтарының мемлекеті-Алматы: Мектеп, 2011.-176 б.
10. Кәрібаев Б. Қазақ хандығының тарих. <http://kaztar.kaznu.kz/3/main/nodes/4>.
11. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. - "Фолиант", 2009. Т 32: Тарихи жырлар -400 б.
12. Әкелі-балалы Рычковтардың қазақ этнографиясына байланысты еңбектері (Қазақ этнографиясының кітапханасы 33-ші том) - Павлодар: "ЭКО" ҒӨФ, 2006.-246 б.
13. Құдайберді ұлы Ш.К. Түрік, қарғыз-қазақ ғәм хандар шежіресі. 2-ші бас. толық. - Астана: "Алтын кітап", 2007.-270 б. - (Қазақ этнографиясының кітапханасы, 28-ші том).
14. Елеуов М. Шу Талас өңірлерінің ортағасырлық қалалары мен мекендер. ғыл. д-ры дсс...: 07.00.07 - Алматы 1999 - 360 б.
15. Қазақтың көне тарихы/ Дайындаған М. Қани.-Алматы: Жалын, 1993.-400 б.
16. Елешова З. XV-XVIII ғғ. қазақ тарихының фольклорлық нұсқасы: Тарих ғыл. канд. дисс... 07.00.02. - Алматы, 1999. - 161 б.
17. Сұлтанов Т.И. Поднятие на белой кошме. Потомки Чингиз-хана. - Алматы, 2001.
- 18.А. Сейдімбек "Қазақ әлемі". Этномәдени пайымдау. Оқу құралы.- Алматы, "Санат" 1997. - 464 б.
19. Әбдікәрім Хасенов. Қазақстан тарихы этникалық зерттеулерде. Т. II: Жалайыр. Алматы: "Алаш" туралы зерттеу орталығы, 2008. - 400 б.
20. Писменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока. Часть 1. Под ред. П.А. Грязневич, Г.А. Зогроф. Москва: "Наука" 1977. 280.
21. Моңғолдың құпия шежіресі. (XII-XIII ғасырлардағы көшпелілер шежіресі) (Екінші басылым). - Алматы: Өнер, 2009 - 216 бет.

Назым БУКИРБАЕВА, тарих ғылымдарының магистрі, Экономика, бизнес және құқық колледжі, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көшесі., 9, nazym-2111@mail.ru, 87212562380

Мереке АЛШЫНБАЕВА, тарих ғылымдарының магистрі, Қоғамдық келісім КММ
alshynbaeva_mereke696@mail.ru. 87472496624

XV ғ. соңғы ширегі - XVI ғ. 80 жылдардың басындағы Қазақ хандығының саяси жағдайы

Аталмыш мақалада Қазақ хандығының XV ғ. соңғы ширегі - XVI ғ. 80 жылдардың басындағы Қазақ хандығының саяси жағдайы қарастырылады. "Ел айырылу" - моңғол-татар дәуірінің аяқталуы айтылып, "алаш жұртының" көп бөлігі Қазақ хандығының құрамына қосылып Қасым хан тұсында хандықтың күшейгені баяндалады. Моғолстан мемлекетімен достық қарым-қатынаста болғандығы баяндалады. Қазақ хандығындағы тоқырау кезеңдері де сипатталады. Хақназар ханның хандық билікке келуі және сол кезеңдегі саяси жағдай қарастырылады.

Түйінді сөздер: Орда-Ежен, калмак, жоңғар, қазақ рулары, Көшпелі өзбектер мемлекеті, Керей хан, Жәнібек хан, Бұрындық хан, Қасым хан, Тахир хан, Хақ Назар хан, Шайбани хан, Абдолла хан, Моғолстан, Мауреннахр, Қазақ хандығы, "ант" дәстүрі.

Назым БУКИРБАЕВА, магистр исторических наук, колледж Экономики, бизнеса и права, Карагандинский экономический университет Казтребсоюза, 10009, Республика Казахстан, г.

Караганда, ул Академическая, 9, nazym-2111@mail.ru. +77212562380

Мерек АЛШЫНБАЕВА, магистр исторических наук, Общественное соглашение КГУ
alshynbaeva_mereke696@mail.ru. 87472496624

ПОЛИТИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА В КОНЦЕ - XV в. И В НАЧАЛЕ 80 ГОДОВ - XVI в.

В этой статье в XV веке Казахское ханство. последняя четверть - XVII в. Политическая ситуация в Казахском ханстве в начале 80-х годов будет рассмотрена. "Утрата страны" - это конец монголо-татарской эпохи, и большинство "народа алаша" входят в состав Казахского ханства, и ханство стало сильнее во времена правления Касыма. Это были дружественные отношения с государством Могулистан. Также характеризуются стадии застоя в Казахском ханстве. Хакназар-хан приходит к власти и рассматривает политическую ситуацию того времени.

Ключевые слова: Бұрындық хан, Қасым хан, Тахир хан, Орда-Ежен, Шайбани, Алтын Орда, Ак Орда, Калмык, Джунгар, Шайбани хан, хан Абдолла, Моғулистан, Мауреннахр, Казахское ханство, традиция "клятва".

Nazym BUKIRBAEVA, master of historical Sciences, economic, business and law college of Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str. 9, nazym-2111@mail.ru, 87212562380

Mereke ALSYNBAEVA, master of historical Sciences, Social agreement
alshynbaeva_mereke696@mail.ru. 87472496624

POLITICAL SITUATION OF THE KAZAKH Khanate AT THE END - XV CENTURY AND THE BEGINNING OF 80 YEARS - XVI CENTURY

In this article, in the 15th century, the Kazakh Khanate. last quarter - XVII century. The political situation in the Kazakh Khanate in the early 80s will be considered. The "loss of the country" is the end of the Mongol-Tatar era, and most of the "Alash people" are part of the Kazakh Khanate, and the khanate became stronger during the reign of Kasym. It was a friendly relationship with the state of Mogulistan. Stages of stagnation in the Kazakh Khanate are also characterized. Haknazar Khan comes to power and considers the political situation of that time.

Key words: Horde-Ezhen, Shaibani, Altyn Orda, Ak Orda, Kalmyk, Dzhungar, Khan Shaybani, Khan Abdollah, Mogulistan, Maurannahr, Kazakh Khanate, the tradition of "oath".

XV ғ. соңғы ширегі мен XVI ғ. басы Қазақ хандығы тарихының қалыптасу кезеңінде маңызды саяси оқиғалармен толысты. Қазақ хандығының іргелі ел болып көтерілу барысы Орта Азия елдерімен күреске толы кезең болды. Қазақ атауындағы хандықтың

қалыптасуы мен дәуірлеп даму барысы XV ғ. 70 жылдарынан бастау алып - Қасым ханның қаза табуымен елде дүрбелең кезең орын алып, келте хандардың билікке келуімен жалғасын тапты. Негізгі іргелі оқиғалар шежіре беттерінде сакталуы кезеңнің

сергелдеңге толы болуына орай, Қазақ хандығының дәуірі фольклорлық деректерде аса дәріптеле қоймаған, тіптен XVI ғ. 20-30 жылдардағы кейбір хандардың есімі мүлде тарих бетінде сақталмаған. Ел тарихында елеулі орын алған тұлғаларымыз Қасым хан мен Хақназар хандар болды. Осы кезеңін тарихын жазуда жазба дерек көздеріне сүйенеміз. Ерлікті мадақтаған аңыздар мен жырлардың көрінісі саябырлады.

Қазақ хандығында Қасымның алдында Керей ұлы Бұрындық (жобамен 1470-1511 жж.) билік етті. Бұрындық хан туралы жазба деректертер кездескенімен, ауызша деректер мүлдем жоқтың қасы. Себебі, деректемелерде Бұрындық хандығының ішінде қазақ даласында өзге де сұлтандардың иеліктері, ұлыстары болғаны көрсетіледі. Бұлар Жәнібектің баласы Қасымның Балқаш көлі мен Қаратал өзені маңындағы иеліктері, Әбілғазы тарататын Жаныш, Таныш, Ахмет сұлтандардың және басқада сұлтандардың иеліктері еді. М.Х. Дулатидің еңбегінде: "Әкесі Керейден кейінгі билікті Бұрындық жалғастырады",- деп көрсетеді [1, 306]. Бұдан Бұрындықтың шамамен 1580 жылдарға таман билікке келгендігі туралы мәлімет аламыз.

Жәнібек ханның да Қасым ханнан басқа да балалары бар-ды. Соның бірі Әдік сұлтан-тын. Жүніс ханның төртінші қызы Сұлтан Нигар ханымды Мырза Сұлтан Махмұд бин Сұлтан Әбу Саид мырза қайтыс болған соң, Әдік сұлтанға берді. Тәшкент ойрандалған кезде Әдік сұлтан Шаһибек ханның әскерінен қашып шығып, қазақтарға кетті [1, 306]. Жәнібек ханның ұлдарының бірі Әдік сұлтан дүние салғанан кейін Қасым билікке қол жеткізді. Сөйтіп Бұрындық ханға хандықтың атынан басқа ештеме қалған жоқ. Ең ақырында Қасым хан Бұрындық ханды қуып жіберді. Сонымен Бұрындық Самарқанға кетіп, жат өлкеде өлді [1, 306].

XVI ғасырдың басында Қасым ханның басшылығымен Қазақ хандығы берік құрылып, Қазақ хандығының қалыптасу процесі аяқталды. М. Хайдар Дулати "Тарих-и Рашиди" атты шығармасында: - "Жәнібек ханның ұлы Қасым өз билігін Дешті Қыпшаққа таратты. Оның армиясында (лашқарында) миллионнан астам адам болды. Бұл жұртта Жошы ханнан кейін одан күдіретті хан болған емес. Одан кейін хан оның ұлы Мамаш болды. Осы Тахир ханның кезінде қазақтар көп тақсірет тартты",- дейді [2, 157-160].

Шайбани хан тұсында көшпелі халықтармен сауда жасаудың орталықтары болған Сырдария қалалары үшін Өзбек хандығы мен Қазақ хандығы арасында күрес күшейді. Бұрындық пен Шайбани арасындағы күрес XV ғасырдың 80-90 шы жылдарында шиелінесе түскен. Шайбани орын теуіп, қазақ жерін өзіне бағындыру саясатын ұстады. Белгісіз автордың "Зубдат ал-асар" еңбегінде Сүйініш-Қожа ханды "Шахбахт хан Хорасан, Мауереннахр, Түркістан, Тохарстан, Бадахшан, Кандахар, Забул, Хорезм, Астрабад және Иранға дейінгі аймақтарды жаулаудағы мақсаты Дешті Қыпшақты иелену болды",- деп көрсетеді [1, 133].

Мауереннахр билеушілерімен жүргізген күресі 1470-ші жылдардан 1598 жылға созылды. Б.Кәрібаев

бұл күресті бірнеше кезеңге бөлді. Алғашқы кезең - 1470-1520 жылдар аралығында өтті. Мыс., алғашқы кезеңде Бұрындақ ханмен Қасым сұлтанның інілерімен біріге күресі және Қасым ханның өзін ірі қолбасшы, әрі ірі мемлекет басшысы ретінде көрсетіп, замандастарының жазбаларында ұлы тұлға түрінде көрініс табуы. 1470-ші жылдар басында Жәнібек ханнан кейін хандыққа Бұрындық келеді. XVI ғасыр басында "Шайбани нама" еңбегінің авторы Камал ад-дин Бинай Қасым туралы: - "Бұрындық хан әскері ішіндегі атакты баһадүрі және мықты сұлтанның бірі",- деп жазады. Сыр бойы үшін күрестің басталуына Әбілқайыр ханның (1428-1468) немересі Мұхаммед Шайбани ханның 1471/1472 жылдары осы аймаққа келіп, тұрақтануы түрткі болды. Қазақ хандығы бұған наразылық білдіріп, қыс мезгіліне қарамастан, Сығанақ пен Сауран төңірегіндегі шайбанилықтарға соққы береді. Қасым хан басшылық еткен қазақ әскерлері осы қалалар маңында шайбанилықтарды талқандап, қашуға мәжбүр етеді. Бұл шайқаста Қасым ханның бауырлары: Махмұт, Жиренше, Қамбар сұлтандар бастаған жасақтар ерлігімен көзге түседі. Мұхаммед Шайбани хан болса өзінің атакты сұлтаны мен баһадүрінен айырылады. 1471/72 жылғы ұрыс Қазақ хандығы үшін өте нәтижелі аяқталды. Сыр өңірінен қарсылас жау қуылды және аймақтың солтүстік және солтүстік батысындағы Созақ, Сауран және Сығанақ аймақтары Қазақ хандығының құрамына өтеді. Кезіндегі Ақсақ Темірге арқа сүйеген Ақ Ордаға қарсы күрескен Тоқтамыс хан секілді Мұхаммед Шайбани хан да Мауереннахрдағы Ақсақ Темір ұрпақтарынан әскери жәрдем алып, Қазақ хандығына XV ғасыр соңында бірнеше рет күрес жүргізеді. Шайбани ханның екінші рет Сыр өңіріне келуі 1480-ші жылдарда болды. Осы жолы да Қазақ хандығы оған тойтарыс береді және Сыр өңірінің қалған бөліктеріне ықпалын күшейте түседі. Бұл жолғы күресте Қасым мен оның інілері қол бастап, жауын тағы да қашуға мәжбүр еткізеді. Күрестің үшінші кезеңі XV ғасырдың 1493-1496 жылдары еді [3]. Бұл, Қазақ хандығы үшін ауыр кезең еді. Күреске Мауереннахр билеушілерімен қатар Моғолстан ханы Сұлтан Махмұт хан да араласып, Мұхаммед Шайбани ханға әскери көмек береді. Екіншіден, Қазақ хандығының Сыр өңірін толығымен қайтарудың соңғы кезеңінде билеуші топтар арасында қайшылық туып, екі топ пайда болады. Бірінші - Бұрындық, екіншісін - Қасым және Жәнібек ханның өзге ұлдары құрайды.

"Шайбани-наме" Камал ад-Диннің еңбегіне зейін аударсақ, Бұрындық ханның Қасым сұлтан бастаған әскері Мұхаммед Шайбани ханның әскерінен ойсыра жеңіліп, Бұрындық қолға түскен [1, 104]. Және де "Таварих-и гузида-Нусрат-нама" еңбегінде: Мұхаммед Шайбани хан Бұрындық ханның қызын алғаны туралы мәлімделеді. Осы құдандалық жағдайға орай Бұрындық хан мен Мұхаммед Шайбани арасындағы қақтығыс тоқтаған [1, 32].

Қайшылық - Жәнібек хан ұлдарының Сыр өңірінде жаңа ұлыстарды иеленуіне, соның салдары - олардың күшейе бастауына байланысты туындады. Болашақта өз билігіне қауіп төнетінін сезген Бұрындық енді Жәнібек хан ұлдарын әлсірету мақсатымен кешегі

жауы - Мұхаммед Шайбани ханмен жақындаса бастайды және де шайбанилық сұлтанның Сыр өңірінде бекінуіне, бірнеше қаланы иеленуіне рұқсат етіледі. Бұрындықтың бұл әрекеті - Қасым хан тобының Сыр бойын толық иеленуіне мүмкіндік бермеуге және қажет болса, кешегі жаумен Жәнібек хан ұлдарына қарсы одақтасуға жасаған бағыты болды. Қасым сұлтан қалыптасқан қиын жағдайдан оңай шығады. Өз кезегінде ол Бұрындық пен Шайбани хан одағына қарсы моғол ханымен одақ құрып, қарсы шаралар әзірлейді. Сөйтіп, 1496 жылы Сыр өңірі үшін күрестің алғашқы дәуірі аяқталып, Қазақ хандығы Қасым және оның жақтаушылары арқасында Сыр өңірінің солтүстік бөлігін иемденеді [4].

"Ахан ат-таварих" еңбегінде Хасан - Бек сонымен қатар Бұрындық пен Қасымды Дешті Қыпшақтың "падишахы", - деп атады. Осы Бек Румлудың еңбегін М.Х. Абусейтова қарастыра отырып, Қазақ хандығында хан титулын бір мезетте бірнеше ханның иеленгені көрсетеді. "Тарих-и Рашиди" еңбегінде Қасым мен бірге хандық лауазымды оның ағайындылары иемденгенін жазады [5, 96-98]. Дегенмен Бұрындық ханға лайықты баға бергеніміз жөн. Себебі, Қазақ хандығының қалыптасу барысындағы саяси ахуалдың қиындығына қарамастан, Жәнібек ханның белді ұлдарына ұзақ уақыттар бойы басшылық жасап "падишахтық" титулды қырық жылға жуық иемденуі оны ұтқыр саясаткер ретінде көрсетеді. Әйтсе де, Бұрындық хан соңғы жылдары саяси шешімінде шатасуға жол берді. Ал, осы тұста Қасым ханның Бұрындық ханның серігі болуы оның үлкен стратег, әрі ата-дәстүрді құрметтеуші нағыз дала перзенті екенін көрсетеді.

Т. Сұлтанов Бұрындық ханның да халық алдында беделі жоғары болып, Қазақ Ордасы Сырдария бойындағы қалалар үшін күрескенін жазады. Қазақ сұлтандары арасында Қасымның атақ данқының артуына орай Қасым хан шамасы келгенше Бұрындықпен беттеспеуге тырысқан, себебі сол кездегі жоралғыны сақтап ишарат білдіруі керек еді. Қасымның ел ішінде көзге түсіп беделінің артуы Қасымның Бұрындық ханмен билікті бөлісе алмайтындығы және өзінің қолбасшы, саясаткер ретіндегі шеберлігі "ұлы хан" титулын иеленбей тұрып та оған бойсынбауға негіз болды және Бұрындықты жақындарымен биліктен ығыстыруына әкелді. Қасым ханды 1511 жылы билікке ресми түрде келдік десек, шындығында оның саяси билікте үстемдік танытуы ертерек болды [4].

М.Х. Дулати: -"Керей ханнан кейін хандық таққа оның ұлы Бұрындық хан отырды. Жоғарыда аталған Қасым хан Жәнібек ханның баласы болатын, әрі әкесі сияқты барлық іс жағынан Бұрындық ханды тыңдар, соған бағынатын еді. Керей ханның Бұрындық ханнан басқа да көптеген ұлдары болған. Жәнібек ханның да Қасым ханнан да басқа да ұлдары бар еді. Соның бірі Әдік сұлтан. Жүніс ханның төртінші қызы Сұлтан Нагир ханымды Мырза сұлтан Махмұд бин Сұлтан Әбу Саид мырза қайтыс болған соң, Әдік сұлтанға берді. Ташкент ойрандалған кезде Әдік сұлтан Шаһибек ханның әскерінен қашып шығып, қазақтарға кетті. Сұлтан Нагир ханым да оның соңынан ілесті. Әдік сұлтан көп ұзамай дүние салды. Содан сұлтан

Нагир ханымды Қасым хан некелеп алды. Әдік сұлтаннан кейін Қасым хан билікке қол жеткізді. Сөйтіп Бұрындық ханға хандықтың атынан басқа ештеңе қалған жоқ. Ең ақырында Қасым хан Бұрындық ханды қуып жіберді. Сонымен Бұрындық Самарқанға кетіп, жат өлкеде өлді"- деп мәлімет қалдырады [8, 306]. Осы дерек Бұрындықтың биліктен кетуі ақыр соңында абыройдан айырылып елден қуылуымен аяқталды.

Егер, XV ғасырдың 70-80-ші жылдары Қасым үнемі Бұрындық ханның жанында жүріп, "оған бағынып, бұйрықтарын орындап жүрсе", сол ғасырдың 90-шы жылдарынан бастап, одан алшақтай бастайды [4].

XV ғасырдың соңғы жылдарында Қасымның әскери қолбасшылық қасиетімен қатар, мемлекет қайраткері әрі шебер дипломат ретіндегі қырлары айқындала түседі.

Қасым ханның қазақ халқы алдында, қазақ мемлекеттілігін нығайтуда сіңірген еңбектерінің бірі - XV ғасыр соңында Сыр өңірінің біртіндеп қазақ халқының этникалық территориясына ене бастауы болды. Ал XVI ғасыр басындағы ханның аса маңызды рөлі - қазақ жеріне басқыншы болып келген Мұхаммед Шайбани хан әскерін тас-талқан етіп жеңуден көрінді. 1496 жылы Бұрындық ханмен одақтасу арқылы Сыр өңірінің бір шетіне табан тіреген Шайбани хан, Мауреннахрдағы саяси бытыраңқылықты ұтымды пайдалана отырып, 1500 жылы Самарқан тағына отырады. Және де 1500-1504 жылдары Орта Азияның бірталай аймақтарын бағындырып қуатты мемлекет құрады. Бірақ солтүстікте Қазақ хандығының болуы оған үнемі қауіп төндіреді. Шайбанилық сұлтанның бірі, кейіннен хан болған Убайдуллах XVI ғасыр басындағы қазақтармен соғыс туралы мәселеде "біздің бүкіл мұсылман әлемін жаулаудағы алғашқы қадамымыз қазақтарды бағындырудан басталады", - деп жариялайды. Бұл - 1509 жылы айтылған сөз. Орта Азия билеушісі XVI ғасыр басында алдымен қазақтарды экономикалық тәуелділікте ұстау үшін 1505 жылы жарлық шығарады. Жарлықтарда қазақтармен толық сауда-айырбасты тоқтату жөнінде айтылады. Және де Орта Азияда жүрген қазақ саудагерлерін тонауға бұйрық береді. Бірақ, бұл шара Қазақ хандығы тарапынан қарсы әрекеттерге әкелді. Шайбани хан өз әрекетін оң көрсету үшін мауреннахрлық дін басыларына қазақтарды "дінсіздер" деп жариялатқызып, күреске Орта Азияның бүкіл мұсылмандарын жұмылдырады. Сөйтіп, ол 1505-1509 жылдар аралығында Қазақ хандығына қарсы үш рет жорық ұйымдастырды. Бұл үш жорық Шайбани хан үшін біршама табысты аяқталды. Сыр өңіріндегі қазақ сұлтандарының ұлыстары талқандалып мыңдаған мал мен жан олжаға түсіріледі. Талқандалған ұлыстардың бәрі Жәнібек хан ұлдарының ұлыстары болатын [4]. Белгісіз автордың "Зубдат ал-асар" еңбегінен байқауымызға болады. Сүйініш-Қожа хан әскері Тимур сұлтан мен Убайдоллах сұлтанның басшылығымен барлық әскерімен тұтқиылдан Қасым ханға қарсы бағытталды. Қасым хан осы тұста қарсыласуға шамасы болмады, Ұлығ Тағадағы (Улуг-Таг) ордасы сұлтандардың қолына көшті, олар өз жауларына

желкене, зорлық-зомбылық, арсыздыққа барып, өздерінің тәжірбиесіздігі салдарынан ордада орналасып жатты. Осы тұста Қасым хан Мойынсыз Хасан бастаған тыншы топты жібереді, осы азынаулақ әскер тұтқиылдан шапқыншылық жасап үрейге тап болған өзбек сұлтандарын жеңеді [6, 133]. Қалыптасқан саяси жағдай және оның одан әрі дамуы Бұрындық пен Қасым арасын күннен-күнге салқындата түседі. Қасым ханға Бұрындық ханның бойындағы тартқыншақтық қасиеттер ұнамсыз болуы мүмкін, онда Мұхамед Шайбани ханды ойсырата жеңудің орнына онымен одақтасуы, кейін оның зардабын тартуы арадағы серіктестікке сызат түсіруіне әкелді.

Оны біздер төмендегі оқиғадан көре аламыз, 1509 жылдың қысында болған үшінші жорық кезінде Бұрындық хан жаудың әзірлеген шапқыншылық жоспарын біле тұра, Жәнібек хан ұлдарына ешқандай көмек бермей, керісінше, өз басын аман сақтап қалу мақсатымен ұлысымен шегініп кетеді. Осы кезден бастап барлық күштер Қасым ханның төңірегінде топтаса бастайды. Өйткені Шайбани хан алғашқы үш жорықта қазақ елін бағындыруды мақсат еткенімен оған жете қоймаған еді. Сондықтан да болашақта түпкі мақсатқа жету үшін әлі де болса жорықтар болу қаупі болатын. Міне, осы тұста сыртқы жауға тойтарыс бере алатын және бүкіл қазақ елін соған жұмылдыра алатын жалғыз тұлға - Қасым хан еді [7].

Шайбани ханның келесі жорықтарынан хабардар болған Қасым хан оған алдын-ала әзірленеді. 1510 жылғы Шайбани ханның соңғы жорығында Қасым хан өз Ордасын ішкері қарай, Ұлытау маңына қондырады. Және де Ордада аз күш қалдырып, негізгі күшін кейін шегіндіреді. Оңай жеңіске масаттанған жау қаннен-қаперсіз бірнеше күн бойы Ордада тойлайды. Осы тұста Қасым хан батырларын қарсы шабуылға шығарады. Қазақтардан мұндай қарсы әрекетті күтпеген жау әскері ешқандай қарсылық көрсете алмай, бас-сауғалап қашуға мәжбүр болады. Қазақтар жауын Ұлытаудан Сыр өңіріне дейін қуып, Сығанақ түбінде тас-талқан етеді. Шайбани хан әскерінің қалдықтары деректерде жазылғандай, қорыққанынан арттарына қарауға мұршасы келмей, Самарқанға дейін ешбір жеңілістің дәмін татпаған Шайбани хан әскері Қасым хан әскерінен 1510 жылдың қысы мен көктемінде осылай жеңіледі.

Орта Азия билеушісінің бұл жеңілісін сол тұстағы тарихшы Балхи былай деп бағалайды: "Бір сөзбен айтқанда, Шайбани ханның үлесіне ірі жеңіліс тиді. Өзінің ең шырқау биігіне жеткен оның билігі енді құлдырай бастады". Көріп отырғанымыздай, Қасым хан тек қазақ елін құтқарып қана қойған жоқ, қарсыласы Шайбаниды күйретті [8]. "Ахан ат-таварих" Хасан- Бек Румлу еңбегінің XII томында Хасан- Бек Мұхаммед Шайбани ханмен қазақ билеушілері Бұрындық, Қасым және Иранжі күресін сипаттайды. Оның мәлімдеуінше шапқыншылық 915/1510 жылдары орын алып, өзбектердің жеңілісімен аяқталған. Рузбиханның "Михман-наме-ий Бухара" берген дерегі екі арадағы шапқыншылықты 1509 жыл деп көрсетеді [5, 96-98].

Қасым ханнан жеңілгеннен соң Шайбани хан өшін айналасындағы сұлтандардан алып олардың

иеліктерінің бәрін өзгертеді. Өз кезегінде сұлтандар бұған наразы болып, іштей қарсылық білдіреді, бірақ бірден сыртқа шығара алмайды. Сол жылы оның Бадахшанның таулы тайпаларына жасаған жорығы сәтсіз аяқталады. Күзде Мерв қаласында Иран шахы Исмайыл шах әскерінің қоршауында қалғанда қарамағындағы бірде-бір сұлтандан көмек келмейді. Сөйтіп 1510 жылы күз айында ол қоршауда қаза табады, ал бірнеше жыл бойы Орта Азияда саяси бытыраңқылық жайлайды. Міне, Қасым ханнан жеңілген Мұхаммед Шайбани ханның тағдыры және ол құрған мемлекеттің тағдыры осылай аяқталады [7].

Мұхаммед Хайдар мырза Дулати: "Қасым ханның күшінің өскендігі соншалықты, Бұрындық хан туралы ешкім де ойламады", және "хандықты басқару мен ондағы бүкіл билікті қолына алды", - деп жазады [9, 324].

Қазақ жұрты алдында беделінің жоғалғандығын көрген Бұрындық 1511 жылы Мауреннахрға кетеді. Ешбір деректе жазылмаса да, осы жылдан бастап Қасым ханның ресми хандық дәуірі басталады. Қасым хан Қазақ хандығында 10 жыл (1511- 1521 жж.) отырды. Қазақ халқы үшін ол осы 10 жыл ішінде бірнеше хан ұрпағы атқаратын іс атқарып кетті. Ол хандық құрған жылдар ішінде қазақ елін, қазақ жұртын іргесіндегі көршіден алыстағы Еуропа халқына дейін танып біледі [7].

Шайбани хан өлгеннен кейін, Орта Азияда саяси бытыраңқылық белең алып, Сыр өңірінде Шайбани ұрпақтарының ықпалы әлсірейді. Сондай-ақ Жетісу мен Шығыс Түркістанда бір жарым ғасырдан астам өмір сүрген Моғолстан мемлекеті ыдырайды. Осындай да Қазақ хандығы үшін қалыптасқан қолайлы сәттерді шебер пайдалана білген Қасым хан Жетісуда толығымен, Сыр өңірінде Қазақ хандығының билігін орнатады. Мұнда бір ескеретін жай - бұл аталған аймақтар ешбір ұрыссыз қазақ халқының этникалық территориясына енеді. Себебі мұндағы тайпалар қазақ халқының этникалық компоненттерінің бірі болатын [4].

XVI ғ. басында Орталық Азияда өзіндік саясаткерлігімен көзге түскен хан Қасым кезінде қазақ мемлекеті күшейіп, сыртқы елдермен терезесі тең саясат жүргізді. Шығыс тарихшылары Қасымның билігі Жошымен деңгейлес еді деп атайды. Қасымның шешесі Алтын хан қызы Жаған бикем мен Шайбани ханның анасы Аққозы бегім апалы-сіңілі.

Шежіре деректерінен бұл туралы мәліметті Қ. Жалайыридің еңбегінен кездестіреміз. "Қасым хан Жаған бикемнен (бәйбішеден) туған еді. Бірақ жылдар бойы атасы басқарған ұлысында патшалық құрды және өз тұсында әр тараптағы уәлаяттарды басқарды. Оның хикаясы әр жерде айтылады, сондықтан мәлім-мәшһүр болды", - деп жазады [9]. Шежіреге қарағанда Бұрындық хандықтың батыс ұлыстарының орталығы Сарайшықта болды. Төменгі Жайық бойында орналасқан ортағасырлық қалалардың бірі - Сарайшық кезінде Жошының Шайбанға бөлген ұлысының әкімшілік орталығы болған. Шежіре деректеріне қарағанда хандықтың орталығы ретінде Сарайшық қаласының аталатынында XVI ғ. басы. Ал Қазақ Ордасының билігі Қасымға көшкен уақытта астана өзгерген. -"Бұл тақты Сарайшықтан көшіріп,

Ұлытауға орнаттырған Қасым хан",- деп Мәшһүр жазған шежіре дерегі береді. Қасым жұртын "Ата қоныс мекені",- деп Ұлытауға орнықтырды [3, 118].

Қ. Жалайыри еңбегінде Қазақ хандығының ірге тасын көтерушілердің бірі Жәнібектің ұлдары көп екенін айта келіп, солардың ішінде елге белгілі ұлдары Қасым хан, Қамбар сұлтан, Үсек хан, Жәдік хан, Бауыш, Қожаның аттарын атайды. Бұлардың ішінде Қамбар мен Жәдік сұлтандар Қасым хан кезінде, оның әскерінің қолбасшылары болған, Үсек ханға патшалық тимеген екен делінеді. Бауыш пен Бұйдашқа келсек, бұлар Әділ сұлтанның балалары, Жәнібектен тарағаны туралы мәліметті тарихи деректер дәлелдейді.

Әбілғазының көрсетуінше: жоғарыда аталған Жәнібектің төрт ұлының қатарына Ираншы, Мұхаммед Шайбанимен соғысып шәйіт болған, одан соң, Етік (Әдік-Жәдік), Жаныш, Таныш аттарын қосады. Әбілғазы бұл мәліметті ортағасырлық жазба деректерден алса керек. Мәселен, бұл тізімді XVI ғ. бас кезінде жазылған "Нұсрат-намедегі" Жошы тұқымының генеалогиясынан байқаймыз. Тарихи зерттеулер Жәнібектің тоғыз ұлының ішінде хандық билікке қол жеткізгені Қасым хан екендігі, оның мерейі үстем болғандығын жазады [10].

Қазақ шежіресі Қасым хан Сарайшықта жерленді, сол жерде оның басына орнатылған күмбез бар деп топшылайды және шежіреші бұл жөнінде:

"Баласы Жәнібектің сардар Қасым,
Қазақтың біріктіріп, құрап басын,
Осы жер атақоныс мекенін деп,

Найзамен сызып кеткен шекарасын"- деп келетін тамаша жыр шумағын ұсынады [3, 118]. Қазақ арасында тараған бұл жыр тарихи мәліметтерді толықтыра түседі. Ал жазба дерек мәліметі бойынша: "Касим - хан же откочевывал и отделялся от него, (от Бурундук хана) подошел к границам Могулистана и избрал своим зимовьем Кара-Тал",- деп Бұрындық хан қасында бағадүр болған уақытта Қасым ханның өзінің иелігіндегі жерді Жетісу бойынан бөліп алғанын көрсетеді [6]. Мұндағы Қаратал Балқаш көліне оңтүстіктен келіп, құятын өзен. Қасым бұл пікірді қысқа жайлы шаруашылық ісіне оңтайлы болуы үшін таңдаса керек. Қаратал өзені бойында қыстау қанша уақытқа созылғаны белгісіз. Қасым ханның сұлтандық кезеңіндегі өмірі Қазақ хандығының күшеюінің алғашқы дәуірі мен оның Сыр бойындағы жерлер үшін жүргізген күрес үстінде өткен. Хандықтың күшеюі процесіндегі оқиғаларға Қасым хан белсене араласып, үлкен роль атқарады.

Ортағасырлық тарихшылар Қасымның өз заманында ақылмен ел билеуде аса беделді болғаны жөнінде көп жазады. Мәселен, "Қазір бүкіл Дәшті-Қыпшақ билігі Қасым ханға көшкен",- деп Махмуд бен Уали Қасым ханның көреген саясаткер екендігін көрсетсе, "Жошы ханнан кейін атақ пен даңқты Қасым хан иеленеді",- дей келе М.Х. Дулати тіпті оның халқының саны "миллионға жеткендігі" туралы мәлімет береді [1].

"Жұрттың айтуына қарағанда, қазақ хандары мен сұлтандарының бірде-бірі бұл халықты дәл осы Қасым хан сияқты бағындыра алмаса керек. Оның әскерінде үш жүз мыңға жуық адам бар еді",-дейді Бабыр [11].

Сол дәуірде өмір сүрген М.Х. Дулатидің, Махмуд бен Уәлидің, Бабырдың еңбектеріндегі мәліметтеріне сүйене отырып, қазақ шежірелерінде келтірілген ауызша деректерді талдай аламыз. Шәкәрім шежіресі де: "Өз Жәнібектің баласы Қасым еді. Қол астындағы халқы бір миллиондай болды"- деп баяндайды. Шәкәрім бұл мәліметті шығыстық тарихнамадан тікелей Бабырнамадан алса керек деп пайымдаймыз.

Қасым ханның Моғолстанмен саяси қатынастары біраз басқаша орнады. Шағатай хандары мен Моғолстан әмірлерінің Жетісуға жүргізген билігі XVI ғ. әлсірей берді. Батыс Моғолстан бұл кезде өзара келіспеушіліктер мен Ферғанадан өзбектерге қарсы жүргізілген соғыстардың майданы болды. Алты шаһардың билеушісі Сайд хан шайбанилық сұлтандарға қарсы одақ құру мақсатында Мәуреннахрға жорыққа аттану үшін Қасым ханның көмегін керек қылды. 1513 жылдың күзінде ол Шу алқабындағы жайлауда жатқан Қасымға келгені жөнінде М.Х. Дулати: -"Қасым ханға барып, мұнда 20 күн болды. Бірақ Қасым хан қазір күз уақыты қыстауға көшетін уақыт деп, соны дәлел етіп, жорықтан бас тартты",- деп жазады [1, 370].

Қасым хан Қараталда қыстап, ерте көктемде өзінің туған өлкесіне қайта оралмақ болған еді. Сонда бұған Кеттебектен бір кісі Сайрам әкімімен бірге келіп, Сайрамның кілтін алдына тастады. Қасым хан оны қабыл алып содан моғолдар Ианги деп атап жүрген Тараз жаққа бет алды. Өзінен бұрын ол әмірлерінің бірін жіберді. Кеттебек оған Сайрамды тапсырды және өзі оның қызметіне кірді. Әрі [Ташкентті алуды] үдетті. Қасым хан қалың қолмен Ташкентке бет алды. Сүйіншік хан Ташкент қамалына тығылды. Қасым хан сонда барды. Ташкент қамалы жанында бір түн болып, қайта оралды. Ташкент маңайына шабуыл жасап, тапқаның тонап кетті. Сайрам айналасындағы жайлауға малын жайды [1, 307].

918 (1512) жылдың көктемі шығысымен, Шайбан өзбектері, яғни Шаһибек ханның қол астындағы өзбектер Мауараннахрде билік құрды. Олардың алдында [адамдардың] жүрегінде қорқыныш ұялады.

[Саид] (Ахмет) хан қыс мезгілін үлкен айламен өткізген-ді. Көктемде енді не істеу керек, алда қандай амал қолдану қажеттігін ойластырып жатқан кезде Қасым ханның шабуылға шыққаны туралы күтпеген хабар жетті. Ол шабуылға шыққанға дейін [Саид] хан Ташкентке қарайтын аты мәшһүр Ахангаранға жорық жасады... Сол жорықтан [Саид] хан олжалы оралды. Ізінше Қасым хан Ташкентке Сүйіншік ханға шабуыл жасады деген хабар келді. [Саид] хан тездетіп Ташкентке бет алды. Ферғана және Ташкент уәлаяттары арасындағы Кендірлік асуына жеткендерінде Қасым ханның қайтып кеткені туралы хабар жетті. [Саид] хан да Ахсиге оралды әрі Ферғанаға уәлаятының қамалдарын бекемдеп, қазақтарға қарай бет алды. Ондағы ойы Ташкентті алуға тағы да қазақтарды көтеру болатын [1, 307-308].

Хан жолға шығып, Моғолстанның мәшһүр жері - Шуға (Жудке) келіп жетті. Қасым ханның сол уақытта жасы алпыстан асып, жетпіске таяп қалған кезі. Ал ханның қылшылдаған шағы болатын - жасы отызға жете қойған жоқ еді. Әзірше талай қажет деген жерге жаяу жүріп жететін. Қасым хан жасының ұлғаюына

байланысты ханды қарсы ала алмайтынына кешірім өтініп, Жошы әулетінен тараған кейбіреулерінің жасы елу мен алпысты алқымдап қалған отыз-қырық сұлтанды, солардың ішінде Жаныш хан, Таныш хан, Мамаш хан, Жан Хайдар сұлтан, Қарыш сұлтан және тағы басқаларға тізе бүгіп құрметпен қарсы алсын деп бұйырды. Соның ішінде Жаныш хан мен Таныш хан жас жағынан [Саид] ханнан көп үлкен болатын. Олар тізе бүккен кезде хан орнынан тұрды. Қалған сұлтандардың бәрі де тізе бүккен уақытта хан өз орнына отырып, сәлемін қабылдады. Қасым хан [Саид] хан алдына келгенде жылы жүздеп құрметтегені сондай, хан өмірінің соңғы сәтіне шейін оның кішіпейілдігін ұмытқан емес. Әрқашан сырласа қалғанда хан оны еске алып (Алланың нұры жаусын оған): Қасым хан асқан мәрт адам болған деп отыратын және онымен қалай танысқанын баян еткен-ді [1, 308-309].

Осындай бір кездесуде Қасым хан [Саид] ханға жақындап: "Біз дала халқымыз, бұл жерде қымбат бұйымдар мен тағамдар жоқ. Ең қымбат байлығымыз - жылқы және ең дәмді тағамымыз - оның еті, әрі ең сүйкімді сусынымыз - оның қымызы мен одан дайындалатын тағамдар [1, 309].

Біздің өлкемізде бау-бақша мен әулім үйлер жоқ. Серуендейтін жеріміз - малдың жайлауы, сонда барып бәріміз бой жазып, сайран салып, жылқыларды қызықтаймыз",- деді. [Саид] хан одан әрі үйірге жақындап, Қасым хан талай аттарды көрсетіп, былай дегенін айтқан еді. "Менің екі арғымағым бар, екеуі бүкіл үйірге татиды",- деп арғымақтарды алып келді. [Саид] хан мына екі сәйгүліктей жылқыны ешқашан көрмегенін талай рет сүйсіне әңгімелейді. Қасым хан: "Енді сіз қадірлі қонағым болғандықтан екеуінің бірін таңдап, қабыл алыңыз"- деді [1, 309].

Жаз айының аяғы еді. Қазақтар Қасым ханның бұйрығымен қыстауға бет алды. Қасым хан: "Бұл кезде Шайбанға шабуыл жасау қиын. Дала елі қазірден қыстың қамын жемесе болмайды. Қазіргі кезде жорық жасау мүмкін емес. Әрі бұл уақытта әскер де жинала алмайды",- деді. Ол сыпайы түрде жорыққа шығудан бас тартты. Кешірім сұрады. Бірақ әртүрлі адамгершілік, ілтипат көрсетіп, [Саид] ханға қайтуға рұқсат етті. Өзі көшін туған жеріне қарай бастады. [Саид] хан өте қатты риза болып қайта Әндіжанға аттанып кетті. Шілде айы еді. Хан сарайының бір ғалымы бұл оқиғаға "Ашти-йи казак" ("Қазақтармен татуласу") сөзінен хронограмма тапты ол - 919 (1513-1514) жыл [1, 310]. М.Х. Дулатидың осы оқиға желісінен біздер төменгідей ой қорытындыға келдік: Қасым ханның мәрттігі айқын бейнеленсе де, ата-дәстүрге, Үлкен шаңыраққа деген құрмет айқын көрініс береді. Тоқырау шегінде тұрған Моғолстан билеушісі Саид (Ахмет) ханға бас иіп, алдында тізе бүгуі кішіпейілдіктен бұрын хан Алашқа көрсетілген тағым десе болады.

Қасым тұсында Қазақ хандығы территориялық жағынан кеңейді, саяси жағынан тұрақты болды. 1510-1513 жж. Қасым хан Сырдария бойындағы қалалардың бәрін, Мәуреннахрдағы саяси дағдарыс жүріп жатқан шақта (Шаһ Исмайлмен соғыс т.б.) алған болатын. Зерттеушілердің айтуынша 1516-1517 жж.

Мәуреннахр билеушілерінің Қазақ хандығына қарсы күресі жеңіліспен аяқталды.

Шағатай жұрты, қазақтар мен шайбанидтер (өзбектер) арасындағы саяси байланыс үнемі қақтығыс, соғыс түрінде болмаған, бірде қарсылас, бірде одақтас ретінде шығып отырған. Негізгі қақтығыс себептері территория, өзге елдерде билік жүргізу үшін жүрсе. Одақтас болған уақыттары да бар. Бұл пікірімізге шежіре дерегі дәлел бола алады. Жалпы, XVI ғ. бірінші жартысында өзбек, қазақ халықтарының құрамы тұрақтанды деп айтуға ерте.

Мәселен, Шайбани мен Моғолстан сұлтаны Ахмет Алаш арасында болған қақтығыс кезінде қазақтар Шайбани жағына одақтас болып, жақтасқаны жөнінде, Шәкәрім шежіресі былай баяндайды: - "Әбілқайырдың немересі Шайбақ деген Әмір Темір нәсілінен Бұқара, Самарқанды тартып алып, 1508 жылы Мәуреннахрды алып, Тәшкентті алмақ болғанда, қазақты билеген Ахмет Алаш пенен ағасы Жәнеке Махмұт Ортөбеде Шайбақпен соғысқанда, Шыңғыс тірі күнде де бізді Жошы ұлысына беріп еді, Шағатай ханымыз емес, тәжік-сарт туысқанымызда емес, "өзбек өз ағам, сарт садағам",- деп Шайбақ ханға қосылды".

Қазақ шежіресінде кездесетін: "Қасым хан өлген соң балалары баққа таласып, өзді-өзі қақтығысқан",- деген жолдардан мәліметтің дағдарыс кезеңге қатысты айтылғанын аңғаруға болады. Шығыс деректерге негізделген Қазақ хандығының хронологиясында Қасымнан кейін ұлы Мамаш, одан Жәнібек ханның немересі Тайыр хан, одан кейін Жәдік сұлтанның ұлы Тоғым хан, Әдіктің ұлы Бұйдаш билік құрады. Мамаш (1518-1521 жж.), Тахир (1523-1531 жж.), Тоғым (1535-1538 жж.), Бұйдаш (1532-1538 жж.) хандардың тұсында Қазақ хандығы әлсіреді, саяси билік дағдарысқа ұшырады [12, 157-160].

Қасымның ұлы Мамаш хан М.Х. Дулатидің мәлімдеуінше әкесінің өлімінен кейін бірден билікке келді. Мұхаммед Хайдар келтірген тарихи деректерге қарасақ бастарынан қиын жылдарды өткізеді. Олардың саны қазақтың 20 мыңы ғана қалды деп көрсетеді. Мамаш хан өзара соғыс нәтижесінде, өзбек одағы мен Моғолстан билеушілерінің қазақтарға қарсы шабуылы кезінде қаза болған. Осы соғыста қазақтар Сырдария өңірінің біраз жерін қайтарады, бірақ Түркістан Шайбани тұқымы Убайдоллах сұлтанға бағынады. Зерттеуші Т.И. Сұлтанов Хайдар бен Али Разидің еңбегіне сүйеніп Мамашты Қамаш хан деп атайды және бұл оқиғаның хижра жыл санауы бойынша 923 ж. (1521 ж.) болғанын мәлімдейді [7].

Бұдан кейін Қазақ хандығының билігінде Жәнібек ханның немересі Тахир (Такыр) ханды көреміз. Ол Жәнібектің ұлы Әдіктің баласы. Мамаш ханнан кейін, Қазақ хандығында алауыздық туып, Дәшті-Қышпақ сұлтандарының арасында өзара соғыс жүрді. Тахир ханның тұсында қазақтар солтүстік-батыс территориясынан, оңтүстігінде біраз жерлерден айрылды. Өзі Жетісуға қашып кетеді. Зерттеулерде қырғыз арасына барып паналағаны және сонда өлгені айтылады (1531 ж.). Қ. Жалайыридің "Жылнамалар жинағында": -"Тахир біраз күн хандық құрды, бірақ патшалық сырғын білмеді"- деп жазады [9].

Қазақ хандығын нығайтуға зор күш жұмсаған Қасым хан қайтыс болған соң (1523 ж.) оның мұрагерлері арасында енжарлық және өкімет билігіне таласқан әшкі феодалдық қырқыстар туды. "Тарих-и Рашидидің" авторы айтқандай, "қазақ сұлтандары арасында дау-шар басталды". Қасым ханның баласы Мамаш орнына хан болып, көп ұзамай өзара қырқыстан ұрыстардың бірінде қаза тапты. Бұдан соң Қасымның немере інісі Таһир хан болды (1523-1533 жж.). Таһир хан әскери-саяси істерге олақ, дипломатиялық жағынан дарынсыз, қол астындағыларға қатал, қытымыр адам еді [1]. Ол ішкі енжарлық пен феодалдық қырқыстарды тыя алмады, соған қарамастан төңірегіндегі елдердің бәрімен жауласты. Қазақ хандығымен үнемі араз болып келе жатқан Шайбани әулетімен ғана емес, Қазақ хандығының сенімді одақтасы болып келген Ноғай ордасындағы маңғыт мырзаларымен де, Моғолстан хандарымен де жауласты. Ішкі саясатта халыққа шектен тыс қаталдық көрсету, сыртқы саясатта дос пен қасты айырмай, бәрімен жауығу оны жеңіліске ұшыратты [13, 157].

Таһир ханның Ноғай ордасымен жүргізген соғысы сәтсіздікке ұшырады. Ноғай ордасын билеген маңғыт мырзалары тіпті Қазақ хандығының Батыс және Орталық Қазақстан өңіріндегі бірқатар жерлерін басып алды. Таһир хан 1524 жылы Шығыс Дешті Қыпшақ даласынан оңтүстікке қарай ығысуына мәжбүр болды. Бұл жеңіліс пен феодалдық қанаудың күшейуі халықтың Таһир ханға қарсы наразылығын тудырды. Таһир хан өзінің қазақ арасындағы билігін нығайту үшін Ташкен билеушісіне барып Мұхаммед сұлтаннан (Сүйініш қожаның баласы) барып көмек сұрайды. Мұхаммед сұлтанның көмегімен Таһир хан біршама нығайып алған соң, қырғыздардың билеушісі Мұхаммедпен одақтасып, Ташкенттің өзіне жорық жасауға дайындалады. Мұны білген Ташкенттік Мұхаммед сұлтан Таһирдан бұрын әрекет етіп, Талас өзені арқылы қазақ жеріне басып кіреді. Бұл кезде Таһир хан Түркістан қаласында болатын. Негізгі шайқас Түркістан қаласының түбінде болды. Қырғыз жасақтары көмекке келгенше, Таһир әскерлері жеңіліп кейін шегінді. Қазақ хандығының Сырдария алқабындағы жерлерінің бір бөлігі Шайбани әулетінің Ташкенттің билеуші сұлтаны Мұхаммедтің билігіне өтті [13, 157].

Осы тұста Таһир хан Қазақ хандығының оңтүстік шекарасынан одақтас іздей бастады. Бұл кезде Алты шаһарды билеп тұрған сұлтан Сағид хан бұл жағдайды пайдаланып, Таһир ханды Шайбани әулетіне және Ноғай ордасын билеген маңғыт мырзаларына қарсы соғысқа айдап салмақ болды. Таһир хан бұған келісе қоймады. Осы кезде бұрынғы Моғолстан хандарының ұрпағы сұлтан Сағид хан мен оның баласы Әбдірашит хан Жетісу жері мен Тянь-Шань өңірінде өз билігін қайта қалпына келтіру ниетінде еді. Жетісу өңірінен айрылса, өзіне табан тірер жер қалмайтының білген Таһир хан 1523-1524 жылдары құрылған қазақ-қырғыз одағын одан әрі нығайтып, 1525 жылы Моғол билеушілеріне тойтарыс берді, 1526 жылы Жетісуды уысында ұстап, Іле алқабындағы Күнес, Қас өзендерінің бойына дейін көшіп-қонып жүрді [4].

Таһир хан Қазақ хандығының барлық жерлеріне билік жүргізе алмады. Оның тұсында феодалдық қанаудың күшейуіне және ханның қаталдығына наразы болған халық шетінен жырылып шығып, көшіп кетіп отырды. М.Х.Дулати еңбегінде: "алғаш Таһир ханның қол астына қараған 1 миллион адамнан кейін 400 мыңдай адам, бастапқы кездегі 10 лек әскерден кейін 2 лек әскер қалған",- екен деп оның нашар басшы болғанынан көрініс береді [1]. 1527 жылдан соң Таһир хан көбінесе қырғыздарды биледі, ойрат-жоңғар феодалдарының Жетісуға жасаған шабуылдарына қарсы күресті.

Заинидин Уасфидің "Бадани-әл-Уақаш" деген еңбегінде Таһир хан Ыстықкөл маңынан Жотан қорғанын салдырған екен. 1533 жылы Таһир қайтыс болған соң Қазақ хандығының басына Бұйдаш келді (1533-1534 жж.). XVI ғасырдың 30-жылдары Бұйдаш ханмен қатар бірнеше кіші қазақ хандары шықты. Мәселен Қазақстанның батыс аудандарында Ахмет хан, Жетісуда Тоғым хан болғаны белгілі. Осы тұста Қазақ хандығы үшке бөлінген. Бұл процес Қазақ хандығын қатты әлсіретті.

XVI ғ. 30-шы жылдары шежіре, ауыз әдебиеті деректері түгілі, жазба деректерде көмескі. Қ.Жалайыри өзінің еңбегінде қазақ хандарының тарихына қысқаша тоқталып өтеді. Мәселен, Бұйдаш туралы былай деп жазылған: "Әдік сұлтанның ұрпағынан бес ұл деп атайтын. Бұйдаш хан Барақұлы Дервишханмен соғыста өлді. Бес ұл ұрпағы 24 сұлтан сонда шаһид болды. Бесеуіне де патшалық тимеді. Қайсыбірлері сол кезде келте хандық құрды, бірақатары белгілі болмады". Шежіре дерегі көрсеткен Дервиш хан тегі шибанид Наурыз Ахмедханның ұлы болса керек [9].

Хандық билікте Бұйдашпен бірге Тоғым сұлтанның да есімі аталады. XVI ғ. 30-шы ж. қазақтар Ордасының жағдайы тіптен ауырлады, Жетісу бөлігі үшін күресіп келген моғолдар мен қазақтар арасында жағдай шиеленісе түсті. Әсіресе, 1537-38 жж. болған соғыста қазақтар жағынан 37 сұлтан, Тоғым хан бас болып қаза табады. Қ. Жалайыридің - Тоғым хан оның ұлдары, "тоғыз сары",- деп аталатынын атай келе "Мәлік сұлтанның баласы Балшыбек сұлтан "тоғыз сарымен" бірге Жағат уәлаятының шекарасында шәһит болды, (сол ұрыста) әйгілі әрі даңқты 37 сұлтан шәһит болды"- деп мәлімдейді. Жағат уәлаяты деп шығыс деректерінде Жетісу елі аталады [9].

Бұл кездегі моғолдардың одақтасы өзбек ханы Убайдоллах болды. Моғол әскерін Сұлтан Саид ханның ұлы Абд ар Рашид басқарған еді. Арадағы қақтығыстың басталуын тарихи зерттеулер моғол ханы Абдар Рашид мемлекетінің 1533-1534 жж. жайылымдық жерлер мен азық-түлік тапшылығына ұшырауымен түсіндіреді. Осы себепті Моғол хандығы Жетісу мен Ыстық көл маңындағы жерлерді қайтарып алуға әрекет жасаған. Бұдан байқағанымыздай, екі жақтан бірдей Өзбек және Моғол хандықтарынан соққы алу Қазақ хандығына ауыр тиді. Қасым ханнан кейінгі қазақ хандарының Қазақ хандығының барлық жерінде билік жүргізе алмауы хандықты саяси дағдарысқа әкеліп соқтырды. Бірақ, бұл уақытша дағдарыс болды. Бұлардан кейін

билік құрған Хақ Назар тұсында Қазақ Ордасының еңсесі қайта көтерілді.

Осындай күрделі жағдаймен бетпе-бет келген Хақназар хан Қазақ хандығының сыртқы саясатын өзгерте бастады.

Хасан - Бек еңбегінде Хақ Назар хан туралы біршама мәлімет береді. Онда Қасым ханнан кейін билікке Хақ Назардың келуі шындыққа жанаспайды делінеді. Себебі, ол бұл тұста әлі жасөспірім болды. Ал, бейлікке Қасымның немере інісі Тахирдің келгенін мәлімдейді. Хақназар оғлан 955/1549 жылы Амудариядан өтіп қазақтармен қақтығысқанын мәлімдейді. Шайқас Хақ Назардың жеңілісімен аяқталды. Бұл уақытта Хақ Назар әлі де "оғлан", сұлтан аталған. Яғни, хандық дәрежеге жетпей, тек белгілі бір аймақты басқарып сұлтан дәрежесінде болған. Хақ Назардың өзбектермен Амудариядан өткенің хабарлайды. "Өзбек" атауы төркінінде қазақ руларының бірі аталғанын байқаймыз. "Ахан ат-таварих" еңбегінің Хақназар хан туралы ең алғашқы мәлімет беруші ретінде білеміз. 963/1557 жылы Барақ ханның қазасынан кейін Ташкентке соғыс жариялайтының хабарлайды [5, 96-98].

Қазақ тарихында XVI ғ. II-ші жартысы дағдарыстан шығу, этнотерриториялық жағынан кеңею кезеңі. XVI ғ. соңына дейін Сырдария өңіріндегі қалалар Сығанақ, Сауран, Отырар, Түркістан және басқа да елді мекендер Мәуреннахрда билік еткен Шайбани ұрпақтарының қолында болды. Қазақ Ордасы территориялық жағынан Сырдарияның оңтүстік төменгі ағысы мен Қаратау өңірлерін ғана алып жатты. Осындай ауыр жағдайда ел басына Қасым ханның ұлы Хақ Назар келді. Саяси билікте Хақ Назар әкесі Қасым тұсындағы иеленген кең-байтақ жерін қайтарып алуды көкседі. Негізгі бағыт кезінде Ойраттар (қара қалмақ) жаулаған Оңтүстік-Шығыс шапқыншылығы кезінде кеткен Еділ мен Жайықты және Сібір жерлерін қайтаруды қолға алды.

Хақ Назар тұсындағы Қазақ Ордасы туралы мәліметтерді қазақтың төл дерегі ретінде қолданып отырған шежіреде көрініс тапқан.

XVI ғ. 50-70-ші жылдарында Хақ Назар ханға сыртқы саясатта ең оңтайлы іс ноғайлармен сәтті басталды. Хақ Назар билік еткен уақытта Ноғай Ордасында ішкі билікте келіспеушілік туып, бытыраңқылықта болып, екі топқа бөлінген уақыт болатын. Бұлардың бір тобы Ресей құрамына енуді көздесе, екінші бір бөлегі Қазақ хандығына бойбұрды. Міне, осы тиімді сәтті пайдаланған Хақ Назар Ноғай мырзаларымен тығыз байланыс ұстап, өзіне тартты, негізгі мақсаты болған Жайық өзенінің сол жағасын Қазақ хандығының территориясына қосып алды [7].

Қазақ хандығының көршілері көшпелі Ноғай, Өзбек, Қалмақ Ордаларының осы кездегі саяси бытыраңқылығы туралы Мәшһүр Жүсіп жазбаларында: "Ноғай, өзбек, қалмақ үшеуі үш жақтан жау болды, өзара быт-шыт болыңқырап", - деп атап өтеді [3].

50-ші жылдардың соңында Хақ Назар Сырдария бойындағы сауда орталықтары болған қалаларды және Орта Азияның орталығы Ташкентті өзінің қол астына алу саясатын ұстанған болатын. Хақ Назар кезіндегі өзбек-қазақ арасындағы байланысқа, Қазақ

Ордасының Бұхармен одақ жасауы ықпалын тигізді. Бұхараның билеушісі Абдулла да Өзбек мемлекетінің сыртқы билігін арттыру үшін көшпелі қазақ тайпаларымен бейбіт қарым-қатынас ұстауға ықыласта болды. 1579 жылы Самарқанд билеушісі, Барақтың ұлы Баба сұлтан Бұхар хандығына Абдолла II-ге қарсы соғыс ашып, Ташкентті басып алды. Осы тұста Абдолла Қазақ Ордасынан көмек сұраған соң, Хақ Назар Баба сұлтанға қарсы аттанды. Енді Баба сұлтан бұл кезде қазақ тайпаларына Яссы, Сауран қалаларын ұсынады. Барлық саясат жер үшін, оның билігі үшін жүріп жатқандықтан Хақ Назар мұны өз пайдасына шешіп, енді Баба сұлтанмен бірігеді. Бірақ бұл саясат аз уақытқа ғана созылған еді. Мұнан соң қайтадан Бұхар жағына шыққанын аңғарамыз. В. Басиннің жазуынша Ақназар Хорасан, Герат және Бұхараның күшті билеушісі Ескендір ханның баласы, өзбек ханы Абдолламен бейбітшілік қатынасты ұстап тұруға ұмтылды. Осы мақсатпен Абдолла Ақназар ханмен "келісімдік ант" жасайды [14].

XVI-XVII ғғ. сыртқы және ішкі саясатта ант беру оқиғасының алатын маңызы зор болғанын осы орайда айта кеткен жөн. Ант дәстүрі көпшелі қоғам дәстүрінде қоғамдық саяси байланыстарды реттеуде ерекше орын алған. Антасып, серттесуге үлкен сеніммен қараған. Бұл жерде Хақ Назар ханның Абдолла ханмен жасасқан келісім де маңызды еді. Тарихи зерттеулерде соны айтады. Бұл келісім екі жаққа да өз уақытында тиімді іске асырылған.

Қазақ шежіресінен Хақ Назар кезіндегі Қазақ хандығымен Шибанилар арасындағы саяси жағдайдың тартыстары бола бергенін аңғарамыз. Оған дәлел "Ақназар қайратты батыр аталып, өзбек Шибаниларды ығыстырғанын", - жазады Мәшһүр Жүсіп [15]. Алайда Түркістан, Ташкент дала басшыларының опасыздық саясатының нәтижесінде Хақ Назар қаза табады. Хафиз 1580 жылдардағы саяси оқиғалар жайлы айта келіп: "Бабасұлтанның Бұзахұр сұлтанға: Хақназарды өлтіру үшін, жорыққа аттану керек екенін" қатты тапсырып, бұйырғанын келтіреді. Бұдан, Хақ Назарды Бабасұлтанның әдейі қастандықпен өлтірткенін аңғару қиын емес. Мұндағы Бұзахұр сұлтан-шайбанид Сұлтан Мұхамедтің ұлы еді. Қ. Жалайыридің айтуынша Хақ Назар өз араларында болған қақтығыстарда қаза болған" [9].

Деректердегі орыс-қазақ байланысына қатысты мәліметтер XVI-ғасырдың соңына тән. Ресейден Орта Азияға баратын сауда жолдары Қазақстан арқылы өтті. Орта Азияның көпестерінің Жайыққа XVI ғасырдың соңынан Сібірге сапар шеккен көптеген керуендер қазақ далалары арқылы өтті. Орыс мемлекеті өзінің шығыс шекараларында сауда байланысын жақсартуға жағдай туғызып отырды. Мұны Иван IV-нің Яков пен Григорий Строганов деген атақты адамдарға берген грамота қағазы растайды. Қазақ Ордасына Москва патшалығы 1573 жылы елші тағайындап жібереді. Иван IV қазақ ханы Хақ Назарға Третьяк Чебуков деген арнаулы елші жіберген. Бұл елшіліктің негізгі ұстанған саясаты Қазақ хандығы мен Орыс мемлекетінің арасындағы кейбір байланысты нығайтумен қатар, Сібірдің ханы Көшімге қарсы жорыққа одақтас болуға шақырған

келісім болатын. Бірақ бұл жолғы елшілік жолда Көшімнің немере інісі Мәметқұлдың қолына түсіп, жете алмайды. Ресей мемлекеті қазақтарды шығыс шекарадағы белгілі орны болған себепті қай кезде болмасын өзіне байланысқа тартып отырды. Бұл туралы: -"Орыстың сол уақыттағы патшасы Иван Ақназарға елші жіберіп жауласпайық, сауда жасап, керуен жүргізіп тұрайық дейді"- деп жазады Мәшһүр Жүсіп шежіресі орыс-қазақ қатынасына байланысты [3].

Мұнан көріп отырғанымыздай патша үкіметі Қазақ хандығын Орта Азияда экономиканың көтерілуіне әсер ететін сауда байланыстарын, керуен жолдарын дамытуда пайдаланды. Шежіре деректерінде де Хақ Назар тұсындағы орыс-қазақ байланысы бітімгершілік сипат алғанын жазады. Өрі Орыс патшалығы айламен уақыт ұтып моңғол-татар жұртын бір-біріне қарсы қойуға әрекеттенген.

XVI ғасырдың басында Қасым ханның басшылығымен Қазақ хандығы берік құрылып, "қазақ" атауымен хандықтың қалыптасу процесі аяқталды.

Сөйтіп, XVI ғасырдың 30-50 жылдарындағы ішкі қақтығыстар және сыртқы жаумен шайқас кезінде елдің мың-мыңдаған қарапайым халықы қырылды, әлденеше сұлтандар әлеуметтен біржолата аты өшті. Бірақ соған қарамастан Қазақ хандығының негізгі тұрғындары мал өсіріп, үйреншікті жерінде көшіп-қонып жатты.

Әдебиеттер тізімі:

1. Мұхамед Хайдар Дулати. Тарих-и Рашиди. - Алматы: Санат, 1999. 656 б.
2. Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках (Сборник документов и материалов). Ред. Н.И. Колточник. Алмата: Издательство Академии наук Казахской ССР - 1961. 739 стр.

3. Көпейұлы М.-Ж. Қазақ шежіресі. Алматы, 1993.
4. Кәрібаев Б. Қазақ хандығының тарих. <http://kaztar.kaznu.kz/3/main/nodes/4>.
5. Писменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока. Часть 1. Под ред. П.А. Грязневич, Г.А. Зогроф. Москва: "Наука" 1977. 280.
6. Материалы по истории Казахских ханств XV-XVIII веков (извлечения из персидских и тюркских сочинений). Составители: С.К. Ибрагимов, Н.Н. Мингулов, К.А. Пищулина, В.П. Юдин. Алма-Ата: "Наука". 1969.
7. Сұлтанов Т.И. Қазақ мемлекетінің құрылуы. Қазақ хандығының тарихы. - ("Жетінші сөз" сериясы). Алматы: Мектеп, 2008.-160 бет.
8. Сулейменов М.-Х. Эра Чингисхана в истории казахской нации (степная дипломатия). - Алматы, 2009-324стр.
9. Қадырғали Жалайыр. Шежірелер жинағы. - Алматы: Қазақстан, 1997. - 128 б.
10. Әбілғазы баһадүр хан. Түрік шежіресі. - Алматы: Қазақстан, 1997. - 208 б.
11. Бабур Захир ад-дин Мухаммед. Бабырнама. Орыс тілінен аударған Б. Қожабеков, Алматы, 1990.
12. Қазақстан тарихы / Құраст: Е. Аққошқаров - Алматы: Жалын, 1997. - 544 б.
13. Аманжолов К.Р. Түркі халықтарының тарихы. 2-кітап: (XV ғ.-дан XVIII ғ.-дың бірінші жартысына дейінгі кезең). - Алматы: "Білім", 2002. - 320 б.
14. Елешова З. XV-XVIII ғғ. қазақ тарихының фольклорлық нұсқасы: Тарих ғыл. канд. дисс... 07.00.02. - Алматы, 1999. - 161 б.
15. Көпейұлы М.Ж. Шығармалары. - Алматы: "Ел - шежіре", 2008. Т. 8. - 312 б.

Айбек АХМЕТОВ, Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бәрімбеков атындағы Қарағанды академиясының магистранты, 100009, Қарағанды қаласы, Ермеков көшесі 124, aibek_940317@mail.ru, +77014869889

ЗАҢГЕРЛІК БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ ПЕН ОҚЫТУШЫНЫҢ ЖЕКЕ БАСЫ ЖЕТІСТІКТЕРІНІҢ ӨЛШЕМІ

Осы мақалада заңгерлік білім беру жүйесіндегі педагогикалық қызмет пен оқытушының жеке басы жетістіктерінің тиімді өлшемдерін анықтау мәселесі қарастырылған.

Автор заңгерлік білім беру жүйесінде жетістікке ие оқытушы өлшемін жалпы (кез-келген оқытушыға тән қасиеттер) және арнайы (тек заңгерлік пәндерді беруші оқытушыға тән қасиеттер) деп екіге бөлуге болады деген қорытынды жасап, әрқайсының мазмұнын ашады.

Түйінді сөздер: жоғарғы оқу орындары, заңгерлік білім, жетістікке ие оқытушы, педагогикалық өлшем, психологиялық өлшем, психологиялық тұжырым, зерттеу нәтижелері.

Айбек АХМЕТОВ, магистрант Карагандинской академии МВД РК имени Б. Бейсенова, 100009, г. Караганды, ул. Ермекова, 124, aibek_940317@mail.ru, +77014869889

КРИТЕРИИ УСПЕШНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ЛИЧНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ В ЮРИДИЧЕСКОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ

В данной статье рассматриваются проблемы определения наиболее значимых критериев успешности педагогической деятельности и личности преподавателя в юридической образовательной системе.

Автор делает вывод, что критерии успешного преподавателя в юридическом образовательном пространстве можно разделить на общие (характерные для любого преподавателя) и специальные (наличие которых присуще только для преподавателя юридических дисциплин) и раскрывает сущность каждого.

Ключевые слова: высшие учебные заведения, юридическое образование, успешный преподаватель, педагогический критерий, психологический критерий, психологическая концепция, результаты исследования.

Aibek AHMETOV, Master student of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, 100009, Karaganda city, st. Ermekova, 124, aibek_940317@mail.ru, +77014869889

CRITERIA FOR SUCCESSFUL PEDAGOGICAL ACTIVITY AND PERSONALITY OF THE TEACHER IN THE LEGAL EDUCATIONAL SYSTEM

This article discusses the problems of determining the most significant criteria for the success of pedagogical activity and the personality of a teacher in the legal educational system.

The author concludes that the criteria for a successful teacher in the legal educational space can be divided into general (characteristic for any teacher) and special (the presence of which is inherent only for a teacher of legal disciplines) and reveals the essence of each.

Keywords: higher education institutions, legal education, successful teacher, pedagogical criterion, psychological criterion, psychological concept, research results.

Жоғарғы оқу орындарында сабақ берудің жемісті болуы қазіргі педагогика және психология ғылымдарындағы өзекті теориялық және ғылыми-қолданбалы міндеттерге жатады. Мұндай талап білім беру үрдісінде оқытушының білім алушыларды сапалы білім мен тәрбие алуларына мүмкіндік жасау қажеттілігінен туындап отыр. Жетістікке ие оқытушының мінез-құлқы қандай механизмдермен реттеледі, адамның өзін маман ретінде танытуына қалай көмектесуге болады деген сияқты сауалдардың шешімін табу үшін білім беру жүйесіндегі тиісті әдіснамалық ыңғайлар мен заңдылықтарды іздестіру қажет.

Мақаланы жазудағы мақсатымыз заңгерлік білім беру жүйесіндегі педагогикалық қызмет пен оқытушының жеке басы жетістіктерінің тиімді өлшемдерін анықтау болып табылады. Осы мақсатқа

қол жеткізу үшін мынандай міндеттерді шешуіміз қажет:

1) Психологиялық - әдістемелік әдебиеттерге талдау жасау негізінде оқытушы еңбегін үш өлшемдік өзара байланысты кеңістік ретінде қарастыру;

2) Оқытушының жетістікке ие болуына әсер етуші факторларды белгілеу;

3) Оқытушыларды өзіндік талдау жасау мен өзіндік диагностикаға тарту;

4) Заңгерлік білім беру жүйесіндегі жетістікке ие оқытушының психологиялық критерилерін анықтау.

С. Л. Рубинштейн, Н. Д. Побитов, Л. М. Митина сияқты психолог мамандар әзірлеген психологиялық тұжырымдамаларға сәйкес, оқытушы еңбегі өзара байланысты үш буыннан тұратын күрделі психологиялық шынайылық. Олар:

- педагогикалық қызмет;

- оқытушының жеке тұлғасы;
- психологиялық-педагогикалық қарым-қатынас [1].

Осы үш буын білім алушының тұлғалық дамуына ықпал етеді. Бұл үш буын бірін-бірі қайталамайды, орындарын алмастырмайды, олар оқытушының еңбек ету үрдісінде өзара күрделі диалектикалық қатынасқа түседі.

Жоғарыда аты аталған авторлардың психологиялық тұжырымдамалары шеңберінде оқытушының жетістікке ие болуына әсер етуші өлшемдер зерттелді. В.М. Лизинскийдің пікірі бойынша: "Мұғалім - бұл өзі өмір бойы ізденетін, оқитын адам, сондай жағдайда ғана ол өзгені оқыту құқығына ие бола алады" [2].

Кез-келген оқытушы жұмысының нәтижесі:

- білім, білу, дағды;
- тәрбиелілік;
- білім алушылардың психологиялықкөңіл-күйлері.

Барлық өлшемдерді шартты түрде үш топқа бөлуге болады:

- 1) педагогикалық;
- 2) психологиялық;
- 3) жеке тұлғалық.

Педагогикалық өлшемдер:

Оқытушы жұмысы жайлы нәтижесіне қарай баға берілетіндіктен, оның: - Бірінші өлшемі - білім алушылардың үйрену деңгейлері;

- Екінші өлшемі - білім алушылардың жалпы білімі мен дағдысының қалыптасу деңгейі. Бұл:

- оқу- ақпараттық дағды (ауызша және жазбаша мәтінмен, ақпарат қайнар көздерімен жұмыс);

- оқу - қисындық дағды (талдау жасай білу, себептік-салдарлық байланыстарды анықтау, салыстыру, жалпылау және т.б.);

- оқу - тану дағдысы (қойылған міндетті түсіну, әрекет алгоритмін құра білу, өзін-өзі бақылаудың түрлі құралдарын меңгеру).

Үшінші өлшем - зерттеу жұмыстарының жағдайы мен өз білімін арттыру бойынша жұмыс жасау.

Төртінші өлшем - педагогтардың білімі мен біліктілігін арттыруы.

Бесінші өлшем - өзіндік талдау мен рефлексия жасау қабілеттілігі.

Алтыншы өлшем - инновациялық қызмет.

Осы қызметтер мен өлшемдер оқу үрдісін і жоғары деңгейде жүзеге асыруға ықпал етеді.

Оқытушының жетістікке ие болуының психологиялық өлшемдері:

Бірінші өлшем - қызығушылық, мотивация.

Екінші өлшем - саналы оқыту.

Саналы оқыту қағидаты білім алушылардың не үшін, неліктен оқу қажеттігін дұрыс түсініп, болашақ мамандығын саналы түрде таңдауына ықпал етеді.

Үшінші өлшем - "оқытушы-білім алушы" жүйесіндегі өзара қарым - қатынас.

Оқытудың бастапқы кезеңінен бастап-ақ, оқытушы мен білім алушының өзара қарым-қатынасы мақсатты және мәнді әрекеттерге негізделуі керек. Осындай тәртіп қана білім алушыны жаттау, шығармашылық емес еңбекке мәжбүрлеу, қарапайым операциялық-техникалық деңгейден

жұмыс жасаудың жоғарырақ деңгейіне итермелейтін объектілі қисындылықты жеңуге мүмкіндік береді.

Төртінші өлшем - білім алушының жеке бас ерекшеліктерін есепке алу.

Білім беру қызметін ұйымдастыруда білім алушының назар аудару, есте сақтау, ойлау қабілеті ерекшеліктерін назарда ұстаудың маңызы зор. Білім алушының назар аудару білу қабілетін тәрбиелеу, жалпы тәрбие үдерісі сияқты көп жағдайда оқытушының жеке бас қасиеттеріне байланысты. Оқытушының ең маңызды қасиеттерінің бірі - назар аудару білу мен бақылау жасай білу болып табылады.

Оқытушы қызметінің жемісті болуының кәсіби жеке өлшемдері:

Оқытушы қызметінің ең басты айырмасы педагогтың өз жұмысын жан-тәнімен жақсы көруі болып табылады. Яғни, оқытушының жеке бас қасиеттері оның кәсіби қызмет құралы ретінде белгіленіп тұр. Бағалау объектісі оқытушының жеке бас қасиеттерінің жиынтығы емес, тек кәсіби маңыздылығы бар бөлігі ғана болмақ. Оқытушының осындай қасиеттері Ю. К. Бабанский, В. А. Сластенин, Н. В. Кузьмина және тағы да басқа ғалымдардың еңбектерінде құрылымдалған.

Педагогикалық қызметке әсері бар көптеген диагностикалық әдістердің ішінен біздер оқытушының төмендегідей жеке бас қасиеттерін белгілеп отырмыз. Олар:

1. Эмоционалдылық
2. Сөзінің анықтылығы
3. Шығармашылық сипаты
4. Ұйымдастырушылық қабілеті
5. Өзілдей білуі
6. Ішкі тәртібі
7. Талапшылдығы

Сондай-ақ, оқытушы жұмысының жемістілігі үшін жұмысты ұйымдастыра білу, әкімшілікпен, ата-анамен және білім алушылармен қарым-қатынас құра білу және өзінің кәсіби қасиеттерін ұштау сияқты қасиеттердің де маңызы зор.

Біздің пікіріміз бойынша, педагогқа тән жалпы өлшемдермен қатар жоғарғы оқу орнының заңгерлік мамандығы бойынша білім беруші оқытушыға тән арнайы өлшемдерді де белгілеп өткен жөн:

1) заңгерлік пәндерді оқыту саласындағы арнайы және кәсіби күзінеттілік;

2) болашақ заңгерлердің білімін, біліктілігі мен дағдысын қалыптастыру тәсіліндегі оқытушының әдістемелік күзінеттілігі;

3) өзге заңгерлермен, болашақ клиенттермен кәсіби қарым-қатынас жасау үрдісіндегі әлеуметтік-психологиялық күзінеттілік;

4) білім алушылардың қабілеттілігі мен мотивтілігіне қатысты сараланған психологиялық күзінеттілік;

5) оқытушының жеке басы мен қызметінің жетістігі мен кемшіліктеріне қатысты аутопсихологиялық күзінеттілік.

Жалпы жоғары оқу орнында сабақ беретін оқытушының біліктілігі жоғары деңгейде болып, оны білімі, тәжірибесі, жеке бас қасиеттері сияқты

іскерлігін анықтаушы басты компоненттер құрауы қажет.

Жүргізілген түрлі зерттеулер нәтижесінде жоғарғы оқу орнының заңгер- оқытушысының жетістікке ие болуының түрлі өлшемдері зерделенді. Мәселен, А.К. Чакрян оқытушының жетістікке ие болуының бірнеше кәсіби өлшемдерін белгіледі:

- құқықтық сананың жоғары деңгейі заңгердің кәсіби қызметінің жемісті болуына әсер етеді;

- заңгердің кәсіби қызметінің ұйымдастырушылық-қызметтік, коммуникативті-психологиялық, интеллектуалды, мотивациялық - құндылық компоненттері белгіленіп, сипатталған;

- кәсіби жетістікке жеткен заңгерлердің құқықтық сана-сезімі мен кәсіби жетістікке ие болу дәрежесі бойынша олардың типтері белгіленіп, психологиялық портреттері (жетістікке ие, жетістікке ие емес, өзара үйлесімсіз тип және т.б.);

- заңгердің кәсіби жетістікке ие болуына әсер етуші құқықтық сана-сезімінің қалыптасқан компоненттері арнайы ұйымдастырылған педагогикалық жағдайлар негізінде жоғарылайды.

А.К. Чакрянның ғылыми ережелері жаңалығының өзге авторлар алған жаңалықтардан басты айырмашылығы заңгерлердің кәсіби қызметінің жетістікке ие болуының педагогикалық жағдайларын жасау қажеттілігінде [3].

Сөйтіп, заңгерлік білім жүйесінде жетістікке ие оқытушы өлшемін жалпы (кез-келген оқытушыға тән қасиеттер) және арнайы (тек заңгерлік пәндерді беруші оқытушыға тән қасиеттер) деп екіге бөліп қарастырамыз.

Арнайы өлшемдерге құқықтық сана-сезімнің, заңгердің кәсіби қызметінің түрлі компоненттерінің болуы, білім алушылардың өз-өзіне сенімді болуына ықпал етуші арнайы педагогикалық жағдайлар туғызу, өз қызметіне үнемі талдау жасап отыру және педагогикалық мақсаттар мен міндеттерді нақты қоя білу сияқты белгілерді жатқызуға болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Психология человека в современном мире. Том 3. Психология развития и акмеология. Экзистенциальные проблемы в трудах С.Л. Рубинштейна и в современной психологии. Рубинштейновские традиции исследования и экспериментатики (Материалы Всероссийской юбилейной научной конференции, посвященной 120-летию со дня рождения С.Л. Рубинштейна, 15-16 октября 2009 г.) / Ответственные редакторы: А.Л. Журавлев, Е.А. Сергиенко, В.В. Знаков, И.О. Александров. -М.: Изд-во "Институт психологии РАН", 2009. - 400 с.

2. Лизинский В.М. Избранные педагогические страницы // Издательство: "Педагогический поиск" 2007. - 160 с.

3. Чакрян А.К. Автореферат диссертации по теме "Педагогические условия успешности профессиональной деятельности юристов "Библиотека авторефератов и диссертаций по педагогике [Электронный ресурс]: - Режим доступа <http://nauka-pedagogika.com/pedagogika-13-00-01/dissertaciya-pedagogicheskie-usloviya-uspeshnosti-professionalnoy-deyatelnosti-yuristov#ixzz3MDxJmf8P>

Қайрат БАКИШЕВ, доктор юридических наук, профессор, руководитель лаборатории НИИ Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза, 100000, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, bakishev@yahoo.com

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МОШЕННИЧЕСТВА (статья 190 УК РК)

Статья посвящена уголовно-правовому анализу мошенничества, занимающему заметное место в структуре уголовных правонарушений против собственности. Автор раскрывает содержание объективных и субъективных признаков, а также квалифицирующих признаков этого деяния, проводит его отграничение от сходных составов преступлений с учетом положений нормативного постановления Верховного суда РК "О судебной практике по делам о мошенничестве" от 29 июня 2017 г., а также современной следственной и судебной практики.

Ключевые слова: уголовный закон, мошенничество, обман и злоупотребление доверием, квалификация мошенничества.

Қайрат БӘКІШЕВ, заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің ғылыми-зерттеу институтының зертхана меңгерушісі, 100000, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., ул. Академическая көшесі 9, bakishev@yahoo.com

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЗАҢ СИПАТТАМАСЫ (ҚР ҚК 190 бабы)

Мақала меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылық құрылымында көрнекті орын алатын алаяқтық туралы қылмыстық-құқықтық талдауға арналған. Автор объективті және субъективті белгілердің мазмұнын, сондай-ақ осы қылмыстың саралау белгілерін ашады, оны Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 29 маусымдағы "Алаяқтық жағдайындағы сот практикасы туралы" нормативтік қаулысының ережелерін, сондай-ақ қазіргі заманғы тергеу және сот практикасын ескере отырып, оны ұқсас қылмыстардан ажыратады.

Түйінді сөздер: қылмыстық заңнама, алаяқтық, алдау және сенімді бұзу, алаяқты саралау.

Kairat BAKISHEV, Doctor of Law, Professor, Head of the Laboratory, Research Institute of the Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100000, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Academicheskaya str. 9, bakishev@yahoo.com

CRIMINAL LAW CHARACTERISTIC OF FRAUD (Article 190 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan)

The article is devoted to the criminal law analysis of fraud, which occupies a prominent place in the structure of criminal offenses against property. The author discloses the content of objective and subjective signs, as well as qualifying signs of this act, distinguishes it from similar offenses taking into account the provisions of the normative resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan "On judicial practice in cases of fraud" of June 29, 2017, as well as modern investigative and judicial practice.

Keywords: criminal law, fraud, cheating and breach of trust, qualification of fraud.

Мошенничество относится к числу наиболее распространенных уголовных правонарушений в Казахстане. По данным Комитета правовой статистики при Генеральной прокуратуре РК, число зарегистрированных преступлений, предусмотренных ст. 190 УК, из года в год продолжает увеличиваться (2009 г. - 9941, 2010 г. - 10115, 2011 г. - 15909, 2012 г. - 23262, 2013 г. - 36405, 2014 г. - 36773, 2015 г. - 37729, в 2016 и 2017 гг. наблюдается некоторый спад - 30358 и 27467 соответственно, а в 2018 г. наметился рост - 29282, в 2019 г. - 32286). Об общественной опасности этого деяния свидетельствует тот факт, что с 2016 года его удельный вес в структуре общей преступности в Казахстане составляет 10 % и теперь оно прочно

занимает второе место после краж чужой собственности.

Анализ современной следственной и судебной практики свидетельствует о появлении все более новых видов и способов незаконного завладения чужой собственностью, которые придумывают мошенники. Это аферы в сфере недвижимости, документооборота, предоставления услуг, информационных технологий и т.д. Более того, отдельные виды мошенничества, все чаще совершаемые в сфере информационной системы и государственных закупок, ввиду их повышенной общественной опасности включены в число квалифицирующих деяние признаков. В настоящее время юридическая оценка признаков деяния как мошенничество относится к числу наиболее сложных

и запутанных, в этой связи Верховный суд РК был вынужден дать специальные разъяснения в руководящем нормативном постановлении "О судебной практике по делам о мошенничестве" от 29 июня 2017 г. для единообразного применения уголовного закона.

Правильная квалификация и назначение справедливого наказания виновному обеспечивается тщательным юридическим анализом объективных и субъективных признаков этого правонарушения.

Объектом мошенничества выступают общественные отношения, обеспечивающие охрану законного права собственника или иного лица пользоваться, владеть и распоряжаться своим имуществом. Согласно ст. 188 Гражданского кодекса РК, право собственности есть признаваемое и охраняемое законодательными актами право субъекта по своему усмотрению владеть, пользоваться и распоряжаться принадлежащим ему имуществом.

Право владения представляет собой юридически обеспеченную возможность собственнику осуществлять фактическое обладание имуществом.

Право пользования представляет собой юридически обеспеченную возможность извлекать из имущества его полезные естественные свойства и получать от него выгоды. Выгода может выступать в виде дохода, приращения, плодов, приплода или в иных формах.

Право распоряжения представляет собой юридически обеспеченную возможность определять юридическую судьбу имущества. Именно права владения, пользования и распоряжения составляют суть отношений собственности как непосредственного объекта уголовно-правовой охраны. Мошенник своими противоправными действиями лишает собственника возможности владеть, пользоваться и распоряжаться своим имуществом, в том числе отчуждать его в пользу других лиц.

Непосредственным объектом мошенничества могут выступать конкретные общественные отношения, складывающиеся в сфере любой формы собственности, которой непосредственно причинен ущерб.

Для правильной квалификации уголовного правонарушения важно установить его предмет. Предметом мошенничества выступает чужое имущество или право на чужое имущество. Имущество - это конкретная вещь или вещи, владение которыми утрачено собственником, и которые он вправе истребовать от лица, незаконно удерживающего их. Право на имущество - это правомочия собственника имущества, регламентированные ст. 188 ГК. Как показывает анализ следственной и судебной практики, предметом мошенничества чаще всего являются деньги (68,3 %), сотовые телефоны (6,2 %), теле и видеоаппаратура (7,1 %), транспортные средства (2,9 %). Мошенничество в уголовном законе определяется как хищение чужого имущества или приобретение права на чужое имущество путем обмана или злоупотребления доверием (ч. 1 ст.190 УК). Таким образом, это преступление относится к одной из форм хищения. Как следует из диспозиции анализируемой статьи, объективная сторона деяния характеризуется следующими альтернативными действиями: 1) хищение

чужого имущества; 2) приобретение права на чужое имущество. Согласно п. 17 ст. 3 УК, хищение - это совершенное с корыстной целью противоправные безвозмездные изъятие и (или) обращение чужого имущества в пользу виновного или других лиц, причинившие ущерб собственнику или иному владельцу этого имущества. Из приведенного определения следует, что мошенничеству присущи такие обязательные признаки, как: а) изъятие (обращение); б) противоправность изъятия (обращения); в) безвозмездность изъятия (обращения); г) корыстная цель изъятия (обращения); д) причиненный ущерб собственнику или иному владельцу.

Под изъятием чужого имущества следует понимать обращение (обращение) этого имущества из владения собственника или иного владельца в фактическое обладание виновного.

Под противоправностью изъятия (обращения) следует понимать отсутствие у лица права собственности на изымаемое чужое имущество, то есть не находящееся в собственности или законном владении виновного имущества. При этом фактическое владение имуществом не может признаваться основанием для признания его своим.

Безвозмездным признается изъятие, которое производится без соответствующего возмещения, т.е. бесплатно или с не равноценным возмещением, путем замены имущества заведомо менее ценным имуществом.

Корыстная цель выражает стремление виновного обратить чужое имущество либо право на него в свою собственность в свою пользу, либо в пользу других субъектов. Она реализуется в виде получения реальной возможности владеть, пользоваться и распоряжаться чужим имуществом как собственным.

Обязательным условием уголовной ответственности по ст. 190 УК является наступление общественно опасных последствий противоправного изъятия в виде причинения собственнику или иному владельцу имущественного ущерба, под которым следует понимать прямые убытки, измеряемые стоимостью похищенного имущества. Законодатель называет два вероятных способа совершения мошенничества: а) путем обмана; б) злоупотребления доверием, с помощью которых мошенник обращает чужое имущество или право на него в свою пользу. Как разъяснил Верховный суд РК в нормативном постановлении от 29 июня 2017 г., "обман является способом совершения мошенничества с целью хищения чужого имущества или приобретения права на чужое имущество. Обман может состоять в преднамеренном введении виновным в заблуждение собственника или иного владельца имущества сообщением, заведомо ложных, не соответствующих действительности сведений либо в сокрытии истинных фактов, которые должны были быть сообщены собственнику либо владельцу имущества, создающих у владельца имущества или иного лица ошибочное представление о правомерности перехода имущества во владение виновного лица и (или) других лиц. В результате обмана собственник или иной владелец имущества, будучи введенным в заблуждение, добровольно передает имущество виновному лицу,

полагая, что для этого имеются основания, и он действует в собственных интересах" (п. 2). Из сказанного следует, что обман может активным (в виде сознательного сообщения заведомо ложных, не соответствующих действительности сведений) или пассивным (в виде умолчания об истинных фактах).

Одним из распространенных примеров такого обмана является телефонное мошенничество: преступники звонят потерпевшим, представляются сотрудниками правоохранительных органов и сообщают, что их родственник доставлен в полицию по подозрению в совершении преступления и за положительное решение вопроса требуют денежное вознаграждение путем перевода указанной суммы на определенный номер сотового телефона либо передачи третьим лицам.

Так, 25 октября 2015 года в ОВД Щербактинского района Павлодарской области поступило сообщение от гр. Миллер В.В. о том, что ему позвонил неизвестный и представившись сотрудником полиции сообщил, что ее внук задержан за правонарушение, и чтобы его отпустить, необходимо перечислить на абонентский номер деньги в сумме 10 000 тенге.

Обман может быть выражен как в устной, так и в письменной форме. Практике известны случаи, когда обман используется субъектом для облегчения совершения другого преступления, связанного с хищением чужого имущества, в ходе совершения которого его действия обнаруживаются собственником или иным владельцем этого имущества. Если преступник при этом продолжает противоправно помимо воли владельца удерживать чужое имущество (например, просит владельца мобильного телефона сделать звонок, а получив его, тут же скрывается), то содеянное следует оценивать как грабёж (ст. 191 УК).

Одной из форм обмана как способа мошенничества является также использование поддельных документов (например, пенсионного удостоверения, свидетельства о рождении ребенка, банковской сберегательной книжки, в которой указано имя ее владельца, или другой именной ценной бумаги и т. д.) для получения социальных выплат и пособий, иных денежных выплат или другого имущества и т.д. Верховный суд РК в нормативном постановлении от 29 июня 2017 г. подчеркнул, что мошенничество, совершенное с использованием изготовленного другим лицом поддельного официального документа, полностью охватывается составом мошенничества, и не требует дополнительной квалификации по статье 385 УК (п. 4). Если же виновным указанные документы были предварительно похищены, то его действия должны быть дополнительно квалифицированы по части третьей статьи 384 УК (п. 12).

Злоупотребление доверием как способ мошенничества заключается в том, что виновный использует доверие, возникшее между ним и собственником или иным лицом, в ведении которого находится имущество, с целью незаконного получения чужого имущества или права на него из корыстных побуждений. Как указывает Верховный суд РК, доверие владельца имущества или иного лица к мошеннику может быть вызвано различными обстоятельствами: личным знакомством, рекомендациями родственников

и иных лиц, служебным положением виновного и т. д. (п.3 постановления). Так, 6 октября 2015 года в РУВД Хромтауского района Актюбинской области с заявлением обратилась Бекмухамбетова Т. о том, что ее знакомые Исмагулова К.Ч. и Дусаев А.У. обманным путем под предлогом погасить кредит завладели ее золотой цепочкой и деньгами в сумме 135 тыс. тенге.

Доверительные отношения между ранее знакомыми людьми, как правило, используются в сфере предоставления различных услуг (ипотека, реализация земельных участков, договоры займа), при этом мошенники выдают себя за лиц, имеющие якобы возможность совершить определенные действия в пользу потерпевших, тем самым граждане легко подвергаются обману и доверяют им свои деньги и имущество.

В целом современные способы совершения мошенничества путем как обмана, так и злоупотребления доверием могут выражаться в обещании помочь в предоставлении жилья по государственной программе, приобретении дешевого жилья при реализации банком заложенных, арестованных за долги квартир, быстрого получения банковского кредита и др.; в похищении мобильных телефонов под предлогом звонка, предоставлении в аренду мнимой квартиры, оформлении фиктивных банковских кредитов; реализации земельных участков, заключении договорных обязательств без цели их исполнения. Практика показывает, что мошенничество путем злоупотребления доверием потерпевших является наиболее распространенным способом хищения чужого имущества, причем преступники, как правило, не ограничиваются одним эпизодом.

Так, приговором суда Крыкбаева С. признана виновной в том, что путем обмана и злоупотребления доверием познакомилась с жительницей г. Актобе Кайдаровой К., которой предложила приобрести новую квартиру в рамках реализации Государственной программы арендного жилья в г.Актобе, по выгодной цене, которая была значительно ниже существовавших на тот период времени ценовых предложений на аналогичное жилье. Кайдарова К., не подозревая, что Крыкбаева обманывает ее, дала свое согласие на ее предложение и передала ей 1.390.368 тенге, после которого Крыкбаева скрылась. Аналогичным образом Крыкбаева С. завладела деньгами у потерпевших Ерназаровой М., Ешимовой Ж., Алмуратовой А., тем самым совершила мошенничество - хищение чужого имущества путем обмана и злоупотребления доверием, совершенное неоднократно, в крупном размере. Приговором суда №2 г.Актобе Актюбинской области от 18 мая 2015 года Крыкбаева С. осуждена по п.1 ч.3 ст.190 УК к четырем годам лишения свободы с конфискацией имущества.

Современной судебной практике известно также мошенничество, совершенное путем обмана или злоупотребления доверием пользователя информационной системы. Оно заключается в действиях виновного, направленных на завладение имуществом или правом на имущество пользователя информационной системы посредством информационных технологий (компьютера, компьютерных программ, интернета, сотового

телефона и т. п.), путем размещения в информационной системе заведомо недостоверных сведений или программ, посредством Qiwi-кошелька, интернет-банкинга и т. д. В случаях, когда указанные деяния сопряжены с неправомерным доступом в информационную систему или сеть телекоммуникаций, содеянное подлежит квалификации по совокупности уголовных правонарушений по статьям 190 и 205 УК, или 190 и 206 УК, если в результате неправомерного доступа к компьютерной информации произошло уничтожение и модификация, нарушение работы ЭВМ, системы ЭВМ или их сети.

Конструкция ст. 190 УК является материальной. Это означает, что мошенничество признается оконченным с момента, когда похищаемое имущество изъято и перешло в незаконное владение виновного или других лиц, и они получили реальную возможность владеть, пользоваться или распорядиться им по своему усмотрению как собственным. Например, с момента зачисления денег на банковский счет в результате мошенничества лицо приобретает возможность распоряжаться ими, и преступление следует считать оконченным с момента зачисления этих средств на его счет.

Если мошенничество совершено в форме приобретения права на чужое имущество, преступление окончено с момента возникновения у виновного юридически закрепленной возможности владеть, пользоваться и распорядиться чужим имуществом как своим собственным, после соответствующего оформления, удостоверения или регистрации этого права.

Для признания мошенничества преступлением причиненный собственнику вред должен превышать десять месячных расчетных показателей, равных стоимости имущества, принадлежащего организации, или два месячных расчетных показателя, равных стоимости имущества, принадлежащего физическому лицу. В противном случае правонарушение является мелким хищением (ст. 187 УК).

Между противоправными действиями виновного и причинением собственнику или иному владельцу реального имущественного ущерба следует установить причинную связь, т.е. обманные действия виновного должны предшествовать передаче этого имущества или приобретению права на него.

Субъективная сторона мошенничества как любой формы хищения характеризуется умышленной формой вины в виде прямого умысла. Виновный осознает общественную опасность своих действий, предвидит возможность или неизбежность общественно опасных последствий и желает их наступления. Обязательным признаком мошенничества является корыстная цель, которая заключается в стремлении получить фактическую возможность владеть, пользоваться и распоряжаться чужим имуществом как своим собственным. Незаконное изъятие чужого имущества без корыстного мотива не образует мошенничества. Именно по этому пути идет и судебная практика.

Субъектом мошенничества может быть любое физическое вменяемое лицо, достигшее 16 лет. Анализ судебной практики показал, что мошенники, как

правило, мужчины в возрасте от 20-40 лет, коммуникабельные, легко вступают в контакт с жертвами и входят в доверие.

Части вторая, третья и четвертая ст. 190 УК предусматривают ответственность за квалифицированные и особо квалифицированные виды мошенничества. Квалифицирующие признаки ч. 2 ст. 190 УК: 1) группой лиц по предварительному сговору; 2) неоднократно; 3) лицом с использованием своего служебного положения; 4) путем обмана или злоупотребления доверием пользователя информационной системы; 5) в сфере государственных закупок.

Согласно ч. 2 ст. 31 УК, мошенничество признается совершенным группой лиц по предварительному сговору, если в нем участвовали лица, заранее договорившиеся о совместном совершении уголовного правонарушения.

Неоднократностью уголовных правонарушений признается совершение двух или более деяний, предусмотренных одной и той же статьей или частью статьи Особенной части настоящего Кодекса (ч. 1 ст. 16 УК). Преступление и уголовный проступок не образуют между собой неоднократность. При этом "судам следует отличать продолжаемое мошенничество от неоднократного тем, что при продолжаемом мошенничестве виновный путем неоднократного изъятия чужого имущества из одного источника реализует единый умысел, направленный на завладение имуществом, достигая заранее намеченной цели. При признаке неоднократности указанное деяние совершается в разное время, и имущество похищается из разных источников" (пп.25 постановления Верховного суда РК).

Как разъяснил Верховный суд РК в нормативном постановлении от 29 июня 2017 г., под лицами, использующими свое служебное положение при совершении мошенничества, предусмотренного в п. 3 части второй ст. 190 УК, следует понимать служащих или должностных лиц, на которых не распространяются нормы Закона Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 416-V "О государственной службе". К рассматриваемой разновидности субъектов мошенничества могут относиться лица, осуществляющие техническое обслуживание и обеспечивающих функционирование государственных органов; служащие и технические служащие Национального Банка Республики Казахстан и его ведомств; лица, осуществляющие деятельность в государственных органах на основании трудового договора в соответствии с трудовым законодательством Республики Казахстан, в том числе иностранные работники государственных органов (п. 2 ст. 3 закона РК). Мошенничество с использованием служебного положения отсутствует в случае присвоения или растраты лицом имущества, которое было вверено ему на основании гражданско-правового договора (аренды, подряда, комиссии, перевозки, хранения и др. или трудового договора), указанные действия охватываются статьей 189 УК.

Пользователь информационной системы - это лицо (группа лиц, организация), пользующееся услугами информационной системы для получения информации

или решения других задач. Сфера государственных закупок связана с приобретением товаров, работ, услуг, необходимых для обеспечения функционирования, а также выполнения государственных функций либо уставной деятельности заказчика, за исключением товаров, услуг, работ и др., указанных в ст. 1 Закона РК "О государственных закупках" от 4 декабря 2015 г.

В ч. 3 ст. 190 УК предусмотрены следующие особо квалифицирующие признаки мошенничества: 1) в крупном размере; 2) лицом, уполномоченным на выполнение государственных функций, либо приравненным к нему лицом, либо должностным лицом, либо лицом, занимающим ответственную государственную должность, если оно сопряжено с использованием им своего служебного положения; 3) в отношении двух или более лиц. Мошенничество квалифицируется по п.1 ст. 190 УК, если причиненный вред равен стоимости имущества или размеру ущерба, в пятьсот раз превышающего месячный расчетный показатель. Согласно п. 27 и 28 ст. 3 УК лицом, уполномоченным на выполнение государственных функций, признается государственный служащий в соответствии с законодательством Республики Казахстан о государственной службе, депутат маслихата; лицом, приравненным к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, признается лицо, избранное в органы местного самоуправления; гражданин, зарегистрированный в установленном законом Республики Казахстан порядке в качестве кандидата в Президенты Республики Казахстан, депутаты Парламента Республики Казахстан или маслихатов, а также в члены выборного органа местного самоуправления; служащий, постоянно или временно работающий в органе местного самоуправления, оплата труда которого производится из средств государственного бюджета Республики Казахстан; лицо, исполняющее управленческие функции в государственной организации или организации, в уставном капитале которой доля государства составляет более пятидесяти процентов, в том числе в национальном управляющем холдинге, национальном холдинге, национальной компании, национальном институте развития, акционером которых является государство, их дочерней организации, более пятидесяти процентов голосующих акций (долей участия) которой принадлежат им, а также юридическом лице, более пятидесяти процентов голосующих акций (долей участия) которого принадлежит указанной дочерней организации; служащие Национального Банка Республики Казахстан и его ведомств.

Верховный суд РК подчеркнул, что действия виновного лица следует квалифицировать по пункту 2 части третьей статьи 190 УК, если оно, являясь лицом, уполномоченным на выполнение государственных функций, либо приравненным к нему лицом, либо должностным лицом, либо лицом, занимающим ответственную государственную должность, совершило умышленные действия с целью хищения имущества или приобретения права на него путем обмана или злоупотребления доверием собственника имущества с использованием своего служебного

положения. При получении денежных средств или иных ценностей лицом, уполномоченным на выполнение государственных функций, либо приравненным к нему лицом, либо должностным лицом, либо лицом, занимающим ответственную государственную должность за совершение действия (бездействия), которое он фактически не может осуществить из-за отсутствия служебных полномочий или невозможности использовать свое служебное положение, следует квалифицировать при наличии умысла на завладение указанными ценностями как мошенничество.

Мошенничество квалифицируется по п. 3 ч.3 ст. 190 УК, когда оно совершается в одно время одним и тем же преступным действием (обман в отношении участников долевого строительства, пользователей информационной системы и т. д.).

Мошенничество квалифицируется по ч. 4 ст. 190 УК, если действия совершены: 1) преступной группой; 2) в особо крупном размере. Преступление признается совершенным преступной группой, если оно совершено организованной группой, преступной организацией, преступным сообществом, транснациональной организованной группой, транснациональной преступной организацией, транснациональным преступным сообществом, террористической группой, экстремистской группой, бандой или незаконным военизированным формированием. Мошенничество признается совершенным в особо крупном размере, если причиненный вред равен стоимости имущества или размеру ущерба, в две тысячи раз превышающие месячный расчетный показатель. Верховный суд РК в нормативном постановлении от 29 июня 2017 г. подчеркнул, что решая вопрос о квалификации действий лиц, совершивших мошенничество в группе лиц по предварительному сговору или в составе преступной группы, по признаку "в крупном размере" или "в особо крупном размере", следует исходить из общей стоимости имущества, похищенного всеми участниками преступления (п. 24).

Так, приговором суда №2 г Атырау от 21 мая 2015 года Тагабергенова А. осуждена п.2 ч.4 ст.190 УК к 5 годам лишения свободы с конфискацией имущества. Однако постановлением апелляционной судебной коллегии по уголовным делам Атырауского областного суда от 25 июня 2015 года приговор изменен, действия Тагабергеновой А. переqualифицированы с п.2 ч.4 ст.190 УК на п.1 ч.3 ст.190 УК и назначено наказание в виде 3 лет лишения свободы с конфискацией имущества. Изменяя приговор судебная коллегия указала, что судом первой инстанции действиям Тагабергеновой А. по эпизодам в отношении потерпевшей Чукаевой А. дана неправильная оценка. Согласно п.12 нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан №8 от 11 июля 2003 года "О судебной практике по делам о хищениях" решающее значение при разграничении неоднократного преступления от продолжаемого имеет направленность умысла виновного. При продолжаемом хищении виновный путем неоднократных изъятий чужого имущества из одного и того же источника реализует единый умысел, направленный на завладение имуществом, достигая

намеченную цель, что составляет в совокупности одно преступление. В отличие от продолжаемого, неоднократные посягательства на чужую собственность характеризуется отсутствием единого умысла на совершение нескольких хищений. При этом виновным лицом совершается не одно, а несколько преступлений, в которых он в каждом случае реализует самостоятельно возникший умысел на изъятие чужого имущества. Исследованные в суде доказательства свидетельствуют о том, что действия Тагабергеновой по эпизодам хищения у потерпевшей Чукаевой А. не были охвачены единым умыслом, потому ее действия подлежат раздельной квалификации, что не образует особо крупного размера.

Мошенничество следует отграничивать от сходных деяний - гражданско-правовых отношений, причинения имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием (ст. 195 УК) и кражи (ст. 188 УК). Отличие мошенничества от гражданско-правовых отношений заключается в умысле, направленным на хищение чужого имущества или приобретение права на чужое имущество путем обмана или злоупотребления доверием, который возникает у виновного лица до и (или) в момент заключения договора, предусматривающего получение чужого имущества или права на него. В противном случае состав мошенничества отсутствует. Так, 15 октября 2015 года в Алакольский РУВД с заявлением обратился Акжолов о том, что его сват Сериков взял у него в долг 3 950 долларов США и до настоящего времени не возвращает. было принято решение о возбуждении уголовного дела по ч. 1 ст.190 УК. Следствием было установлено, что Сериков на момент заключения договора о займе намерения не возвращать долг не имел. Деньги не возвращал в силу определенных обстоятельств. В этой связи дело было обоснованно прекращено за отсутствием состава преступления.

Верховный суд РК в нормативном постановлении от 29 июня 2017 г. указало, что о наличии умысла, направленного на хищение путем мошенничества при договорных обязательствах может свидетельствовать совокупность таких обстоятельств как заведомое отсутствие у лица реальной финансовой и иной материальной возможности (материально-техническая оснащенность, трудовой коллектив и т. д.) исполнить принимаемое обязательство, или необходимой лицензии, разрешения на осуществление деятельности, направленной на исполнение обязательств по договору, использование лицом поддельных учредительных документов или гарантийных писем, сокрытие информации о наличии задолженностей или залога по имуществу, заключение заведомо неисполнимых договоров и другие.

При разграничении мошенничества от причинения имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием следует иметь в виду, что

при совершении обмана или злоупотребления доверием без признаков хищения виновное лицо не изымает имущество из законного владения владельца имущества или иного лица, или не приобретает право на него. В этом случае виновное лицо, безвозмездно используя имущество или право на него или услуги, оказываемые владельцем имущества или иным лицом за оплату, путем обмана или злоупотребления доверием получает незаконную выгоду и причиняет потерпевшему или иному владельцу имущества реальный материальный ущерб. Такие действия могут выражаться в использовании имущества государственного органа или предприятия, частного или юридического лица или оказываемых ими платных услуг без оплаты (путем предоставления поддельных документов, освобождающих от уплаты установленных законодательством платежей или от оплаты за коммунальные услуги, за аренду жилья, техники, в несанкционированном подключении к энергосетям, водо-газопроводам, создающим возможность неучтенного потребления электроэнергии, воды, газа или эксплуатации в личных целях вверенного этому лицу транспорта (безбилетный провоз проводниками и кондукторами пассажиров и т. д.). Отличие мошенничества от кражи заключается в том, что при краже обман используется лишь для облегчения или обеспечения захвата вещи, путем нарушения правового владения, то есть для создания условий, облегчающих совершение хищения. При мошенничестве обман является способом совершения данного преступления в виде сообщения ложной или недостоверной информации, либо умолчания о различных фактах, которые бы оказали влияние на сознание и волю потерпевшего для добровольной передачи имущество виновному. Срок наказания в виде лишения свободы за мошенничество составляет от двух лет (ч.1) до десяти лет с конфискацией имущества, с пожизненным лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью или без такового (ч.4).

Список литературы:

1. Закон Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 416-V "О государственной службе" // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000416> (дата обращения: 12.01.20).
2. Гражданский кодекс Республики Казахстан <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000> (дата обращения: 15.01.20).
3. Нормативное постановление Верховного суда РК "О судебной практике по делам о мошенничестве" от 29 июня 2017 г. // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000006S> (дата обращения: 12.01.20).
4. Обобщение судебной практики по делам о мошенничестве по статье 190 УК РК // <http://office.sud.kz/forumTaldau/> (дата обращения: 17.01.20).

Бағлан ДАУЛБАЕВ, Қазақстан Республикасы Ішкі істер Министрлігі Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының магистранты 100009, Қарағанды қаласы, Ермеков көшесі 124, kabdireeva@mail.ru, +77787787588

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ БІЛІМ АЛУШЫЛАРЫН ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРМЕН ЖҰМЫС ЖАСАУҒА ДАЙЫНДАУДЫҢ РӨЛІ

Мақалада Қазақстан Республикасы ІІМ оқу орындарының курсанттарын девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмысқа даярлаудың маңыздылығы, сондай-ақ "білім", "дайындық", "орнату" санаттары және маманның кәсіби дайындығының мәні қарастырылады.

Түйінді сөздер: білім, білім алушы, кәсіби дайындығы, курсанттар, дайындық, орнату.

Бағлан ДАУЛБАЕВ, магистрант Карагинской академии МВД Республики Казахстан имени Баримбека Бейсенова, 100009, г. Караганда, ул. Ермекова 124, kabdireeva@mail.ru, +77787787588

РОЛЬ ПОДГОТОВКИ ОБУЧАЮЩИХСЯ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ МВД РК К РАБОТЕ С ПОДРОСТКАМИ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ

В статье рассматривается важность подготовки курсантов учебных заведений МВД РК к работе с подростками девиантного поведения, также такие категории как "готовность", "установка" и сущность профессиональной подготовки специалиста.

Ключевые слова: образование, обучающиеся, профессиональная подготовка, курсанты, готовность, установка.

Baglan DAULBAEV, master of law of the scientific and pedagogical magistracy of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Barimbek Beisenov. 100009, Karaganda city, st. Ermekova, 124,

THE ROLE OF TRAINING STUDENTS IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE MINISTRY INTERNAL AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN TO WORK WITH JUVENILES OF DEVIANT BEHAVIOR

The article discusses the importance of preparing cadets of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan for working with teenagers of deviant behavior, as well as such categories as "readiness", "installation" and the essence of vocational training specialist.

Key words: education, students, professional training, cadets, readiness, installation.

Қазақстандық қоғамның қазіргі кезеңінде әлеуметтік-экономикалық, саяси және қоғамдық өмірде түбегейлі өзгерістер болып жатыр, осы өзгерістер білім беру жүйесінде өзгерістерді тудырады. Қазіргі уақытта қоғам өзін үнемі жетілдіріп отыратын, бастамашыл мамандарды қажет ететіндігі сөзсіз.

Мемлекеттік тапсырысқа байланысты заманауи білім беру жүйесі заман талабына сай мамандарды даярлауы керек. Дәл осы мамандар өз функцияларын лайықты орындай алумен, жоғары қабілеттілігімен, әлеуметтік және кәсіби ұтқырлығымен, білімді тез жаңартуға, дағдылар мен қабілеттер арсеналын кеңейтуге және қызметтің жаңа бағыттарын дамытуға дайындығымен ерекшелене алады.

Жоғары білім алуан түрлі қажеттіліктерге, соның ішінде жастардың кәсіби дамуын қамтамасыз етуге, терең және нақты біліммен қаруландыруға, дағдылар мен болашақ кәсіби іс-әрекеттерді беруге, қазіргі заманғы кәсіби әдістерді қолдана отырып, жаңа, үнемі өзгеріп тұратын жағдайларда жұмыс істеуге арналған.

Білім - іргелі дүниетанымды, ғылыми, жан-жақты білімді игеру, дағдылар мен қабілеттерді дамыту процесі; интеллектіні дамыту және оның нәтижесі, оқушының теориялық және практикалық дайындығының белгілі бір деңгейі. Тәрбиенің нәтижесі - білімділік, кәсіби күздіреттілік, адамның менталитеті, оның жеке басының маңызды педагогикалық ерекшелігі (қасиеті).

Білім қоғамның маңызды әлеуметтік институты ретінде оның жағдайы мен даму тенденцияларын көрсетеді және оған әсер етеді, өйткені елдің болашағы көп жағдайда білім беру саласындағы жағдайды қалыптастыруға байланысты болады.

Өз кезегінде, қоғамдық қатынастар жүйесіндегі өзгерістер білімге белсенді ықпал етеді, жаңа тарихи кезеңнің талаптарына ұтқыр, әрі адекватты жауап беруді талап етеді. Сондықтан қазіргі білім беру жүйесі Қазақстанның даму қажеттіліктеріне сәйкес келуі керек.

Білім мемлекеттік саясаттың басым бағыты ғана емес, қоғам мен мемлекеттен тыс, тек ақыл-ой

абстракциясы болатын жеке тұлға болудың құралы болып табылады.

Білім - бұл қоғамдық өмірдің рухани функциясы, оның өмір беретін көзі - халықтың рухы - өзін-өзі анықтайтын, демек мемлекеттің нағыз іргелі қағидасы.

Қазіргі қоғамның талабына байланысты, Қазақстан Республикасы ІІМ оқу орындары білім алушыларының кәсіби дайындығы, олардың мемлекеттік мәселені ойдағыдай шешуге кәсіби дайындығының қалыптасу және жоғарылау мәселесі ерекше маңызды болып табылады.

"Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында" жастардың бойында белсенді азаматтық ұстанымды, әлеуметтік жауапкершілікті, отансүйгіштік сезімді, жоғары адамгершілік және көшбасшылық қасиеттерді қалыптастыру жайында атап өтілген [1].

Осы мақалада біз Ішкі істер министрлігі білім беру ұйымдары тындаушыларының девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс жасау саласы, ондағы кәсіби психологиялық-педагогикалық дайындық жайлы сөз қозғауды жөн санадық.

ІІМ оқу орындарындағы білім алушылары болашақ полиция қызметкерінің кәсіби дайындығының барлық түрлерімен: қоғамдық-саяси, арнайы, психологиялық, педагогикалық және әдістемелік тұрғыдан тығыз бірлікте болған жағдайында ғана жеке тұлға ретінде танылады.

Әлеуметтік-экономикалық саланың түбегейлі өзгерістері, әлеуметтік саралану мен қоғамның әлеуметтік-мәдени деформациясының артуы, әлеуметтік процестердің күрделілігі, олардың жоғары динамикасы, ауқымдылығы жасөспірімдердің әлеуметтенуіне жаңа жағдайлар жасады.

Мұндай жағдайларда адам көбінесе қазіргі және болашаққа деген сенімді жоғалтады, немқұрайлылық пен моральдық қауіпсіздік жолына түседі, ол әлеуметтік құндылықтардың жүйесін қайта бағалайды.

Көптеген ескі құндылықтардың құлдырауы және жаңа идеалдардың болмауы көбінесе жасөспірімдердің моральдық жойылуына және руханиятының жетіспеушілігіне, олардың агрессивтілігіне және мәдениет деңгейінің төмендеуіне әкелді.

Еліміздегі білім мен мәдениеттің беделі айтарлықтай төмендеді, бұл өз кезегінде жеке тұлғаның жетілмеуін тудырады, оның дамуының жалпы деңгейін төмендетеді және талаптар мен моральдық құндылықтарды қарабайыр етеді.

Елдегі саяси және экономикалық тұрақсыздық, көптеген қазақстандықтардың өмір сүру деңгейінің төмендеуі, балалар мен жасөспірімдерді тәрбиелеуге арналған әлеуметтік институттар рөлінің төмендеуі "қауіп-қатер тобы" деп аталатын отбасылар, әлеуметтік жетім балалар мен девиантты мінез-құлықты жасөспірімдер санының едәуір өсуіне әкелді.

Өзін-өзі тану мен өзіне-өзі сын көзбен қараудың қарқынды дамуы жасөспірім кезіндегі баланың тек айналасындағы әлемдегі ғана емес, сонымен бірге

өзінің өзіндік имиджі саласындағы қайшылықтарды анықтайтындығына әкеледі, бұл И.М. Ильинскийдың айтуы бойынша "ақыл жоғарылап, бірақ рух, мораль және сенім құлдыраған. Адамға үнемі Адам жетіспейді" деген сөзіне сәйкес келеді [2].

Осыған байланысты, девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен үнемі кәсіби іс-әрекет барысында білім беру процесін тиімді жүргізуге, оңтайлы шешімдер қабылдауға, ата-аналарымен және басқа да отбасы мүшелерімен қарым-қатынасты дұрыс құруға, осындай жасөспірімдердің жеке тұлғасының деформациялану мүмкіндігін алдын ала көре білетін болашақ полиция қызметкерлерін даярлау қажет.

Бастапқы шешімнің маңыздылығына қарамастан, баланың жеке басының дамуындағы жағымсыз процестерді анықтайтын өткір әлеуметтік проблемалар, ішкі істер органдары (ішкі істер органдары, прокуратура, сот, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Әділет министрлігіне бағынысты қылмыстық-атқарушы жүйелік мекемелері) түрлі ықпал ету құралдарын қолдана отырып, өз құзыреті шегінде кәмілетке толмағандар арасында профилактикалық жұмыстар жүргізеді.

Басқа органдардың, атап айтқанда құқық қорғау органдарының қызметін үйлестіру функциясын жүзеге асыратын прокуратураның маңыздылығына қарамастан, алдын алу шаралары мен жас ұрпақты тәрбиелеуді ішкі істер органдары жүзеге асырады. Олар кәмілетке толмағандар арасындағы құқықбұзушылық пен қылмыстың алдын-алуға арналған арнайы субъект болып табылады.

Осыған байланысты ішкі істер органдарының болашақ қызметкерлерін даярлау мәселесі өте өзекті болып табылады және оны ІІМ оқу орындарындағы арнайы ұйымдастырылған педагогикалық процесте шешуге болады. Аталған проблема психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде жеткілікті түрде көрсетілмеген кәсіби қызметке дайындық проблемасымен тікелей байланысты.

Мамандардың кәсіби қызметке дайындығы мәселесі ХХ ғасырдың 50-60 жылдарында ғана психологтардың басты назарында болды. Зерттеушілердің көпшілігі дайындықты тұлғаның ерекше ішкі жағдайы ретінде түсінуге бейім.

"Дайындық" категориясы психологтар Н.Д. Левитов [3], Н.Д. Узнадзе [4], Ш.А. Надирашвили [5], оны орнату тұжырымдамасымен байланысты ерекше ұзақ мерзімді мемлекет ретінде анықтайды. Н.Д.Узнадзенің тұжырымдамасы бойынша "саналы психикалық процестердің пайда болуының алдында - қарым-қатынас жағдайы - белгілі бір қызмет түріне дайын болу" эксперименттік мәліметтерге сүйене отырып, Н.Д.Узнадзе "адам психологиясы тұтастай - іс-әрекет принципіне - орнату принципіне негізделген" деп тұжырымдайды [4].

Зерттеушілер М.И. Дьяченко, Л.А.Кандыбович "адам дайындығының кәсіби маңызды қасиеті қиын психологиялық жағдай болып табылады және келесі компоненттерді қамтиды: а) танымдық, б) эмоционалды, в) мотивациялық, г) ерікті" деп атап өтті [8].

Қ.М. Дурай-Новакова кәсіби дайындықты күрделі құрылымдық білім деп анықтайды, оның негізгі өзегі

оң көзқарастар, мотивтер, мамандықтың құндылықтары және маңызды кәсіби мінез-құлық белгілері болып табылады [9].

Сонымен қатар М.И.Дьяченко, Л.А. Қандыбович, Қ.М. Дюрай-Новакова дайындықтың мазмұны мен құрылымын анықтай отырып, оның университетте қалыптасуы мүмкін екенін көрсетеді. С.А. Николайенко "дайындықты" жеке тұлғаның күрделі қалыптасуы, қасиеттер, қасиеттер жүйесі деп қарастырады, өзіне жүйелік және құрылымдық ерекшеліктерін анықтау міндетін қояды [10]. Кәсіби дайындық құрылымында ол екі құрылымды ажыратады: ұзақ мерзімді (тұрақты - тұлғалық белгілер синдромы) және динамикалық (ситуациялық психикалық күй).

Кәсіби қызметтің әртүрлі аспектілеріне дайындығын зерттеу әрекеттерін түрлі уақытта әртүрлі ғалымдар зерттеген. Олар "дайындық" категориясын келесідей анықтайды:

- қажетті қабілеттер жиынтығының болуы (В. Г. Ананьев [11], С. А. Рубинштейн) [12]

- кәсіби жағдайлар мен міндеттерді мақсат ету (В. А. Петровский, К. К. Платонов, Н. Д. Узнадзе және т.б.) [13, 14, 4]

- сапа, тұлғалық қасиет (К.К. Платонов, М.И. Дьяченко) [14, 8]

- тұлғаның белгілі бір функционалдық жағдайы (Н.Д. Левитов) [3];

- белгілі бір іс-әрекетке дайындық нәтижесі (М.И. Дьяченко) [8].

В.А. Калик, Н.В.Кузьмина, В.А. Сластенин, А. И. Щербакова және басқалардың еңбектерінде "дайындық" қызметтің құрылымдық компоненттерін және оның қызмет ету ерекшеліктерін зерттеу аясында қарастырылды.

Мысалы, В.А. Сластенин дайындықты маманның кәсіби бағдарлауының бір көрсеткіші ретінде көрсетеді және оны "бір жағынан көзқарастар, мотивтер, құндылық бағдарлары, ал екінші жағынан білім, білік, бір-біріне жағдай жасайтын тұтас білім" ретінде қарастырады. [15]. Маманның жеке басын, оның кәсіби қасиеттері мен дағдыларын қалыптастыру мәселелерін қарастыра отырып, А.И. Щербаков іс-әрекетке психологиялық-педагогикалық дайындығын адамның психикасының интеллектуалдық, мотивациялық және ерікті құрылымын қамтитын күрделі динамикалық құрылым ретінде анықтайды [16].

"Дайындық" түсінігін түсіндірудегі айырмашылықтарға қарамастан, авторлардың көпшілігі оны функционалдық және жеке деңгейде де көрінуі мүмкін жеке тұлғаның ерекше психикалық жағдайы деп санайды. Сондықтан, осы мақала аясында тыңдаушылардың девиантты мінез-құлқы бар жасөспірімдермен жұмыс жасаушылардың көзқарасын қалыптастыру мыналарды қамтиды:

- курсанттарды жасөспірімдерге жеке көзқараспен қарауға бағыттау;

- кәсіби психологиялық дайындыққа, оның ішінде жасөспірімдердің девиантты мінез-құлықты жасаушылармен жұмыс жасауға қызығушылықты дамыту;

- курсанттардың кәсіби психологиялық дайындығының қозғаушы күштерінің функцияларын

орындайтын танымдық және кәсіби практикалық қажеттіліктерді қалыптастыру;

- кәсіби психологиялық дайындық мақсатына мотивтердің міндетті түрде ауысуы;

- өзгеретін жағдайға, әлеуметтік қажеттіліктерге байланысты курсанттарды кәсіби және психологиялық қызметке дайындау процесін уақтылы түзету;

- тыңдаушылардың кәсіби және психологиялық қызметке дайындығы туралы түсінігі, мұнда көзқарас адамның девиантты мінез-құлық жасөспірімдерімен жұмыс істеуге бағытталғандығы мен дайындығының жетекші құрамдас бөлігі болып табылады.

Ішкі істер органының болашақ қызметкерін кәсіби қызметке дайындау кезінде оның кәсіби дайындығы нені сипаттайтынын, "кәсіби дайындық" ұғымының мәні неде екенін нақты түсіну керек. ПБ қызметкерінің кәсіби-педагогикалық дайындығы - бұл белгілі бір мамандықта жұмыс істеу мүмкіндігін беретін жалпы және арнайы білім мен дағдылардың жиынтығы. Олар ПМ-нің оқу орындарында теориялық және тәжірибелік сабақтар кезінде алынған. Әр полиция қызметкеріне өзінің кәсіби қызметін ұйымдастыру үшін, әсіресе девиантты мінез-құлықты жасөспіріммен жұмыс жасау үшін әдістемелік білім, дағды қажет. Демек, әдістемелік дайындық белгілі бір мамандыққа дайындықты қамтамасыз етеді, ал педагогикалық, дидактикалық және психологиялық дайындық ПБ қызметкерінің мамандығы үшін жалпы болып табылады. Психологиялық, педагогикалық, дидактикалық және әдістемелік дайындықтың үйлесуі әрбір полиция қызметкеріне кәсіби дайындықты қамтамасыз етеді. ПМ оқу орындары тыңдаушыларының кәсіби дайындығының қалыптасуы мен сапасын арттыру тұрғысынан біз ғылым, жүйелілік және теорияның практикамен байланысты қағидаларын негізге аламыз. Біз И.П.Подлосыйдың: "Дидактикалық қағидалар - бұл оқу үрдісінің ұйымдастырушылық формалары мен әдістерін жалпы мен заңдылықтарға сәйкес анықтайтын негізгі ережелер",- деген түсіндіруімен келісеміз (287 б.).

Ішкі істер министрлігінің оқу орындары үшін теория мен практика арасындағы байланыс қағидасы маңызды. Жеке тұлғаны қалыптастырудың тиімділігі оның еңбек қызметіне қосылуына байланысты және оның мазмұнымен, түрлері мен формаларымен анықталады; білім мен өмірдің, теория мен практиканың байланысының тиімділігі білім мазмұнына, оқу процесін ұйымдастыруға, оқытудың қолданбалы формалары мен әдістеріне, еңбек тәрбиесіне бөлінетін уақытқа байланысты.

Біздің ойымызша, болашақ полиция қызметкерлерін жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен жұмыс істеуге үйрету ПМ оқу орындарындағы мамандарды кәсіби және педагогикалық даярлаудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Себебі ішкі істер органдарының қызметкерінің кәсіби қызметі кәсіпке толмағандар арасындағы құқық бұзушылық пен қылмыстың жолын кесу, ашу, тергеу және алдын-алумен тікелей байланысты. Осы бағыттағы тыңдаушыларды кәсіби-педагогикалық даярлаудың мазмұны мен құрылымы келесі міндеттермен анықталады:

- тындаушыларды жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқы туралы теориялық біліммен қамтамасыз ету;

- тындаушыларды девиантты мінез-құлықтың пайда болуының негізгі себептері, диагностикасының негізгі әдістері және оны түзету қағидалары туралы біліммен қамтамасыз ету;

- тындаушыларды жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен жұмыс жасаудың педагогикалық теориясы мен практикасы туралы біліммен қамтамасыз ету;

- девиантты мінез-құлықты жасөспірімдермен жұмыс жасаудың негізгі қабілеттері мен дағдыларын қалыптастыру;

- тындаушыларда кәсіби ойлауды дамыту;

- ішкі істер департаментінің болашақ қызметкерін белсенді педагогикалық тұлға ретінде, тәуелсіз педагогикалық зерттеулерге дайын етіп тәрбиелеу;

- әр түрлі оқу курстарынан алған білімдерін біріктіру қабілетін қалыптастыру. Оқыту деңгейі тындаушылардың оқу іс-әрекетіне ғана емес, сонымен бірге оның болашақтағы шығармашылық қызметіне де әсер ететіндігін атап өткіміз келеді.

Сонымен, құқық қорғау қызметінің міндеттерін орындау барысында үнемі туындайтын жаңа проблемаларды шешу процесінің мәні туралы және оның алдын-алу сипаты қарастырылып отырған проблема тұрғысынан болашақ полиция қызметкерлерінің кәсіби дайындығын арттыру қажеттілігін айқын көрсетеді.

Құқық қорғау жүйесіндегі қайта құрылымдау полиция қызметкерлеріне арналған кадрлар даярлауы мен оқытуды жанартудан басталады, оның негізгі бағыттары:

- білімге, дағдыға қатысты ғылыми және практикалық қажеттілік;

- алған білімдерін, дағдыларын ұтымды және тиімді пайдалану мүмкіндігі;

- шығармашылық өзіндік іс-әрекеттің жалпыланған қабілеттері мен дағдыларын қалыптастыру;

- қосымша пәндерден алған білімдерін біріктіру мүмкіндігі;

- озық тәжірибені оқып үйрену, синтездеу және жүзеге асыру мүмкіндігі;

Біздің зерттеулеріміз көрсеткендей, Қазақстан Республикасы ІІМ-нің оқу орындарының педагогика және психология және басқа пәндер бойынша оқу бағдарламаларында білім алушыларды жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқымен жұмыс істеуге үйрету үшін пән мұғалімдерін дайындауға іс жүзінде назар аударылмайды. Біз мұндай жұмысты ұйымдастыру бойынша практикалық ұсыныстар таба алмадық. Нәтижесінде, ҚР ІІМ оқу орындарының түлектері мұндай жұмысқа дайын емес. ІІМ білім

беру мекемелерінің курсанттары дайындығының мәнін және девиация негіздері мен теориялық аспектілерін осы санаттағы жасөспірімдермен жұмыс істегенде қандай болатындығы туралы күрделі проблема әрі қарай тереңірек зерттеуді қажет етеді деп санаймыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011 - 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.

2. Ильинский И.М. Молодёжь и молодёжная политика. - М., 2001. 61 с.

3. Левитов Н. Д. О психических состояниях человека / Н.Д. Левитов. - Москва: Машиностроение, 2010. - 344 с.

4. Узнадзе Д. Н., Психология установки -Д.Н. Узнадзе. - СПб., 2001

5. Надирашвили, Ш. А., Понятие установки в общей и социальной психологии. Тб., 1974.

6. Прангвишили А.С. Установка и деятельность /А.С. Прангвишили // Вопросы психологии. - 1972. - №1

7. Асмолов А.Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров. - М.; Воронеж, 1996

8. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психологические проблемы готовности к деятельности. Минск: Изд-во БГУ, 1976. - 283 с.

9. Дурай-Новакова К. М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности: дисс. ... д-ра пед. наук. - М., 1983. 356 с.

10. Николаенко С.А. Системный анализ профессиональной готовности будущего учителя к педагогической деятельности / С.А. Николаенко: Автореф. дис. канд. психол. наук. Киев, 1985. - 23 с.

11. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. - СПб.: Питер, 1998. - 170 с.

12. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. т. 2, М.: Педагогика, 1989. - 324 с.

13. Петровский В.А. Психология неадаптивной активности / В.А. Петровский. М.: Мысль, 1992. - 224 с.

14. Платонов К.К. Словарь системы психологических понятий / К.К. Платонов. -М.: Высшая школа, 1988. -566 с.

15. Слостенин В. А. и др. Педагогика [Текст]: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов; Под ред. В.А. Слостенина. - М.: Издательский центр "Академия", 2002. - 576 с.

16. Щербиков А.И. Психологические проблемы профессиональной подготовки учителя в высшей школе. /А.И.Щербиков, Л.: Просвещение, 1999. 168 с.

Ахметкали ШАЙМУХАНОВ, доктор юридических наук, профессор Карагандинский экономический университета Казпотребсоюза 100009 Республика Казахстан, город Караганда улица Академическая 9, 87015998894

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ПРОФИЛАКТИКИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

На основе анализа научной литературы, нормативных правовых актов формулируются пути совершенствования законодательного регулирования профилактики правонарушений с использованием оперативно-розыскных мер. На основе анализа научной литературы, нормативных правовых актов формулируются пути совершенствования законодательного регулирования профилактики правонарушений с использованием оперативно-розыскных мер и вносятся предложения в закон Республики Казахстан об оперативно-розыскной деятельности.

Ключевые слова: оперативно-розыскная профилактика; оперативно-розыскная деятельность; оперативно-розыскное законодательство; предупреждение преступлений; закон.

Ахметкали ШАЙМУХАНОВ, Заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазтұтыну одағы Қарағанды экономикалық университеті, Академическая көш., 9, Қарағанды, Қазақстан 87015998894

ҚЫЛМЫСТЫҢ ОПЕРАЦИЯЛЫҚ-ІЗДЕУ ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ

Ғылыми әдебиетті, нормативтік құқықтық актілерді талдау негізінде жедел-іздегі шараларын пайдалана отырып, құқық бұзушылық профилактикасын заңнамалық реттеуді жетілдіру жолдары тұжырымдалады. Ғылыми әдебиетті, нормативтік құқықтық актілерді талдау негізінде жедел-іздегі шараларын пайдалана отырып, құқық бұзушылық профилактикасын заңнамалық реттеуді жетілдіру жолдары тұжырымдалады жедел-іздегі қызметі туралы Қазақстан Республикасының Заңына ұсыныстар енгізеді.

Түйінді сөздер: жедел-іздегі шаралары; жедел-іздегі қызметі; жедел-іздегі заңнамасы; қылмыстардың алдын алу; заң.

Akhmetkali SHAIMUKHANOV, Doctor of Law, Professor, Karaganda economic university of Kazpotrebsoyuz, Akademicheskaya str. 9, Karaganda, Kazakhstan 87015998894

IMPROVEMENT OF EFFICIENCY OF OPERATIVE-SEARCH PREVENTION OF CRIMES

Based on the analysis of scientific literature and normative legal acts, the authors formulate ways to improve the legislative regulation of crime prevention using operational search measures. Based on the analysis of scientific literature and normative legal acts, the authors formulate ways to improve the legislative regulation of crime prevention using operational search measures and proposals are made to the law of the Republic of Kazakhstan on operational search activities.

Keyword: operational-search prevention; operational-search activity; operational-search legislation; crime prevention; law.

Количественные и качественные характеристики преступности свидетельствуют о необходимости поиска новых подходов к вопросам предупреждения преступности.

В настоящее время сложилось такое положение, при котором основным средством борьбы с преступностью является уголовное преследование лиц, совершивших преступления. Правоохранительные органы лишь констатируют ту часть преступности, которую зарегистрировали, и в действительности осуществляют борьбу с ее последствиями. Это, безусловно, важная работа, направленная на реализацию в отношении лиц, совершивших преступления принципа неотвратимости наказания. Имеет она и определенное предупредительное значение.

В контексте совершенствования системы предупреждения преступности, создание правовых условий для реализации прав граждан на защиту от противоправных посягательств, повышения активности граждан в профилактике правонарушений приняты: Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 г. № 590 "Об участии граждан в обеспечении общественного порядка"; Закон Республики Казахстан от 29 апреля 2010 г. № 271-IV "О профилактике правонарушений", а также ряд других важных в этом направлении нормативных правовых актов, создающих прочную правовую основу в борьбе с преступностью.

При этом реализация функции предупредительно-профилактической работы

обеспечивается, прежде всего, правоохранительными органами. Так, пункт 7 ст.1 Закона Республики Казахстан "О правоохранительной службе" определяет, что правоохранительный орган - государственный орган обеспечивающий соблюдение и защиту прав и свободу человека и гражданина, законных интересов физических и юридических лиц, государства реализующий политику государства по противодействию с преступностью и иными правонарушениями через свои функциональные обязанности, наделенный специальными полномочиями по обеспечению законности и поддержанию общественного порядка, выявлению, предупреждению, пресечению, расследованию правонарушений и исполнению судебных решений по уголовным делам. Исходя из этого понятия, правоохранительным органам необходимо включиться в перспективное планирование своей работы. К ним должны предъявляться высокие нравственные требования, в том числе требования компетентности и высокого профессионализма, должны использоваться новые формы участия отдельных граждан и общественности в борьбе с преступностью.

О важности предупредительной части правоохранительной деятельности профессор А.Ю. Шумилов отметил, что "квалификация преступления хотя и важный этап правоприменительного процесса, но только констатирующий соответствие уголовному закону признаков такого общественно опасного деяния, которое ни в коей мере изменить, "улучшить" уже нельзя. Можно сказать, что квалифицировав деяние как преступное, тем самым мы констатируем, что в какой то мере правоохранительная система "не сработала", допустила совершение общественно опасного деяния" [1].

По справедливому замечанию профессора Т.К. Акимжанова, "показатели эффективности выполнения профилактических мероприятий, благодаря которым дается оценка всей проделанной работы, осуществляемой в процессе постоянного анализа и учета служебной деятельности по определенным, заранее установленным критериям, нуждаются в постоянном совершенствовании и корректировке. В этом как раз и выражается эффективность организации профилактики преступности" [2].

В перспективе, на взгляд известного ученого Д.С.Чукмаитова, необходима разработка и принятие Закона Республики Казахстан " Об основах государственной системы предупреждения преступности", который в условиях рыночных отношений и демократических преобразований определял бы концептуальные подходы в борьбе с преступностью, финансовое, материально-техническое, кадровое, информационное, научное и иное ресурсное обеспечение, регулировал вопросы координации и планирования данной сферы деятельности [3].

Арсенал практических мер как отметил А.А. Герцензон, направляемых уголовной политикой на борьбу с преступностью и порождающими ее причинами, очень велик [4]. Ее реализация

осуществляется в процессе применения как мер социального характера, так и многочисленных специальных мер (уголовно-правовых, криминологических и др). В этом ряду важная роль отводится мерам оперативно-розыскного характера, которые предусмотрены Законом Республики Казахстан от 15 сентября 1994 г. № 154-ХІІІ "Об оперативно-розыскной деятельности" и призваны внести существенный вклад в решение этой общегосударственной задачи.

При этом, в отличие от остальных направлений предупредительной деятельности (криминологической, уголовно-правовой и др.), оперативно-розыскная профилактика обладает более широким кругом исследования, так как охватывает "невидимую" часть преступности, связанной с существованием латентных последствий преступлений. Скрытый характер определенной части последствий снижает точность и достоверность знаний о преступности, а это не может не сказываться на эффективности профилактической деятельности и решении и иных задач борьбы с правонарушениями.[5].

Как замечает профессор В.Е. Квашиш, поскольку нет достоверной статистики преступности, постольку объективно невозможно говорить даже о приблизительных масштабах и "цене" причиняемого ею ущерба [6].

Изучение преступных последствий значима тем, что проанализировав ее масштабы, а также результативность профилактической работы позволяют скорректировать выделяемые материальные средства на обеспечение общественного порядка и эффективной борьбы с преступностью.

Структура субъектов ОРД, их отраслевая и линейная специализация определяются структурой преступности, и не только ее видами, но и формами, учение о которых разработано в теории криминологии (рецидивной, несовершеннолетних, групповой, профессиональной, организованной) [7].

Все положения криминологии, отражая углубленные знания многочисленных явлений, порождаемых преступностью, оказывают непосредственное влияние на организацию и тактику оперативно - розыскной деятельности.

С помощью законодательно установленных оперативно-розыскных мероприятий возникает возможность видеть, как возникает преступный замысел, в каких конкретных деяниях он реализуется на различных этапах подготовки и совершения преступлений, какие факторы обусловили его в конкретных условиях места и времени, каковы нарождающиеся тенденции проявления преступности, сферы ее наиболее интенсивного распространения и т.д.

Без анализа такой информации не мыслится проведение крупномасштабных оперативно-профилактических мероприятий республиканского, областного, регионального уровней., Важным элементом этой организации является оценка оперативной обстановки, способствующая выявлению "болевых точек", формированию планов

и программ по проведению оперативно-профилактической работы. Эта оценка включает в себя криминологический анализ преступности, ее состояния, структуры и динамики, а также местных, или региональных, географических, демографических, экономических и социально-психологических факторов, причинно связанных с преступностью [8].

Отдавая должное регулярным оперативно-профилактическим мероприятиям в качестве средства выявления и своевременного реагирования на конкретные причины и условия преступности, нельзя вместе с тем не видеть, что они не могут заменить повседневную работу по профилактике преступлений с использованием возможностей ОРД.

"Предупреждение преступности оперативно-розыскными мерами,- подчеркивал профессор В.А.Лукашов, - весьма действенное и перспективное направление деятельности органов внутренних дел. Оно позволяет достичь поставленных целей в сжатые сроки, с меньшими материальными потерями, обеспечивает надежное предупреждение вредных последствий, сужает сферу применения мер уголовного наказания. Можно с уверенностью сказать, что в перспективе значение оперативно-розыскных мер предупреждения и пресечения преступлений существенно возрастет"[9].

В этой связи вполне можно согласиться с мнением А.П.Исиченко, заметивший, что очень важно разработать такие критерии оценки эффективности, которые стимулировали бы добросовестную, целеустремленную деятельность по выявлению лиц и фактов, представляющих оперативно-профилактический интерес, правомерному воздействию на объекты профилактики, устранению, ослаблению или нейтрализации криминогенных факторов. Разработка таких критериев дело довольно непростое, но крайне важное и нужное. Нельзя допустить, чтобы идея оперативно-розыскной превенции, снова оказалась забытой из-за непродуманной оценки ее эффективности на практике. И здесь свое слово должны сказать ученые, разумеется не только криминологи, теоретики ОРД, но и представители науки управления, социологии, психологии и др.[10].

Академик РАН В.Н. Кудрявцев, отмечая, что опора на науку - наиболее рациональный путь совершенствования практики борьбы с преступностью, в числе нескольких главных направлений, которые следовало бы развивать, называет создание и развитие на современном уровне системы профилактики (предупреждения) преступлений, широкое и последовательное использование научных рекомендаций в сфере борьбы с преступностью [11].

На этом фоне вопросы научной проработки проблем оперативно-розыскной профилактики приобретают важное значение. Лица, подлежащие профилактическому воздействию со стороны оперативно-розыскных аппаратов, прогнозирование их поведения, переориентации лиц с антиобщественной установкой, влияние на них с использованием различных методов оперативно-

розыскной деятельности, разобшение оперативно-розыскным путем преступных и предпреступных групп - эти и многие другие "педагогические" вопросы оперативно-розыскной деятельности должны решаться не по наитию, не эмпирическим методом проб и ошибок, а на солидной базе научно-педагогических знаний [12].

В законодательном регулировании оперативно-розыскной деятельности профилактические направления правоохранительных органов отражены лишь в фиксационной форме. Так, ст.2 Закона Республики Казахстан " Об оперативно-розыскной деятельности" в числе ее задач предусматривает выявление, предупреждение, пресечение преступлений. Упоминается об этом и в других статьях оперативно-розыскного закона.

Однако данный нормативный правовой акт не предусматривает задачей обеспечение возмещения ущерба, причиненного преступлением и не регламентирует обязательный порядок проведения видов оперативно-розыскных мероприятий по профилактике преступлений, способы закрепления результатов, названия и формы составляемых оперативно-профилактических документов и дел и т.д. Очевидно, что эти положения должны быть отражены в оперативно-розыском законодательстве Республики Казахстан.

В этом аспекте правильно замечает А.П. Исиченко, что хотя законодатель и относит к числу задач ОРД профилактику преступлений, практика идет по пути использования оперативно-розыскных мероприятий преимущественно в целях выявления и изобличения преступников. Его результаты основаны на опросе сотрудников уголовного розыска в семи городах России, которые нацелены на профилактику преступлений лишь в каждом пятом случае (18% ответов) [13].

Здесь следует подчеркнуть, что обеспечение выявления, предупреждения, пресечение преступлений является обязанностью органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, которая предусмотрена пунктом б) ст.7 Закона Республики Казахстан "Об оперативно-розыскной деятельности".

Следовательно, нормы этого закона должны быть скорректированы и с учетом профилактического направления работы оперативно-розыскных органов.

В.А. Лукашов, рассматривая оперативно-розыскную профилактику в разрезе криминологического аспекта, подчеркивает, что "оперативно-розыскная профилактика, имея тот же объект исследования - преступность, изучает, однако лишь те ее стороны, которые обнаруживаются и фиксируются оперативно-розыскным путем. Принципиальной особенностью оперативно-розыскной профилактики является также то, что она сопровождается специфическим информационным обеспечением оперативно-профилактических мер, которые осуществляются в отношении лиц, обоснованно подозреваемых в подготовке или совершении преступлений". С другой стороны, оперативно-розыскная профилактика имеет своей

задачей анализ оперативно-розыскной информации о факторах, определяющих состояние преступности, причинах и условиях, способствующих совершению правонарушений и преступлений [14].

В этом контексте предупредительная функция оперативно-розыскной деятельности важна, прежде всего, ее прогностическими возможностями, которые позволяют построить возможные "сценарии" развития криминогенной ситуации и при определенных условиях влиять на эти процессы.

Прогностическая оценка не может обойтись без анализа преступности, ее состояния и динамики, детерминирующих факторов, применительно к преступности в целом, и к отдельным ее проявлениям в масштабах общереспубликанском, так и региональном и местном уровне. Этот анализ позволяет определять тенденции преступности, ее географию, распространенность по отраслям экономики, среди различных социальных групп, изменения в структуре и характере преступлений, составе лиц, совершающих общественно опасные деяния, мотивах преступного поведения и т.д.

Результаты такого изучения и анализа криминогенной ситуации, способствуют предупреждению преступлений, которая состоит из:

- а) выявления лиц, склонных к совершению преступлений, и воздействия на них;
- б) выявления и устранения причин и условий, способствующих совершению преступлений;
- в) воздействия на лиц, совершивших преступления и отбывающих наказание;
- г) принятия комплекса мер к лицам, ранее совершившим правонарушения, и недопущения рецидива с их стороны [15].

Здесь использование оперативно-розыскных возможностей позволяет своевременно выявить и подвергнуть соответствующему воздействию многие криминогенные факторы на такой стадии их развития, когда применение других профилактических приемов должного эффекта не даст. Оперативно-розыскными мерами удастся устанавливать лиц, замышляющих, подготавливающих преступления, а также пресекать их неправомерные действия. Таким образом, оперативно-розыскная профилактика представляет собой систему целенаправленных оперативно-розыскных и иных, предусмотренных законом мер, проводимых в отношении лиц, от которых можно ожидать совершения преступлений, с целью осуществления за ними оперативного контроля, оказания профилактического воздействия, предупреждения замышляемых и подготавливаемых преступлений, а также использования оперативно-розыскной информации в общепрофилактической работе органов внутренних дел [16].

Список литературы:

1. Шумилов А.Ю. Проблемы формирования уголовно-розыскного права (Право и сыск)- докт.юрид.наук,проф. Шумилов А.Ю., Вып. 4., М., 2001, с.116
2. Акимжанов Т.К. О необходимости поиска новых путей противодействия преступности на современном этапе. - Материалы международной научно- практ. конф., посвященной 20-летию Независимости Республики Казахстан и 40-летию образования учебного заведения КУИС Министерства юстиции Республики Казахстан, г. Костанай, 2011, с. 206
3. Чукмаитов Д.С. Предупреждение преступности на региональном уровне.- Материалы международной научно-практ.конф., Караганда, КарЮИ МВД РК, 200J с. 30
4. Герцензон А.А. Уголовное право и социология. М.,1970, с.179
5. Бабаев М.М. Социальные последствия преступности. Учебное пособие М.,1982,с.70
6. Кваши В.Е. К проблеме "цены" преступности.- Россия: уроки реформ.-Научн.труды ИМПЭ им. А.С.Грибоедова. Вып.2008, М., 2008, с.90
7. Учебник. Оперативно-розыскная деятельность - Под редакц. д.ю.н.,проф. К.К.Горяйнова, В.С.Овчинского, Г.К.Синилова, А.Ю.Шумилова.М.,-ИНФРА-М.2004.С.82.
8. Учебник. Оперативно-розыскная деятельность.- Под редакцией д.ю.н. проф.К.К.Горяйнова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова., А.Ю Шумилова М-ИНФРА- М., 2004, с.82
9. Проблемы оперативно-розыскной деятельности (Сборник избранных работ проф. Лукашова В.А.)- Составители К.К.Горяйнов, А.П.Исиченко, А.С.Вандышев. М., 2003, с.13
10. Исиченко А.П. Оперативно-розыскная криминология. - Учебное пособие. М., 2001, с.15
11. Кудрявцев В.Н. Преступность и нравы переходного общества. М., 2002, с.216
12. Исиченко А.П. Оперативно-розыскная криминология. - Учебное пособие, М., 2001, с.16
13. Исиченко А.П. Оперативно-розыскная криминология. - Учебное пособие. М., 2001, с.16
14. Проблемы оперативно-розыскной деятельности. (Сборник избранных работ Лукашова В.А.) - Составители: К.К. Горяйнов, А.П.Исиченко, А.С.Вандышев. М.,2003, с. 14
15. Хомколов В.П. Организация управления оперативно-розыскной деятельности: Системный подход. М., 1999, с.56
16. Гриб В.Г., Ильин И.С. Правовые основы ОРД: М., Маркет ДС, 2010, с.36

АВТОРЛАРҒА АҚПАРАТ

"Қарағанды экономикалық университетінің Жаршысы" журналы: Экономика, Философия, Педагогика, Юриспруденция бағыттары бойынша мақалалар жариялайды.

Пікірсайыс материалдары үшін журналдың беттері әрқашан ашық, сондықтан оның мазмұны міндетті түрде құрылтайшылардың және редакция алқасының көзқарасын көрсетпейді.

Жариялауға берілетін мақалалар ғылыми жарияланымдар әдебіне сәйкес келуі тиіс.

- Авторлар келтірілген фактілердің, дәйексөздердің, экономикалық-статистикалық деректердің, өз аттарының, жағрафиялық атаулардың және өзге де мәліметтердің іріктелімі мен дұрыстығы үшін, сондай-ақ ашық баспасөзде жариялауға арналмаған деректерді пайдаланғаны үшін жауап береді.

- Нақты деректерді, бүкіл мәліметтерді, әдебиеттерден алып пайдаланған және өзге де дерек көздерін, сондай-ақ мақалада келтірілетін дәйексөздерді тиісті сілтемелермен растау қажет.

- Авторлар жарияланымдарға қойылатын талаптарды сақтауы тиіс.

- Түпнұсқа жұмыс ретінде плагиатты табыс етуге және бұрын жарық көрген жарияланымға жол берілмейді.

Қарағанды экономикалық университетінің Жаршысы" журналы тоқсанына бір рет (жылына төрт рет) шығады. Қайта басылған кезде журналға сілтеме жасау міндетті.

Қарауға қабылданған мақалалар бойынша екі апта ішінде оларды жариялаудың әлеуетті мүмкіндіктері туралы мәселе шешіледі. Түпкілікті шешім Редакция алқасының талқылау нәтижелері бойынша қабылданады. Мақалалардың өтуі туралы бүкіл ақпаратты авторлар +7 (7212) 44-16-24 (6500) телефоны бойынша ала алады.

Автор Интернет желісінде Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті сайтының "ҚЭУ Жаршысы" бөлімінде, "ҚЭУ Жаршысы" журналында жарияланған, өз макаласының электронды нұсқасын өтеусіз негізде жаңғыртуға келісім береді. Автор сайтқа шығу мүмкіндігі реттелмегенін түсінуге сүйенеді.

Жариялауға қабылданбаған мақалалар авторларға қайтарылмайды.

Жарияланым үшін қаламақы төлеу қарастырылмаған.

Қолжазбаның жарияланым ақысы 3 000 теңге (эквиваленті 20\$).

Назар аударыңыз: Автордың ҚЭУ Жаршысына жариялау үшін мақаланы беруі ғылыми жарияланымдар әдебінде айтылған ережелер мен талаптарға келісім беру ретінде автоматты түрде қабылданады.

Мақалалар мәтінінің форматына қойылатын талап:

- мәтіндік редактор Microsoft Word;
- қарып түрі Times New Roman 11 кегль (мақалалардың негізгі мәтіні үшін);
- бір жол аралық интервал;
- бос орын: жоғарғы, төменгі, оң жақтағы, сол жақтағы - 2 см қалдырылады;
- азат жолдан шегініс - 1 см.

Көрсетілген форматтағы мақала көлемі 8 беттен аспауы тиіс.

Жарияланымдардың міндетті элементтері болып саналады:

- мақаланың тақырыбын жеткілікті түрде толық көрсетуі тиіс УДК индексі, одан әрі азат жолдан шегініс қарып түрі Times New Roman 11 кегль;

- орыс, қазақ және ағылшын тілдеріндегі автордың (теңавторлардың) аты (бас әріптермен) және тегі (барлық әріптер бас әріппен) қарып түрі Times New Roman 10 кегль, курсив;

- авторлар туралы мәлімет: регалия, авторлардың жұмыс орны және байланыс ақпараты (орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде), қарып түрі Times New Roman 11 кегль, курсив;

- мақала атауы бас әріптермен, майлы қарып түрімен (орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде), қарып түрі Times New Roman 11 кегль, ары қарай азат жолдан шегініс;

- мақаланың андатпасы және түйінді сөздер орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде, қарып түрі Times New Roman 10 кегль.

- **Назар аударыңыз:** кез келген қысқартуға, оның ішінде аббревиатураға, түпнұсқа тілінде ғана рұқсат етіледі (өзге тілдік форматтарда мағынасы толық ашылып берілуі тиіс).

Мақала мәтінінің ұсынылған құрылымы:

- 1.Проблемалардың қойылысы.
- 2.Соңғы зерттеулерді және жарияланымдарды талдау.
- 3.Жалпы проблемалардың бұрын шешілмеген бөліктерін бөліп көрсету.
- 4.Зерттеу мақсаты.
- 5.Зерттеудің негізгі нәтижелері.

Мақалаларды табыс ету формасына қойылатын талаптар:

Мәтін электронды түрде табыс етіледі (e-mail редакция алқасына: vestnik_keu@mail.ru).

Мақалаға мыналарды (сканирленген түрде) тіркеу қажет:

- **ғылыми жетекшінің ұсынысын** (студенттер мен магистранттар үшін);
- **пікір** жазушының ғылыми дәрежесі мен координаттары көрсетілген, аталған зерттеу саласындағы маманның (сканирленген) пікірі (Қазақстанның, ТМД елдерінің және шетелдердің оқу және ғылыми мекемелерінде жұмыс істейтін оқытушылар мен ғылыми қызметкерлер үшін).

Редакция алқасының мекен жайы: Қарағанды, Академиялық көшесі,9, Қарағанды экономикалық университеті, 359 каб, т. +7 (7212) 44-16-24 (6500). **Email:** vestnik_keu@mail.ru

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал "Вестник Карагандинского экономического университета" публикует статьи по следующим направлениям: Экономика, Философия, Педагогика, Юриспруденция.

Страницы журнала открыты для дискуссионных материалов, поэтому его содержание не обязательно отражает точку зрения учредителей и редакционной коллегии.

Передаваемые для публикации статьи должны соответствовать этике научных публикаций:

- Авторы несут ответственность за подбор и достоверность приведенных фактов, цитат, экономико-статистических данных, имен собственных, географических названий и иных сведений, а также за использование данных, не предназначенных для открытой печати.

- Фактические данные, все сведения, заимствованные из литературных и иных источников, а также цитаты, приводимые в статье, необходимо подтверждать соответствующими ссылками.

- Авторы должны соблюдать требования к публикациям.

- Не допустимым является представление плагиата в качестве оригинальной работы и публикация ранее опубликованной статьи.

Журнал "Вестник Карагандинского экономического университета" выходит один раз в квартал (четыре раза в год). При перепечатке ссылка на журнал обязательна.

По принятым к рассмотрению статьям в течение двух недель решается вопрос о потенциальной возможности их публикации. Окончательное решение принимается по результатам обсуждения на Редколлегии. Всю информацию о прохождении статьи авторы могут получить по телефону: +7 (7212) 44-16-24 (6500).

Автор дает согласие на воспроизведение на безвозмездной основе в сети Интернет на сайте Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза в разделе "Вестник КЭУ" электронной версии своей статьи, опубликованной в журнале "Вестник КЭУ". Автор исходит из понимания, что доступ к сайту не регламентирован.

Отклоненные статьи не возвращаются авторам.

Выплата гонорара за публикации не предусматривается.

Плата за публикацию рукописей составляет 3 000 тенге (эквивалент 20\$).

Внимание: Передача автором статьи для публикации в Вестнике КЭУ автоматически воспринимается как согласие с перечисленными положениями и требованиями этики научных публикаций.

Требования к формату текста статей:

- текстовый редактор Microsoft Word;
- шрифт Times New Roman 11 кегль (для основного текста статьи);
- одинарный междустрочный интервал;
- поля: верхнее, нижнее, правое, левое - по 2 см;
- абзацный отступ - 1 см.

Объем статьи в указанном формате не должен превышать 8 страниц.

Обязательными элементами публикации являются:

- индекс УДК, который должен достаточно подробно отражать тематику статьи, далее абзацный отступ шрифт Times New Roman 11 кегль;

- имя (с прописной буквы) и фамилия автора (соавторов) (все буквы прописные) на русском, казахском и английском языках, шрифт Times New Roman 10 кегль, курсив;

- сведения об авторах: регалии, места работы авторов и контактная информация (на русском, казахском и английском языках), шрифт Times New Roman 10 кегль, курсив;

- название статьи прописными буквами, жирным шрифтом (на русском, казахском и английском языках), шрифт Times New Roman 11 кегль, далее абзацный отступ;

- аннотация статьи и ключевые слова на русском, казахском и английском язык, шрифт Times New Roman 10 кегль.

- **Обратите внимание:** любые сокращения, в том числе аббревиатура, допускаются только на языке оригинала (в других языковых форматах должна быть приведена полная расшифровка).

Рекомендованная структура текста статьи:

1. Постановка проблемы.
2. Анализ последних исследований и публикаций.
3. Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы.
4. Цель исследования.
5. Основные результаты исследования.

Требования к форме предоставления статей:

Текст предоставляется в электронном виде (e-mail редколлегии журнала: vestnik_keu@mail.ru).

К статье необходимо приложить (отсканированную):

- **рекомендацию научного руководителя** (для студентов и магистрантов);

- **рецензию** (отсканированную) специалиста в данной области исследования с указанием научной степени и координат рецензента (для преподавателей и научных сотрудников, работающих в учебных и научных учреждениях Казахстана, стран СНГ и дальнего зарубежья).

Адрес редколлегии: Караганда, ул. Академическая, 9, Карагандинский экономический университет, каб. 359, т. +7 (7212) 44-16-24 (6500). **Email:** vestnik_keu@mail.ru

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

The journal "Karaganda Economic University Bulletin" publishes papers in the following areas: Economics, Philosophy, Pedagogics, and Law.

Papers are open to discussion, so their content does not necessarily reflect the views of the founders and the Editorial Board. Manuscripts submitted for publication should correspond to the Ethics of scientific publications.

Authors are responsible for the choice and the accuracy of the facts, quotations, economic and statistical data, proper names, place names and other information, as well as the use of data which are inappropriate for public media.

The actual data and all the information taken from references and other sources, as well as citations given in the manuscript need to be confirmed by the appropriate links.

Authors should meet the publication requirements:

Original research papers can be submitted on the understanding that the paper was not previously published or under consideration for publication elsewhere. Please, avoid plagiarism!

The journal "Bulletin of Karaganda Economic University" is issued once a quarter (four times per year). In terms of reprint the reference to the journal is required.

The final decision about publishing manuscripts accepted for the submission is made within two weeks. The final decision is made according to the results of the Editorial Board discussion. Authors can get information about manuscript evaluation by tel.: +7 (7212) 44-16-24 (int. 6500).

By submitting a manuscript to the editor authors are deemed to have granted permission to publish free electronic version of the manuscript in "Karaganda economic university Bulletin" at the web-site of Karaganda economic university.

Author understands that access to the web-site is not regulated.

Rejected manuscripts are not returned to the authors.

Payments of honoraria for the publication are not provided.

The fee for the publication of manuscripts is 3,000 tenge (equivalent to \$ 20).

Please, pay attention that the submission of manuscripts for publication in the "Bulletin of KEU" automatically means that the author agrees with the provisions and requirements of scientific publications ethics mentioned above.

Format:

- Text editor - Microsoft Word;
- Times New Roman, 11 point font (for the main text);
- Single line spacing;
- Margins: head, bottom, right, left - 2 cm;
- Indention - 1 cm

The volume of manuscripts in the specified format should not exceed 8 pages.

Obligatory elements:

- the universal decimal classification index, which should reflect the research area of publication in details; indention; Times New Roman 11 point font;
- the name (in capital letters) and the surname of the author (co-authors) (in capital letters) in the Russian, Kazakh and English languages, Times New Roman 10 point font, italic;
- information about the authors: regalia, institution and contact information (in Russian, Kazakh and English), Times New Roman 10 point font, italic;
- manuscript title must be in capital letters, bold type (in Russian, Kazakh and English), Times New Roman 11 point font, later indention;
- manuscript's abstract and key words must be in Russian, Kazakh and English, Times New Roman 10 point font.

Please, pay attention that abbreviations must be in the original language (in other language formats full transcript should be given).

Recommended structure:

1. Problem statement.
2. Analysis of the recent research and publications.
3. Selection of the unsolved aspects of the problem.
4. Purpose of the study.
5. Main results.

Requirements for submission

Please submit all manuscripts to the Editorial Board in Word documents by e-mail: vestnik_keu@mail.ru

Master and Bachelor students should attach:

- a scanned version of the scientific Supervisor's recommendation for manuscript submission.
- a scanned version of the review from the specialist in this area of research. The review should contain reviewer's scientific degree and contact information (for teaching staff, scientific researchers working in educational and research institutions in Kazakhstan, and other countries).

Editorial Board address: Karaganda Economic University, office 359, 9 Akademicheskaya str., Karaganda
Tel: +7 (7212) 44-16-24 (6500). E-mail: vestnik_keu@mail.ru

www.keu.kz

№2 (53) 2019

ISSN 1998-7862

**ҚЭУ Жаршысы: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция
ЖУРНАЛЫ**

**ЖУРНАЛ
Вестник КЭУ: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция**

**JOURNAL
Bulletin of KEU: Economy, Philosophy,
Pedagogics, Jurisprudence**

Мнение авторов не всегда отражает точку зрения редакции.
Перепечатка материалов, опубликованных в журнале, допускается только
с письменного разрешения редакции. Ссылка на журнал обязательна.

Басуға қол қойылды	30.12.2019 г.	Подписано к печати
Пішімі	A4	Формат
Көлемі, ес.б.т.	12,9	Объем, п.л.
Таралымы	300	Тираж
Тапсырыс	№551	Заказ
Келісімді баға		Цена договорная

Редакцияның мекен-жайы - Адрес редакции
100009, г.Караганды, ул.Академическая, 9.
Отпечатано в типографии Карагандинского экономического университета

